БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПЧ<II 1-1
1928/Књ. СВ.
315 (3.)

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

НОВИ САД

ГОДИНА CII • КЊИГА 315 • СВЕСКА 3.

МАРТ, 1928.

Летопис Матице Српске, наш најстарији часопис, технички је и досад био најбоље опремљен међу нашим часописима, а од сада ће још и више дати у том правцу. Садржајно је међу првим часописима нашим. Уредништво се труди да га још више дигне и развије, те је решило да од 1. јануара 1928. г. сваког другог месеца даје прилоге Летопису М. С. од 3 табака.

Како је цена Летопису М. С. и досад, према ономе шта је давао и колико стаје његова опрема, била саразмерно мала, и како ће од сада још давати прилоге од 18 табака годишње, — приморани смо да му цену повисимо, и то само са 20·— Дин. годишње.

Летопис М. . излази у месечним свескама од 10 табака са 6 прилога (по 3 табака) годишње, а претплата износи:

На годину	Дин. 200·—
На $^1/_2$ године	Дин. 100·—
На $^1/_4$ године	Дин. 50·—
За иностранство	Дин. 240·—

За чланове Матице Српске и за ђаке:

На годину	Дин. 160·—
На $^1/_2$ године	Дин. 80·—
На $^1/_4$ године	Дин. 40·—

И поред ове цене *Летопис М. С.* спада међу најјефтиније часописе.

Готове су корице за Летопис Матице Српске за 1914—1927. год. Корице су укусно израђене од платна, са позлатом, за сваку књигу засебно. Цена је по комаду 10 Дин., без поштарине.

Администрација
Матице Српске

Цена ове свеске 15 Дин.
За чланове Матице Српске и за ђаке 12 Дин.

Година CII
Март 1928.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 315.
Свеска 3.

Инв. бр. 24226

Криза наше ликовне умешности

Не обилујемо ми само честим и крупним политичким и економским кризама, — постоји у нас читаво једно богатство и других болесних појава и стања, од којих је замашан број подигнут на ступње са којих се правилност нашег развоја и наш напредак налазе озбиљно угрожени. Разлика између ових и оних лежи само у овоме: док се о првима у нашој јавности бар некако води рачун, ове друге препуштене су саме себи, њима шира јавност и надлежни не поклањају никакву пажњу. А да под таквим околностима будућност нашег јавног живота не изгледа нимало ружичастом, увериће се и најупорнији оптимисти.

У низу ових других криза и болесних појава, кризе и болесне појаве на појединим гранама наше духовне делатности имају најистакнутије место. Њих је, шта више, у толиком броју да се, без икаква претеривања, може говорити о једној општој и замашној духовној кризи у нас, о кризи наше културе уопште. Маса примера и доказа могла би се навести у прилог овом тврђењу; постоји обиље докумената за илустровање овог жалосног стања. Нажалост, ови редови немају задатак да свестрано и исцрпно претресају кризу наше културе уопште, тај крупни проблем, који се, значајем својим, колико и несумњивошћу акутно болесног стања које обухвата, из године у годину све то више, а узалуд, намеће за предмет озбиљног јавног претресања. Зато остављамо настрану проблем кризе свеколике наше културне делатности, да бисмо сву пажњу посветили једној од најстаријих наших криза које спадају у област наше духовне кризе уопште, — *кризи наше ликовне умешности.*

На изглед нормалан колико и активан, наш уметнички живот, међутим, из године у годину све је даљи

од линије нормалног развоја. Успеси, позитивни резултати читаве наше ликовноуметничке делатности, уколико их има, више су но релативни и, у сваком случају, само површински и површни. Дубљих и правих успеха, резултата изнад тренутних и личних позитивности, резултата који су узрочно везани за читаву једну и одређену колективну акцију, — таквих резултата нема. Нема, нажалост, ма колико бисмо их, иначе, радо хтели видети. Него: година тече за годином и само повећава распон од места на коме смо до места на коме би требало да смо; од стања у коме смо до стања у коме би морали да смо.

То све, свакако, не представља довољно узрока за једну озбиљну кризу на пољу наше ликовноуметничке делатности. Међутим, све то, спојено чврсто са другим чињеницама, и то чињеницама које су у неразлучној вези и са овима и међусобно, — све то заједно даје, нажалост, и сувише доказа о постојању једне озбиљне кризе наше ликовне уметности. Те друге чињенице, те друге појаве, које чине најглавније моменте ове кризе, то су: слаба посета уметничких манифестација у земљи, тешке економске прилике најважнијих чинилаца наше ликовноуметничке делатности — наших уметника, ниски ступањ укуса и недостатак сваког смисла за уметност у ширих слојева нашега друштва, и, најзад, осетна поремећеност, да не речемо недостатак, равнотеже односа између снага и резултата наше ликовноуметничке делатности. То су све главна тежишта проблема ове наше тешке кризе, којој почетак полази још из времена прилично предратног, и са којег она спада у ред најстаријих наших досад нерешених криза.

Надлежни о овој кризи, као ни о осталим кризама на појединим гранама наше делатности у духовној области, не воде много рачуна. А да под „надлежни“ узимамо, у првоме реду, Државу и онај друштвени ред који себе са очевидним поносом назива елитом, мислимо да није ни потребно нарочито истаћи. Јер: од времена кад је ликовна уметност престала бити монополом у режији црквене и феудалне властеле, од тога времена, у свима земљама, Држава и имућни сталеж грађана, оних „горњих десет хиљада,“ сматрали су за дужност и високу културну обавезу бити ослонцем сваке културне и уметничке делат-

ности свога народа. Број продатих улазница и дела са наших изложаба, свеједно да ли на њима учествују највећа и најауторитативнија имена или тек почетници; деведесетидевет процената сликара и вајара који у овој земљи раде под најбеднијим околностима; најзад, јако сведен и ограничен број домова грађана и установа, број за чије исписивање није потребно утрошити више од три-четири бројна места, у земљи тринаест милиона становника, у којим би се домовима могло наћи оригинално уметничко дело ма и обичне дилетантске вредности, — све то, ето, исувише јасно, мислимо, говори за чињеницу да код нас нико од тих надлежних и позваних, ни Држава ни имућни грађани, не сматрају помагање домаће уметничке делатности својом културном и патриотском дужношћу и обавезом.

Али, ако смо толико сиромашни потпорама и ослонцима за успешно развијање једне крепке и квалитетима значајне ликовноуметничке делатности, за коју у редовима наших савремених сликара и вајара има у изобиљу снаге и материјала, — ми смо бар богати изговорима којима се хоће да оправда држање надлежних и позваних и, посредно, главни узроци ове кризе наше ликовне уметности. На товаре иду ти изговори, али ти товари, наравно, не садрже ни цигло десетак таквих изговора за које би, да се оборе и прикажу ништавним и никаквим, ваљало уложити каквог нарочитог старања. Најкласичнији су, ипак: онај који се врло често чује у престоници, а чује се већ више од три деценије, „Најпре споља и изнутра сигурну и јаку Државу, па тек онда мислити на уметност и сличне културне проблеме“, и онај који је у сталној употреби у комегод месту наше земље, а сав је сложен у речи „скупоћа“ или „општа криза“!..

Безбројем примера, безбројем необоривих чињеница могли бисмо овде доказивати постојање оних појава које смо истакли као најглавније узроке и најважније моменте кризе наше ликовне уметности. Тако исто, безбројем примера и безбројем необоривих чињеница могли бисмо овде илустровати сваки од тих момената понаособ. Међутим, то би нас, у исто време, одвело и на само решавање проблема ове кризе, а то нам сада није намера. Циљ ових редова

је: да пред нашу јавност истуре, најзад, ову кризу која своје решење чека већ годинама и годинама, да пред нашу јавност поставе ову кризу само као проблем, позивајући све пријатеље нашег културног и уметничког напретка да узму учешћа у решавању тога проблема.

Мих. С. Петров

Несређени савети

Пита ме млади песник ког муза поче да мучи,
а израз и речи још нема, није ли савешно пити, —
ко што нас пример толких генија заводљиво учи, —
па слободан свих веза и реда и обзира бити.

Савете нерадо дајем, још мање се по њима владам,
но једно бих морао рећи што и не вреди крити,
ма да се схватити може и друкче но што се надам,
свеједно се примити мора: кобно је песник бити.

Јеси л' заволео жену, и тело и душу јој дао,
тело ће примити можда, ал' душе једва и труни,
недраг и несхваћен бити нека ти није жао,
странац себи и свима, што све, и на ког се све буни.

Или си волео земљу и хтео да ти је мати,
и крв јој своју би дао и за њу положио главу,
прогонства и голготе бол ће ти за то дати,
празну ти раку спрема док тражиш вечност плаву.

Или те занела мис'о и духа полет и крила,
и самом небу те дижу молитве твоје и жуди,
устрелиће те стрелом из облака вила,
отровно копље пробошће распете твоје груди.

Да, пре свега другог, са тим се најпре помири:
на земљи најтежа коб и клетва је песник бити,
и да те помиловаћ' неће ни Бог ни цар ни везири!
не вина, ни опојна пића, но отрова мораш пити.

Полако постане и то к'о вежба и рутина —
Погле, музички талент је ређи од песничког дара —
ал' ко што музика није ни клавир ни виолина,
како нам често и једно и друго уши пара!—

ипак без њих су мртви Бетовн и Скрјабин и де Фала,
а све се то мора да има и све се то стећи може —
још већој је множини моћ стиха у део пала —
на једног се Бетовна пет равних и већих песника гложе —

на два три музичара песника читава хрпа!
Но један је Његош само, па и он све мањи бива,
и он већ жртва поста школских креда и крпа,
већ мртвим словом бива његова патња жива.

Шта све то треба да значи, тешко бих знао рећи;
хаос над бескрајем влада, но хаос и звезде ствара,
а ја сам хаоса дете, тој судби не знам утећи,
а да се од хаоса лечим, не желим тога дара.

Но, да се вратимо теми: како до израза доћи,
када је душа тајном рађања уздрхтала:
пусти нек сама се мучи, и рађања муке ће проћи
мирније но да је чије помоћи заискала.

Рођење не, но зачеће нека је твоја брига,
и да л' си детету своме ти отац, или мати,
ил' очух и маћеха само, јер тако и свака књига
к'о дете има знамен да крв јој се може знати.

И тако како ти душа у часу бременом поста,
у мукама и крви родиће се дете:
за вешала, за престо, за мора, за све их је доста, —
ал' једно само зачето Богом од Девице свете.

Тако је стварање свако вечна мистерија,
од искони то се обнавља, прастаро и увек ново,
старије но Адам и Ева ил' Бог ил' рајска змија,
исто што би на почетку стварања света: СЛОВО.

Реч и мисао духа пре сваке материје!
из ње потиче светлост неба и бездне тама,
живот и смрт и власт и сласт и бол и калварије,
цар-Лазар и Цезар, Христос и Готама.

И црв и травка и трн и мирис ружина цвета —
све што живи од духа је и, са њим помешано,
све потпада на свету под закон релативитета,
највеће и најмање је међу се повезано:

Принципов метак и Наполеон, два освајача света,
рубаије Омар Кајама и Омира поворке пуне —
веће и важније шта је, тешко се одгонета,
пред оком вечности једнако све расте и вене и труне.

Немој да песма душе у слогова окову стење,
ни да се на њој виде трази ма каквог јарма,
но нек је и теби самом к'о неко откровење,
израз и откуп ко зна каквих и чијих Карма,

Чувај пламен у души ма био како мали —
да ли ће бити жижак у избу да твојој дотиња,
или варница што ће пожаром да свет запали?
Киша што поплаве носи — испрва само ромиња.

Свет. Стефановић

Реформа парламентарног система

Изнесавши недостатке, несходност и изобличеност данашњег парламентарног система,[1] што је произвело кризу његову, ред је да изнесемо и мере које би те мане његове могле да поправе, другим речима: његову реформу. Свесни тежине проблема, то чинимо без великих претензија, ли као подлогу за даљна расправљања.

Начела демократије. Објавом Човечанских и Грађанских Права поставила је западна демократија (америкаска и француска) темељни камен свим личним, грађанским и политичким слободама и правима човека, као и демократској владавини. Сва та права кондензују се у познате три демократске крилатице: *слобода, једнакост* и *братство.*

Ако оставимо нешто сентиментално схватање о братству — као беспредметно — по страни, остаје нам да се критички обазремо на друга два појма, слободе и једнакости.

У ма којој друштвеној заједници, по унутрашњој логици ствари, слобода појединаца може ићи само дотле док не тангира слободу другога.[2] Ако слобода појединаца прелази ту границу, онда нема слободе за оног другога, и тиме је погажен тај основни принцип демократије. Код данашњег демократијског, односно парламентарног система, видели смо да влада већине

---

[1] У *Срп. Књиж. Гласнику* од 1. нов. 1926.

[2] То је истакнуто у чл. 4. Објаве Човечанских Права, од 1789.

може да угрожава слободу мањине, и тиме поништава, опориче оно основно начело на основу којега је систем и постао.

Још јача коректура потребна је за појам *једнакости.* Ако су идеолози и доктринари демократије схватили ту једнакост у извесном смислу или извесном правцу, т. ј. да су сви људи у држави једнаки пред законом, да имају сви једнаку могућност развитка и постизавања свих могућих економских и духовних добара, свих позива, звања и положаја према својим способностима, да нису ничим ограничени у тим својим настојањима, онда је то схватање једнакости потпуно исправно и оправдано. Али, ако је тиме мишљено да су сви људи по својим како физичким тако и душевним својствима једнаки, и да, према томе, имају и једнака сва права у друштву, онда је то из темеља погрешно схватање, управо једна заблуда. Не само да наука која је у овом погледу меродавна (биологија, антропологија и друге) не познаје једнакости међу људима, него и обично искуство сваког мисаоног човека утврђује да су људи по својим интелектуалним и етичким особинама (осим физичких) веома неједнаки, и да је управо немогућно наћи и два човека која би била у свему једнака. Зато се и чује већ у западним демократијама коректура оне демократске крилатице у: liberté, fraternité, *non* égalité. Из тога факта треба повући далекосежне конзеквенције у друштвеном и политичком погледу. У сваком другом послу ми тражимо људе од знања и стручне спреме, људе од солидности и савести, само се у политичким стварима изједначују сви. Општим и једнаким правом гласа изједначена је интелектуална, стручна, социјална и етичка вредност свих: једног високо образованог човека, до задњег чобанина и носача. Смер је демократије у овоме био оправдан бива да сам народ жели себи највише добра, и да ће најбоље знати шта му треба и да ће најбоље собом управљати и владати; али у пракси настаје питање: да ли он то уме и извести. Није довољно само желети и хтети, него ваља и знати и умети.

Западна демократија, најпре америчка, а за њом и француска, поставила је међу осталим и начело *природног права* човека, бива да човек већ самим рођењем стиче сва права грађанска и политичка, дочим енглеска демократија и парламентаризам познаје у овом погледу само *позитивно, историјско, наследством стечено право.* То демократско схватање природног права нити је доследно нити науком оправдано. Када демократија поништава и негира сва социјална права по рођењу, она их не може поново успостављати ни у демократском смислу. Човек

стиче и обележава своју позицију у демократском друштву својим привредним, интелектуалним, етичким и социјалним способностима и врснoћом, а не каквим природним правом. Друго, знамо из биологије да су природна права и закони: право јачега, борба за опстанак, природно одабирање и прилагођавање околностима и средини. У друштву, та се права и закони не могу буквално применити, јер долазе у сукоб са социолошким законима, који их ограничавају и преображавају. Зато је енглеско схватање много оправданије. Друштвена, т.ј. грађанска и политичка права човека постигнута су не по неком природном праву, него у току развитка друштвеног. То су, дакле, током историје стечена (позитивна) права, која су се онда преносила са генерације на генерацију. Прецизније речено: сва данашња права демократије су *социјалним розвитком стечена права.*

Принцип раставе и раздвајања власти. Западна демократија поставила је одмах у почетку један спасоносан политички принцип: растављања и раздеобе власти, — што ће рећи, да се никаква власт не сме сконцентрисати у једним рукама, па било то у рукама једног човека или једне корпорације. Некако је у природи човечјој да се, ако има сву власт у својим рукама, осили, постаје апсолутист. Из тока историје може се видети да су све апсолутистичке појаве настајале отуда што би сву власт приграбио у своје руке или један човек или једна група људи. Ту исту појаву видимо и код данашњег залуталог демократијског система. Демократијски доктринари добро су уочили ту појаву, и поставили као брану томе горепоменуто начело, које ограничава свачију власт и тиме онемогућава сваки апсолутизам. Услед тих апсолутистичких тенденција и појава, демократским идеолозима био је циљ да и у самој демократијској форми владавине ограничи свачију власт тиме што је раставља једну од друге, и уз то дели на два фактора, било особе или тела, који услед тога ограничавају власт једно другоме и служе као равнотежа једно другоме у вршењу власти. Ако је демократији сврха — што држимо да јесте — један идеалан тип владавине, онда је он постигнут у стриктном спровођењу тога начела раставе и раздеобе власти.

То начело састоји се у овоме: све три врсте власти у држави: *судска* (јурисдикција), *законодавна* (легислатива) и *извршна* (егзекутива) морају бити строго растављене и независне једна од друге. Осим тога, и свака за се не сме бити у једним рукама, него раздељена међу два фактора један од другог независна.

Основни захтев не само демократије него и сваке правне државе је, у првом реду, да судска власт буде потпуно одељена и потпуно независна; јер само тако она може сасвим одговарати својој сврси, и идеално вршити своју задаћу. У неким демократским државама, услед непотпуног растављања, и то је помућено и подвргнуто упливу партија и политике. Судска власт у правој демократији мора бити не само потпуно одељена него скоро самостална, аутономна; онда би тек идеално одговарала својој сврси. Сама за се, она је већ раздељена међу два, а у неким случајевима и међу три чиниоца (инстанције), и тиме је удовољено постављеном принципу.

У политичком погледу, судска власт не долази толико у обзир колико легислативна и егзекутивна власт. И у томе лежи овде тежиште ствари. Према постављеном демократском начелу, мора бити и законодавна и извршна власт строго одељена и независна једна од друге. Погрешке и недаће данашњег демократијског, односно парламетарног система леже, у главном, баш у томе што се напустио овај принцип демократије. Што је растава легислативне и егзекутивне власти боље спроведена у данашњим демократијским владавинама, то је она савршенија, и боље одговара постављеној сврси; а што су обе ове власти више спојене једна с другом, тиме је и владавина пунија мана и недаћа од којих пати данашњи систем демократске владавине.

Осим овог растављања појединих врста власти једне од друге, свака на по се опет, као што је већ речено, мора бити према овом принципу раздељена на два фактора, који се одржавају у равнотежи, и не дозвољавају један другоме да награби сву власт у своје руке. Тако, у легислативној власти подела на два један од другога независна репрезентативна тела (два Дома, Парламент и Сенат) безуветна је потреба на овом начелу засноване демократије. *Дводомни систем происходи, дакле, из демократског принципа раздеобе власти,* и према томе је саставни део праве демократије, а не нека застарела установа. Краљ, у републици председник, као други легислативни фактор не долази у обзир, као што ћемо касније видети.

Исто тако и егзекутивна власт мора бити подељена на два, један од другог независна, чиниоца, па да се власт може вршити праведно и правилно, без бојазни да ће један од ових фактора моћи да присвоји сву власт у своје руке.

Извесна демократија напустила је ово спасоносно начело раставе и поделе власти, и тиме запала у трзавице и незгоде,

које су у главном и узрок кризи данашњег демократијског, односно парламентарног система владавине.

Четири облика демократије. Заправо разликујемо у свему четири врсте демократије: *непосредна (директна) демократија*, као што је у неколико швајцарских кантона, где народ т.ј. активни грађани (који имају право гласа) врше директно законодавну власт и поверавају извршну власт некима између себе. Они се скупљају једном годишње у велику политичку скупштину, на којој доносе законе и бирају чиновништво. Друга врста је *посредна* или *репрезентативна демократија*, где активни грађани бирају посланике (заступнике), који врше законодавну власт у парламентима. Такова репрезентативна (посредна) демократија су Уједињене Североамериканске Државе (као унија, савезна држава).

Ако је законодавна власт потпуно одељена од извршне, онда је то права репрезентативна демократија. Ако ли су обе власти повезане једна с другом на тај начин што су министарска места и председника владе, а понегде и остала важна управна звања, попуњена људима из владајуће партије у парламенту, онда је то *парламентарна демократија* (трећа врста демократије). Тип овакве владавине је Француска Република.

Ако се пак репрезентативна демократија приближује директној, онда је то *псеудорепрезентативна демократија* (четврта врста демократије). Овака постоји у Швајцарској као у савезној држави и у појединим државама Североамериканске Уније.

У непосредној демократији, власт народа т.ј. активних грађана да могу доносити нове законе, и мењати и укидати старе, зове се *законодавна иницијатива* народа. А ако народ одлучује о законима које је легислатива претресла и усвојила, да ли ће их примити или одбити, онда се то зове *референдум*. Техничка разлика између псеудорепрезентативне и непосредне демократије је та што се активни грађани не скупљају на једном месту (скупштини), као код непосредне демократије, него гласају на одређеним гласачким местима, као код избора, о једном закону, да ли га усвајају или одбијају. Где постоји референдум влада воља народна директно, и ту је посланицима т. ј. репрезентативном телу јако ограничена власт; зато се ова форма и зове „псеудорепрезентативна“ демократија.

Принцип раставе и раздеобе власти најбоље је спроведен код репрезентативне, а најгоре код парламентарне демократије.

Тако н.пр. у Америчкој Унији председник као врховна извршна власт независан је од Парламента и Сената (законодавне власти), и они га не могу ни срушити. Њега бира народ сваке четири године индиректним путем преко изборника. Он шаље Сенату као и владалац парламенту посланице (код владара престона беседа) и може да не усвоји његове закључке. Он сам поставља министре (државне секретаре), али не из редова посланика, те ови нису ни одговорни репрезентативним телима. Тиме је егзекутивна власт потпуно растављена од легислативне. Парламент и Сенат потпуно су одељени и независни један од другога. Посланике у Парламент бира народ *директно*, а у Сенат *индиректно*, на тај начин да свака држава (њено законодавно тело) шаље по два члана у Сенат Уније, без обзира на број становништва.

Код парламентарне демократије напротив влада (министарство) образује се из парламента, из редова посланика, и на тај се начин спаја законодавна и извршна власт. Код ње се види и тенденција да се сва власт сконцентрује у једне руке, т.ј. у руке парламента, што је мање-више и спроведено. Она је спутала сву власт другога фактора егзекутиве: у монархији краља, а у републици председника. Тако је краљева власт у монархији постала илузорна, а н.пр. у Француској Републици власт Председника свела се на пуку репрезентацију. Код парламентарне демократије, дакле, нити је легислативна власт растављена од егзекутивне нити је егзекутивна власт *истински* подељена на два фактора (на владу и краља, односно председника републике), а код нас ни легислативна власт није подељена на два фактора, јер Горњег Дома (Сената) и немамо. Владар као други легислативни фактор не може се узети у обзир, јер је, како смо видели, његова власт учињена илузорном. Он мора да одобри законодавни рад парламента ако неће да изазива државне кризе и ударе, а Сенат не мора.

Структура данашњег друштва. Стручности. Сталежа (каста) у правом и некадашњем смислу речи у данашњем демократском друштву нема. Што неки називају раднике, сељаштво и варошане сталежима погрешно је, јер ни једни немају првашњих обележја сталешких, н. пр. оштрих граница у којима се одржавају и које не могу прелазити. Данас, сељак је као и радник посве слободан. Може постати варошанином или прећи школом у редове интелигенције ма које врсте. Што сељаштво код нас носи још на себи известан карактер сталешки, ствар је заправо примитивности и мање културности. Културом се брише и то, и пот-

пуно изједначује са осталим грађанима. У високо културној Данској н. пр. нити има села ни сељачког „сталежа". Тамо има само око 33% образованијих грађана који се баве земљорадњом и пољопривредом. Социјалисти такође нису сталешка партија, него једна друштвена странка, која хоће да данашње друштво организује на другој основи, хоће други друштвени поредак, поглавито у економском погледу. Што се они називају радничком партијом, то је стога што највише својих присталица имају међу радницима.

Данашње демократско друштво састоји се само из разних позива, занимања, који се међусобно допуњују, један другом требају, повезани економским, социјалним, националним и другим везама, те сачињавају једну друштвену целину, али имају и неке своје посебне, често опречне, интересе. Задатак је целине демократског друштва да води рачуна о свим тим посебним интересима, да опречности ублажава и уклања, да не дозвољава тлачења и искоришћавања, него да уноси све то већу складност појединих позива, а све то опет у сврху заједничких интереса целине (нације и државе). Услед тога, задатак је демократијске владавине да води рачуна о свима деловима целине на тај начин што ће они бити заступљени у репрезентативном телу, и тиме узети учешћа у самој владавини.

Позиви изискују стручност: једно специјално знање, искуство и рутину за дотично занимање. Живот народа, друштва и државе обухвата не само чисто политичке одношаје, него, данас још много више, све социјалне, културне и стручне одношаје. Ти послови, услед напретка науке и цивилизације, толико су разгранати и расцепкани да су за њихово отаљавање и решавање потребни нарочити стручни људи. Настали су цели проблеми: социјални, економски, финансијски, просветно-научни, правни, медицинско-хигијенски, технички, саобраћајни, обранбени и други, које треба држава да решава и уређује. Може ли то чинити један парламент који се састоји из много неуких људи, и који нема у себи свију тих разних стручњака, или има само погдекојега? Показало се да данашње политичке партије нису у стању да заступају интересе свих тих позива. Зато су и почеле настајати разне стручне „сталешке" партије. Сам парламент показао је тај свој недостатак обраћајући се сваки час разним стручним анкетама и комисијама, и питајући за савет и мишљење разне стручне организације у пословима који иду у његов делокруг. Није ли логичније и паметније да ти стручни

органи буду саставни део парламента, и да као легални представници свога позива решавају те ствари у самом парламенту? Парламент не може више да буде само политичко тело, које се брине о грађанским и политичким слободама и правима, него мора да решава и све оне друге горепоменуте велике проблеме и послове. Зато смо и рекли да је данашњи парламентаризам могао задовољити пре, док се радило на изграђивању личних, грађанских и политичких слобода и установа, насупрот апсолутистичком стању и тенденцијама некадашњих властодржаца, али данас више не. Парламент као репрезентативно и законодавно тело мора бити одраз друштвене структуре народа у погледу разних позива и њихове стручности, да би могао водити бригу о свима друштвеним редовима и њиховим посебним интересима, уклањајући и ублажујући њихове супротности, а не распаљујући их још више садашњом партијском мајоризацијом и супрематијом. Осим тога, треба да се користи њиховом стручношћу у решавању многих и разноврсних горепоменутих проблема и питања.

Индивидуализам и колективизам. Човек је социјално биће којим владају социјални инстинкти у интересу социјалне заједнице. Његов индивидуални егоизам (интерес) подвргава се егоизму (интересима) друштвене целине. Без тога, не би могла никаква друштвена заједница ни опстојати. Што је друштво на нижем ступњу развитка, дакле примитивније и некултурније, све су више развијени инстинкти чопора (гомиле); а што су људи бивали у току биолошког и социјалног развитка савршенији, развијале су се све то више индивидуалистичке особености човека. Индивидуализам је чињеница о којој се мора водити рачуна у данашњем друштву. Довођење у хармонију индивидуализма и колективизма такође је један од задатака данашњег друштва. О томе мора водити рачуна нова демократија. Не може се у свему изједначити човек са високим интелектуалним, етичким и социјалним вредностима са човеком малих или осредњих вредности, или, шта више, са човеком негативних, антисоцијалних и аморалних тенденција, као што то чини данашња демократија. То је на штету друштва, његове селекције и прогреса.

Демократизам и либерализам. На први мах изгледа, као што би и требало да буде, да се оба ова појма поклапају, т. ј. да се либерализам садржава у демократизму. Међутим, нажалост није тако. Данашњи демократизам, у облику какав је за-

узео, и у начину којим се испољава, ставио се у опречност либерализму. Либерализам зајемчује сваком грађанину слободоумно опхођење од стране државе у сваком погледу, у коме су му дати сви услови за његов потпуни развитак и живот према његовим вредностима и способностима, — дочим данашња демократија са њеном апсолутистичком владавином „већине“ угрожава те услове онима који су изван ње, запоставља их, и често терорише. Већина тлачи мањину. Најбољи доказ колики је данашњи демократијски систем залутао и удаљио се од своје праве мете. Енглески парламентаризам н.пр. више се заснива на либерализму него на демократизму; зато се и недостатци парламентаризма уопће мање осећају него ли у другим парламентарним државама.

Реформе. Пошто смо изнели погрешке и недостатке данашњег демократијског односно парламентарног система, и изложили основе на којима овај проблем почива, прелазимо сада на најпотребније коректуре које би требало спровести.

Пре свега, којим правцем треба упутити потребне реформе? Држимо да ниједан сталожен човек ни мисаон политичар, који је довољно упућен у ствар, не би био за то да се ове реформе упуте у правцу директне демократије са њеном законском иницијативом и референдумом. И најблажи критичари непосредне демократије сагласни су у томе да она не одговара захтевима које данашње време ставља на државу, и да она, ако не онемогућава сасвим, а оно веома кочи и зауставља сваки напредак.[1] Така реформа била би само један корак у натраг, јер још више погоршава мане и недостатке парламентног система, што ће читалац из досадашњих образложења и наведених примера лако уочити.

---

[1] Примера има врло много. У једном кантону Швајцарске, год. 1909., од седам законских предлога, које је Кантонски Савет брижљиво израдио, и који су у њему усвојени или једногласно или са огромном већином, референдум је *шест* шегртима, о кантонској банци, о унапређењу сточарства, о учешћу кантона при градњи железница итд. — Требало је 20 година док се није усвојио један важан социјалан закон за целу државу о осигурању у случају болести и незгоде. — 1882. год. био је са великом већином забачен *епидемијски закон*, који је одређивао мере за сузбијање и предохрану заразних болести. Тако је укинут референдумом и закон о облигатном урезивању богиња, који постоји у свима културним државама. Швајцарска га ни до данас нема. — Год. 1911. био је у једном кантону *по други пут* одбијен закон о настави и васпитању, ма да су се за њ били заложили вођи свих политичких партија, и био усвојен скоро једногласно од Кантонског Савета и једнодушно потпомогнут од дневне штампе . . .

одбио; међу овима, врло савремене и потребне законе: школски закон, закон о

Из истих разлога, не може се препоручити ни реформа у правцу псеудорепрезентативне демократије, која има додирних тачака са непосредном демократијом.

Преостају нам, дакле, на располагање друга два облика демократије: репрезентативне и парламентарне. Већ смо изложили да је парламентарна демократија она која се највише изопачила, која је највише напустила начела демократије, па се стога обично и говори о кризи парламентаризма. *Репрезентативна демократија* је, дакле, она куда треба упутити наше погледе. Она је још најбоље очувала права демократска начела, те је, стога, подесна да са извесним коректурама оствари тип једне савршене демократијске владавине, која одговара модерном схватању државе, народној самовлади, која омогућава правилан и постепен развитак друштва и државе, саобразан духу времена и напретку науке, а спречава нагле скокове и социјалне пертурбације, злоупотребе и изигравања.

Не канимо се упуштати у расправљање који облик државе одговара боље захтевима репрезентативне демократије, да ли република или монархија. Прошлост и садашњица дају нам најбоље поуке за то. Довољно је констатовати да се у уставној монархији могу потпуно спровести и остварити начела и облик репрезентативне демократије. Многе данашње републике могу бити завидне енглеској *монархији* на њеној слободи, либерализму, демократијској самовлади и законитости, њеној величини и снази. Није главно форма државе, него систем владавине у њој. Зато ће наша даља излагања имати у виду само *уставну, репрезентативну монархију.*

Видели смо важност политичког принципа раставе и раздеобе власти, који чини темељни камен једне правилне владавине, у којој су искључене било какве неправилности и злоупотребе са апсолутистичком тенденцијом. Зато би најважнија и прва реформа била тачно спровођење овога начела.

За судску власт већ смо рекли да је треба организовати на самоуправној основи, неприступачну за ма какве утицаје.

Законодавну власт треба што боље раставити од извршне, и разделити на два један од другог независна фактора: Доњи и Горњи Дом (Народну Скупштину и Сенат).

Доњи Дом треба да буде право огледало друштвеног стања са свима покретима и струјама у њему. Потребно је да се види какве све идеје и тежње владају у друштву, да у тој репрезентативној кући нађу свој вентил (одушку) и канализовање (спро-

водницу). Горњи Дом треба да је израз зрелијег доба са искуством живота и са знањем разних наука.

Знамо из искуства да у младости превлађује идеализам и оптимизам, а да исти људи у старијем добу, када ступе у практични живот, када настану разне обавезе: породичне, пословне и друштвене, много попусте од идеализма своје младости, постану сабранији, сталоженији. Потребно је овом одлучнијем и меродавнијем делу народа дати посебну репрезентацију и утицај у владавини. Доњи Дом треба да је, тако да кажемо, одраз младости, Горњи Дом одраз искуства и зрелости. Он ће бити кочница и брана пренагљеностима Доње Куће, и тако одржавати друштвену равнотежу и чувати друштво од наглих скокова и потреса. Ни један ни други дом не могу приграбити сву власт, јер ће је један другоме ограничавати.

Према горе реченом, морају чланови Горњег и Доњег Дома бити бирани на сасвим другој подлози. С тиме прелазимо на расправљање права гласа и изборни систем.

Право гласа је један од најважнијих чинилаца демократије и парламентаризма, јер оно сачињава средство којим се народна владавина испољава и долази уопће до изражаја.

Право гласа било је исправа ограничавано нарочито у непотпуним уставним монархијама, с намером да се учешће народа у владавини што више ограничи. Најобичније ограничење било је према висини порезе, т. зв. *цензусом.* Даље се ограничавало неједнаком поделом или гласова или броја бираних посланика. Неки су бирачи имали већи број гласова или су бирали више посланика од других. Онда, ограничење тиме да бирачи не бирају посланике директно, него преко других људи (изборника), дакле индиректно, и тиме што су бирали јавно, изложени тиме разним утицајима.

Међутим је демократија ишла постепено за тим да право гласа прошири и протегне на што шире слојеве народа. Ишла је постављеном циљу своме: општем, једнаком, директном и тајном праву гласа. *Општем* т. ј. без првашњих ограничења цензусом, *једнаком* т.ј. да сваки бирач има по један глас, *директном* т.ј. да бирају непосредно, а не преко изборника, и *тајном* т.ј. без икаквих уплива.

Оваким правом гласа мислила је демократија да је постигла врхунац и идеал праве народне воље и демократијске владавине. Међутим, ми смо у прошлом чланку показали како је партијски систем својом организацијом и дисциплином извргнуо ово „идеално“

право гласа, и учинио га оруђем наметања воље одозго. Осим тога, овако право гласа отвара широм врата демагошком обмањивању и завођењу, куповању гласова и утицају несвесних, себичних, антисоцијалних и деструктивних елемената. Друштвену заједницу и државу не стварају и не одржавају те широке масе, него свесни, конструктивни и социјални елементи. Њима треба дати превагу у управљању државом, јер је то у интересу друштва и државе. Према оваком схватању ствари, једна дубља реформа права гласа била би завођење место некадашњег материјалног (пореског) цензуса једног, тако да га назовемо, *интелектуалног цензуса*[1], којим би образованији и свеснији бирачи дошли до јачег изражаја при изборима без икакве штете по демократску владавину. То би значило повратак на неједнако право гласа само у интелектуалном погледу (за разлику од материјалног), као што људи и јесу неједнаки по својим интелектуалним, моралним и социјалним вредностима.

Од важности је и *изборни систем* по којем се право гласа обавља. Изборних система било је, и има, и сада више; значи, да ни један не одговара потпуно постављеној сврси, па се ишло за тим да се стварају нови, савршенији.

Најпре је био *индивидуални систем* бирања. Јасно је да по овом систему може огроман број гласова у целој држави, који су остали у мањини, да пропадне, т. ј. да не добије ни једног или много мање посланика него што би га према свеукупном броју гласова добио, и тако дотична партија не долази до изражаја у владавини према својој стварној снази. Осим тога, приговорило се овом систему да дотични посланици заступају више локалне интересе свога изборног среза него опће, државне. Да се томе доскочи, стварани су нови системи, тако: *пропорционални* изборни систем. Њиме се хтела поправити погрешка индивидуалног система: пропадање великог броја гласова, тако да свака партија добије посланика пропорционално броју гласова које је добила. По овом систему, подела посланика је праведнија, али се њиме запало у другу погрешку, — што се овом систему приговара, расцепканост (мноштво) партија у парламенту, што отежава стварање једне велике партије, која може да образује хомогену владу јаке парламентарне већине. Услед тога настају политичке и парламентарне трзавице, стварајући коалиционе владе из мањих партија, услед чега нема сталности у политичком животу.

[1] Слично плуралном систему у Белгији.

Да се коригује заступање локалних интереса по индивидуалном изборном систему, створен је т. зв. *систем по листама*, какав постоји сада код нас, комбинован са пропорционалним системом. Ну, овом систему са листама замера се то што се њима поред носиоца листе могу да протуре за посланике сасвим незнатне личности, по својој индивидуалној вредности, него по партијској протекцији или као гласачки апарати у парламенту. Колико су сви ови системи непотпуни и несходни, показао је један аутор израчунавши да се са истим бројем гласова према разним системима долази до различног броја посланика! У Француској враћају се сада опет на индивидуални изборни систем. Према томе, будући да су сви ови системи несавршени, отворена су врата новим комбинацијама.

С обзиром на истакнуте мане и опасности општег права гласа, био би веома на месту један *комбинован изборни систем* од општег и индиректног права гласа. Било је одавна озбиљних предлога у западној демократији да се опште право гласа коригује и ублажи индиректним. Према овом плану, опште, једнако (или замењено интелектуалним цензусом), директно и тајно право гласа остало би *само у општинама*. Људи се у општинама добро познају, код већине њихово интересовање и не иде даље иза граница њихове општине. Интереси општине тесно су везани са њиховим властитим интересима. Они ће зато без сумње бирати у општинска заступства, та примарна репрезентативна тела, људе најбоље између себе већ ради властитог интереса, дочим при директним изборима за Народну Скупштину, где се решавају махом ствари које их директно не тангирају, и које их се по њихов схватању не тичу, могу да одлуче и други разлози.

Одавде би почињао *индиректни систем* бирања на овај начин: Општинска заступства бирала би посланике у среске скупштине, среске скупштине бирају посланике за обласне скупштине, а обласне скупштине бирају посланике за парламент (Народну Скупштину) изван својих редова. Овим системом долазили би у поједина заступства (општинска, среска, обласна и државно представништво) људи са све то ширим видокругом, чије интересовање иде и изван граница општине, среза и области, те би и њихов избор био сврси сходнији, слободан од разних штетних уплива. На тај начин, избор народних посланика за парламент прошао би, тако да кажемо, кроз три решета, те би и одабирање по квалитету интелектуалном и моралном било много боље. Када се амерички Сенат и председник Републике може бирати

индиректним путем, држимо да и код нас то не би било на штету демократских начела. При овом питању долази још у обзир код честих директних избора у разна репрезентативна тела и досадност, односно засићеност од избора, која се појављује и код старијих, културнијих демократија[1], због чега је индиректни начин бирања много подеснији. Осим тога за народне посланике морају се одредити извесне квалификације да у парламент не улазе људи неуки и неписмени, који у њему не представљају ништа него један број.

Избори за Сенат вршили би се на овај начин: једна трећина чланова Сената бирала би се општим, једнаким (или неједнаким, по интелектуалноом цензусу), директним и тајним правом гласа. Само што би се то право гласа ограничило добном границом од 30 година према изложеном значењу и сврси установе Сената, а пасивно право добном границом од 40 година и квалификацијама средњих, стручних и високих школа. Другу трећину бирала би Народна Скупштина, а трећу именовао би краљ. После навршене сесије Сената, као што је у Француској, Америчкој Унији и Данској, две трећине, које сам Сенат одреди изборoм, остају и даље чланови Сената, а само једна трећина се обнавља. Тиме би био осигуран континуитет и стабилност ове важне корпорације.

У погледу стручности и репрезентације разних позива у парламенту, а према напред изложеном схватању, потребне би биле ове реформе: Данашњи парламент је у ствари само једно политичко тело, без разноврсних стручних квалитета потребних за решавање разних стручних питања и послова што иду у делокруг парламента. Услед тога настали су захтеви појединаца, а и неких странака, да се парламент претвори у једно стручно тело, које би изабирале поједине стручне корпорације. Али би се тиме запало у другу крајност, јер онда не би било политичке репрезентације, без које се живот државни и друш-

---

[1] У Швајцарској нпр. учествовање у изборима креће се обично око 50%. Само у ретким случајевима, када су посреди какви велики интереси, или када успе да се страсти јако заталасају, пење се број гласача на 80 до 90%. Али је много чешће да процент спада и испод 50%. У неким кантонима обично 25%. У октобру 1910., у Кантону Waadt, при једном избору гласало је само 6·7%, а као куриозум наводим да у срезу Planchettes Кантона Neuenburg приликом избора једног члана Великог Савета није дошао *ни један гласач* на биралиште, ма да је у овом кантону прописано, шта више облигатно, гласање. Толика је апстиненција при изборима у демократској Швајцарској.

твени не да ни замислити. Зато је једини правилан и сврси сходан излаз да у парламенту буду заступљене и политичке и стручне вредности и смерови, па да се потпуно задовољи потребама државе и народа. Данашњи политички део парламента треба надопунити *стручним репрезентацијама* разних позива на тај начин што би се установили разни *стручни одбори* као *саставни део парламента.*[1] Тако би нпр. били потребни ови парламентни стручни одбори: финансијско-економски, пољопривредно-земљораднички, трговачко-индустријски, правни, просветно-школски, медицинско-хигијенски, техничко-саобраћајни, занатлијско-раднички, евентуално још који. Сваки овај одбор могао би имати по 10—15 чланова, а за толико отприлике требало би смањити број чланова политичког дела парламента. Ове стручне одборе бирали би сви припадници дотичног позива (струке) у држави, директно или преко својих организација. Нпр. правни одбор бирали би сви дипломирани правници у држави или њихове организације (друштва или конгреси); тако и све остале одборе. На тај начин, у парламенту би били заступљени поред политичара и сви стручни позиви преко својих најпробранијих стручњака, изабраних од њих самих. Парламент би могао да решава и свршава све послове који засецају у живот државе и народа. У каквој би органској вези стојали ови одбори међусобно, и са политичким делом парламента, од другостепене је важности, и лако би се дало удесити. Овде је говор само о принципу. Овако конструисан парламент био би право огледало целокупног друштва, и удешен за све потребе државне и друштвене. Он би унео у политички живот стручну озбиљност, и ослободио га од празне политичке млатњаве и партијских зађевица. Он би могућно учинио сувишним стварање „сталешких" (стручних) странака, које су и постале услед овог недостатка данашњег парламента. Овака реформа је неопходно потребна за коректуру данашњег парламентаризма.

Од велике је важности расправљање и раздеоба *егзекутивне власти.* Из данашњег уплетања законодавне власти у извршну проистичу највеће злоупотребе садашњег парламентарног система, које смо већ довољно истакли. Растављањем и раздеобом њиховом престало би све то једним замахом. Видели смо да је то најбоље спроведено у репрезентативној, а

[1] Сличан састав парламента има у свом програму једна либерална странка у Француској, „L' Action Liberale Populaire".

најгоре у парламентарној демократији. Зато би се реформе и у овом погледу имале кретати у правцу репрезентативног облика демократије, као што је у Америчанској Унији као савезној држави, са малим разликама.

Различност лежи у првом реду у томе што у уставној монархији влада краљ по своме наследном праву, а у републици се председник периодично измењује и поново бира. Друго, у репрезентативној демократији извршна власт није подељена на два фактора, јер председник са својим државним секретарима, које он сам поставља, сачињава егзекутиву, и другога фактора нема. У томе уставна монархија има предност над републиком, јер је само у њој могућна подела власти и у овом погледу. Осим тога, краљ узима положај једног потребног председника када би државна машина запела услед расправљања власти. Зато је сврси несходно осудити владара на једну пасивну улогу. Главно и одлучно је да се његова акција и иницијатива креће конституционим путовима.

Према овде истакнутим чињеницама, егзекутивна власт би се организовала овако: председника владе постављао би краљ између чланова Сената или Народне Скупштине, а према партијским одношајима у обема кућама. Остале министре поставља такође краљ на предлог министра председника, али они не смеју (као у Америци) или бар не морају бити чланови Горњег или Доњег Дома. Тиме би престала трка и отимање око министарских столица. Министри морају бити стручни људи, само што ту стручност министара треба правилно схватити. Један добар стручњак не мора бити и добар министар за дотични ресор. Нпр. један одличан професор ма каквог школског завода не мора бити добар министар просвете. За то је потребно осим стручности да је дотични показао шире погледе и схватања, да се истакао као јавни радник који има смисла за јавне и опће ствари и послове, и да је при томе добар организатор. Ако је уз то и политичар, у толико боље.

Председник владе и министри одговорни су утолико обема кућама што им може и Парламент и Сенат ускратити поверење или појединим министрима или целој влади, али са већином од две трећине гласова. У гом случају, краљ именује другога шефа владе и друге министре. Та одговорност је потребна да влада води рачуна о смеровима и захтевима обадва дома.

Министарска одговорност ради злоупотреба и кршења закона мора бити стварна, а не илузорна као сада. О томе не може

пресуђивати ни у ком погледу ни Скупштина ни Сенат. Ако се таква оптужба поднесе нпр. од једне трећине или Скупштине или Сената, упућује се одмах једном форуму који је унапред уставом одређен за оптужбе министара. То је обично један судски сенат комбинован од врховних судија и чланова Горњег Дома. Ако тај форум даде места оптужби, онда се поведе судски поступак.

Осталу егзекутиву (чиновништво) постављају ресорни министри са одобрењем председника владе и уз пристанак краљев за више чиновнике. Чиновнички кадар, на коме почива организација државе, мора бити потпуно поштеђен од утицаја партијске политике. Чиновници су органи државе, а не партије. Они су ту да примењују законе и прописе према сваком једнако, а не према партијском припадању. Чиновници морају бити стални и збринути. Они могу имати, као и други грађани, своје политичко осведочење, и изразити га гласањем при изборима, али не смеју, као ни официри, активно учествовати у политици, нити јавно пропагисати ни за коју политичку странку. Њихове злоупотребе и прекршаје, као и кажњавање, оцењују и пресуђују управни судови, а све на темељу законских одредаба. Чиновници морају бити строго квалификовани без икаквих изузетака, али зато и пристојно плаћени, да се могу цели и потпуно предати својој дужности. Добро награђено чиновништво је прва и најснажнија мера против корупције. Чиновнички рад треба да се оснива у првом реду на поверењу, али са пуном одговорношћу и највећом строгошћу. Не треба се бојати бирократизма када се цела ствар организује на овде изложеним основама. Бирократизма има сада много више под нестручним министрима, који су принуђени да препуштају чиновницима да раде и решавају како они хоће, јер нити је упућен у ствари нити има када да се бави с њима. Само са оваквим чиновништвом може се уредити једна модерна, правна, либерална и добро уређена држава.

Посланици, као што је речено, за оба дома морају бити квалификовани. Они не смеју бити ни у чем привилеговани. Нема данас више места ни потребе ни самом посланичком имунитету, који само изврга руглу судску власт. Посланичке дневнице морају бити саобразне фактичким издацима и само за време скупштинског рада. Посланиковање не сме бити никако извор зараде, комотног и беспосленог живљења. Строго се мора забранити свако уплетање посланика у послове

извршне власти. Чиновништво мора бити потпуно ослобођено од посланичког и партијског терора.

Техничко уређење парламента мора се преудесити тако да буде парламент много експедитивнији. Интерпелације ограничити на најмању меру, а не да буду разлог дангубе. Немарност посланика треба кажњавати одузимањем дневница, а у тешким случајевима поништавањем мандата.

Наши уставотворци учинили су три крупне погрешке. Прво, што су се ограничили на просто копирање других устава, међу њима и старог српског. Погрешно је преносити без критике стране установе, и пресађивати их на тло неподесно за њих. Уставност и парламентаризам треба да происходе из политичких, националних, друштвених и културних прилика и стања у једном народу. Онда ће одговарати његовим потребама. Зар ми не можемо створити нешто своје, оригинално, особено, што одговара нашим приликама и потребама, што произлази из схватања и установа нашега народа? — Друго, што су узели као подлогу најгори облик демократије, и треће, што су пропустили прилику када се градио садашњи устав да створе нешто боље, трајније и сврси сходније. Устави се не мењају ни често ни лако; зато је требало уложити много више студије и пажње, више водити рачуна о стварностима нашег политичко-националног и културно-социјалног стања и прилика, више познавања демократијско-парламентарног проблема, његова развитка и стања у коме се данас налази.

Будући да је то пропуштено учинити, потребна је сада реформа и ревизија данашњег парламентарног, односно демократијског система, у интересу државе и нације, а према напред изложеним основама и напоменама. Потребно је ослободити државу и народ од *лажног демократизма*, који кочи, спутава напредак и развитак друштва и државе, који обмањује, деморалише и спречава друштвену селекцију, који води апсолутизму и терорисању партије и „већине“, и отвара широм врата демагогији. Треба завести *истински нови демократизам*, који стално води еволуцији и прогресу друштва, који доноси либерализам и правду за свакога једнако, који цени и води рачуна о интелектуалним, моралним и социјалним вредностима и особинама индивидуе, који онемогућава сваки апсолутизам и деморализовање. Онда ће тек настати доба срећивања, тихог рада и напредовања, сталности и законитости, а нестати политичке и партијске

подивљалости, лицитовања на ниже, дангубљења и окретања уокруг.

Онај ко спроведе ову реформу биће зацело у политичком, државничком и друштвеном погледу најзнаменитији човек садашњице.

Д-р Урош Круљ

Занатство

III

Данас, у доба наглог развијања технике рада и свих његових помоћних средстава која замењују људску снагу, безусловно потребних код рационалног пословања, настали су послови великих димензија. Они иште, поред великог капитала, још и савршене инсталације, како би њихово функционисање било боље, брже и јефтиније. Пошто је дошло до нагомилавања самосталних привредних јединака, настала је њихова међусобна конкуренција и утркивање у усавршавању производње, како би се на тај начин један уздигао над другим, уништио га, или се бар одржао поред њега, изједначујући се са њиме. То је страховита борба, која се не види али се осећа по својим последицама.

И зато, сада се поставља питање: може ли занатство као ситна форма производње опстати и успети поред великог рада, који располаже са великим капиталом, савршенијим средствима за производњу и бољом организацијом; може ли занатство издржати конкуренцију велике радиности, чији би потпун успех значио пропаст ситне радиности. Велики капитал у својој експанзивности скрива тенденцију потпуног уништења ситне радиности као форме ситног капитала, како би се тако њиме повећао и ојачао. Ово се питање може поставити још и у другој форми: може ли ситна радиност, без разлике облика, успети сада када се на све стране јавља тенденција индустријализације. За ово питање везана је судбина и опстанак већине у друштву. Опстанак ситних егзистенција, чијем се економском јачању, у

циљу њихове економске самосталности, противи велики капитал поникао на принципу тесне концентрације, — немогуће без уништавања свих оних који му се опиру —, представља првокласни социјални проблем, основицу нашег друштвеног уређења. То су те ситне егзистенције, које у нашем друштву сачињавају већину, и зато њих треба одржати и унапредити, па ће питање социјалног мира бити решено. Принцип повлашћења већине треба да буде увек мерило у регулисању односа у животу људи.

Шта је природније од тога? Ако у једној заједници превлађује једна врста јединака, онда је логично да се у целом њеном животу осећа и њихов утицај, јер у противном случају долази до спутавања већине од стране мањине. То је, у исти мах, и неприродно и опасно. Неприродно зато, што у органском и неорганском свету заједнице почивају свуда на принципу права већине, т.ј. зависности њихова карактера од величине учешћа. Опасност лежи у томе што превласт мањине представља сталан извор трзавица и незадовољства.

Чим смо рекли да је занатство форма ситнога рада на капиталистичкој основи, онда оно, по доследности која влада у животу, мора у вршењу своје привредне функције доћи у сукоб са великом индустријском радиношћу. Њихови се интереси сукобљавају, и они у своме функционисању сметају једно другоме. Велики капитал у својој експанзивности може да буде опасан за све слабе, незаштићене и неорганизоване ситне јединке, које подлежу у неравној борби, или једва животаре. Слаби као појединци у појединачној борби, они постају јаки ако се међусобно удружују у веће организме, који имају више отпорности и више животне снаге у себи. Да занатство може постојати показује нам чињеница да и поред све веће тенденције концентрације капитала оно још увек постоји и у најразвијенијим индустријским земљама као и у земљама са изразито агрикултурним карактером. То је неоспорна истина, која потврђује могућност задржавања занатске форме у производњи.

Ако се о овоме мало размишља, долази се до закључка да сам живот по својој структури захтева присуство ситних самосталних јединака, које се вечито крећу, иду, и групишу у веће гомиле, што собом доносе нове услове и нов начин њихова функционисања. То је појам молекула и атома, и њихова међусобног удруживања, који се свуда примењује и свуда испољава. Када би било другачије, био би и живот својим спољним

манифестацијама свакако другачији, мање еластичан и мање сложен, крут и недовољно интензиван. Занати су те ситне самосталне јединке, које, свака за себе, представљају јединствен организам способан за живот. Они су у своме функсионисању довели до међусобног удруживања својих спољних форми по којима се њихова функционисања врше. На тај начин дошло је од малог посла до великог, али тиме није искључен опстанак и ових почетних ћелија, које садрже у себи све елементе потребне за животну функцију. Постоје таки послови који се, по својој природи, могу вршити само у ситном облику, путем занатске радиности, па ма како напредовала концентрација капитала у форми великих предузећа. То су на пример сви они послови где тежиште успеха лежи на индивидуалном раду, пошто по својој природи искључују могућност примена метода великога рада.

Пропаст појединих заната, који су постали сувишни и стари услед нових потреба и измењених услова живота, обична је појава која се свуда јавља. Тумачење да ова појава значи пропаст занатства уопште, потпуно је погрешно; јер то је једноставна еволуција, и неизбежна у животу. Изнећемо пример из крупне радиности. Појава минералне штаве у индустрији кожа проузроковала је читав преокрет, и довела до радикалних промена, као што је и појава танинског екстракта заменила штаву са кором, сувише спору и скупу. То је значило расходовање целог низа постројења, умирање целог једног низа предузећа, који су постали несавремени и застарели. Исто тако и појава нових продуката, или нових бољих машина, потискује старе као непотребне, да на њихово место дођу нове. У питању застаривања појединих заната, појединих облика рада и његових помоћних средстава, не треба нарочито разликовати занатску радиност од индустријске. Разлика постоји само у томе што је прогрес, с обзиром на његово великокапиталистичко порекло, лакше приступачан великој радиности него занатству, које располаже са мањим материјалним средствима. То је свакако и један од најглавнијих разлога што је занатство у многим крајевима остало мање или више примитивно.

Занати се деле на три главне врсте; 1. индустријски занати, прерађивачки или полупрерађивачки; 2. уметнички занати; 3. занати где се продаје услуга.

Потискивање занатске радиности од стране индустрије највеће је у првој групи заната, одакле су постале моћне индустрij-

ске гране. Тако, на пример, код прераде метала, коже, вуне, памука и т. д. Док је, на пример, за време Турака у Босни постојала занатска прерада гвожђа, данас је она изумрла, јер се на њено место појавила тешка металургијска индустрија. У Јужној Србији још увек постоје занатлије које се баве израдом ножева, секира, маказа итд., продукти што их потискује велика индустрија. Док се није развила текстилна индустрија, постојале су занатске ткачке радионице, које су се у Србији још увек задржале. У преради кожа имамо исти случај. И, док је тако појава велике индустрије онемогућила извесне прерађивачке и полупрерађивачке занате, дотле други занати и даље постоје, пркосећи великој индустрији, која их не може да угуши. То је случај са столарским, коларским, пекарским и сродним занатима, па кожарским, кројачким, те разним конфекционим занатима, и т. д. Све су то занати који могу бити успешни и активни и поред велике индустрије, јер је природа њихова рада таква да се може вршити и у ситној форми.

Уметнички занати захтевају личну вештину човека, те, према томе, нису зависни од метода рада и техничких помоћних средстава као што су занати из прве групе. Ту човек ствара, и његова уметничка способност, укус и смисао за ту вештину, игра главну улогу. Ови се занати не могу индустријализовати, јер онда губе карактер вештине. Они се могу само финансијски спутати т. ј. појединци који се њима баве могу изгубити своју самосталност и радити за туђ рачун. Ово постоји у многим индустријским земљама. Тако у Немачкој постоје закупци који су организовали производњу од кинеских уметничких предмета помоћу аутентичних Кинеза вештака, којима набављају сировину и све што им је потребно за рад. Нешто слично постоји и у Јужној Србији, где наше кујунџије, услед слабих финансијских средстава, раде у главном за рачун трговаца, који препродају њихове продукте. Међутим, поред ових занатлија који су, било потпуно било делимично, спутани, постоје и потпуно слободне занатлије, као: уметнички столари, ликоресци и т. д. Финансијска зависност је пролазна, она може дуже или краће трајати, те у питању односа између велике индустрије и ових заната није мерило по коме се суди. Ту је важно то, да уметнички занат не може бити механизован, те, према томе, њему и не прети опасност од велике индустрије.

Сличан је однос и са занатима где се продаје услуга. То је, на пример, берберски, димњачарски, бојаџијски занат, те сви

нови занати као: разни инсталатери, електричари, руковаоци парних постројења, и т. д. Интересантно је упозорити да је појава велике индустрије учинила извесне поремећаје у занатском животу, али је зато истовремено довела до стварања нових заната, који су надоместили старе што ишчезавају или се метаморфизирају. На тај начин долази до равнотеже која је била часовито поремећена. И како год се буде даље развијао живот, и јачала велика индустрија, тако ће, упоредо с тим, постојати и нови занати, који ће доћи на место оних старих што постепено нестају. Тај лагани процес вечите еволуције не сме се назвати пропадањем занатства само зато што у поједином месту, или поједином крају, нестају извесни занати, када се јављају други, и то баш заслугом великог капитала.

Није довољно само то да занати могу опстати и задржати насртаје велике радиности, већ је важно и да они могу и успети и постати активни. То је важно зато јер између једног и другог случаја постоји знатна разлика. Опстоји и онај који једва животари, док успети значи обезбедити плодан рад. Ако се узме у обзир да је сваки рад везан за утврђена правила, онда и успех занатске радиности зависи од њена прилагођавања свим тим принципима модернога рада. Ту лежи и разлог успеха велике радиности која на њима почива.

Које су карактеристичке одлике велике индустријске радиности? Брза продукција у великим масама, јефтино снабдевање, подела рада и јефтинија прерада, која се обилно служи помоћним средствима услед присуства великог капитала. То су све предности великога посла, које, добро организоване и вешто искоришћене, доводе до сигурног успеха. Оне се не јављају у ситној радиности над којом крупна радиност има то преимућство да је бржа у своме функционисању и обилнија у својим продуктима, услед чега постаје и јефтинија. Са друге стране опет, крупна радиност има и својих мана, које врло често могу бити и фаталне по њен опстанак, те тако представља сталну опасност на коју се не сме заборављати. Сваки велики посао је по својој природи нееластичан због своје гломазности, и, везан за велики број људи, скупе инсталације и велики капитал, уједно је и скопчан са великим ризиком. Учињене грешке прогресивно расту, и последице које отуда настају имају много озбиљнији карактер него у занатству. Тешко покретљива тела, везана за једно место, велика предузећа носе у себи поред својих позитивних одлика и сталну опасност неуспеха, већу него код занатских предузећа.

Код занатства имамо потпуно обрнут случај. Производња малога обима на бази концентрације рада, занатство је еластично, жилаво и отпорно, са јединкама које се лакше деплацирају, мигрирају из једне средине у другу и подносе ударе са већом издржљивошћу него што је то случај са крупном радиношћу. То је последица саме конституције занатске радиности, која зависи у првом реду од човека, а не изискује, као у првом случају, место и велике инсталације. Због малих инвестиционих трошкова, занатска радиност лакше подноси кризу и све последице које отуда произлазе, и, као свако еластично тело, поновно заузима свој првашњи облик чим нестане спољне силе која је на њу вршила притисак. То значи да је занатска обнова лакша и бржа него што је то случај у индустрији, где су услови те обнове много тежи. Занатлија може у својој радионици да води већу и лакшу контролу, јер, по суштини своје производње, он све држи у својим рукама, и у сваком раду сам узима директна учешћа. Овај директан контакт са производњом немогућ је у великој радиности, што почива на принципу поделе рада, т. ј. великог и подељеног учешћа људи у раду.

Тежиште модерне производње све се више преноси на стварање што јефтинијег продукта. Та се тенденција јефтиног снабдевања потрошачких маса осећа нарочито данас, када је свет исцрпен страшним ратом. Док је на једној страни потреба снабдевања остала иста, чак се местимице и повећала, дотле је потрошачка способност широких маса знатно опала, те је, према томе, јефтин продукт услов њеног одржавања. Јасно је да је производња у маси или стандардизација у производњи, у вези са њеном научном организацијом, последица те тенденције диктоване привреди од стране њених потрошача. Према томе, први услов производње лежи у њеној јефтиноћи. Док је у прошлом столећу механизација рада довела до потискивања занатства, данас опет рационализација производње, поникла у великој радиности, представља нову опасност. Међутим, и та се опасност може избећи тиме што ће се спровести рационализација занатске радиности, исто као што се она спроводи у крупној индустрији.

Главни циљ код реорганизације занатске производње мора бити постизавање њене јефтиноће. Да ли занатска производња може бити јефтина толико да може да издржи конкуренцију велике индустрије? Може само онда ако се и она прилагоди принципима модерног рада. Напред смо чули које су позитивне а које негативне одлике крупне и ситне радиности, које се ме-

ћусобно сукобљавају. Док код велике индустрије механизација рада и производња у серијама доводе до јефтиног продукта, дотле занатска производња, ако је добро организована, постаје јефтина зато што се немогућност продукције у серијама, и стандардизација продукта, замењује јефтинијом радном снагом, јер присуство шегрта њу појефтињава и малим режијским трошковима.

Организација занатске производње мора бити у основи слична оној код индустријске радиности; истоветна не може бити, пошто би се тиме променио и њен малокапиталистички карактер. Да занатство квалитативно добије, и постане у своме ефекту слично крупној радиности, мора обухватити све елементе на којој ова почива, само прилагођене њеним карактерним особинама. Ти се основни елементи, на којима треба да почива ново модерно занатство, могу овако формулисати: 1. механизација рада свуда где је то могуће; 2. упрошћавање производње путем савремених стручних метода прераде; и 3. пласирање готових продуката и организација снабдевања.

Ко познаје савремену технику рада и њен развој, разумеће да се и примитивно ручно занатство може претворити у модеран рад, само ако се на њега примену сви његови принципи. Све се данас своди ка механизовању рада, и зато се мора тај принцип применити и у занатству, како би се олакшао човечји рад, и тако повећао његов рандман. Нов занатлија мора познавати савремене методе рада, те, примењујући их на свој рад, доћи до жељена успеха. Пошто су те методе у својој суштини сличне онима што се примењују у крупној радиности, то будући занатлија мора у главним линијама познавати структуру и њену организацију, како би могао после и своју делатност поставити на сличне темеље. Рационализација рада је у суштини увек иста за сваку његову врсту, али, како постоје специфичне разлике међу њима, то се оне морају испољавати и у методама које се на њих примењују. Она се не може ограничити само на једну врсту, премда многи верују да се рационализација односи само на индустрију, јер она значи усавршавање и свуда се већ почиње да врши.

Од решења питања примене знанствених метода рада и његове организације на занатску радиност, зависи, према томе, и њен успех. Споменућемо као пример важности овога проблема кожарски занат, који је код нас заступљен у примитивној форми у Ј. Србији, где се још и данас налази безброј занатлија што

израђују рујеве мешине, т. ј. овчје коже штављене са рујем, једном врстом танина. Док је давно пре Рата овај занат цветао, сада се налази у тешкој органској кризи, јер се сукобио са модерним кожарством. Сличну појаву видимо и код ћурчијског заната, који је био нарочито активан у нашим крајевиме у доба народне ношње, када се много трошила лисичина и слична крзна. У то доба, потрошња је била толико јака да залихе кожа у земљи нису задовољавале, те су се морале увозити из иностранства. Појава модерног крзнарства и бојадисаних кожа, имитација многих скупоцених крзна и пропаст народне ношње, све је то довело до опадања овога заната, чији су продукти замењивани фабричким. Исто је и са чешљарским занатом у Ј. Србији, који све више потискује индустрија.

Није истина да ови занати морају пропасти зато што су по облику њихова функционисања застарели, и тако дошли у сукоб са прогресом. Модерна техника омогућила је њихов опстанак и у ситном, малом обиму, јер поред нових прецизних метода рада постоје још и специјалне инсталације само за малу производњу. И ако поред свега тога наши кожари назадују, чему одмах стварати закључак да је то зато што занатска струка не може опстати. Ко је крив? Друштво, које не схвата значај ових занатлија, и не утире пут њиховој еволуцији, и саме занатлије, које у своме незнању нових прилика не схватају где лежи грешка, већ се пуштају судбини са необјашњивом фаталношћу.

Да су на место наших старих ћурчија, или кожара, или чешљара, други, напреднији елементи, они би оценили ситуацију и извршили прилагођавање новим приликама. Овакав случај имамо код свих културних народа где је процес усавршавања занатства у току, иако је дошао касније од усавршавања велике радиности. Интересантно је упозорити на ту чињеницу да модернизовање занатске радиности иде брже и боље у земљама развијене индустрије него у земљама где она не постоји, или где је тек у повоју. Из тога јасно излази да је потребна унутрашња конкуренција, она која се највише осећа, па да се изазове препород једне радиности. То је јасно ако се узме у обзир да живи пример најбоље делује. Поред тога што осећа последице оваке једне конкуренције, занатлија опажа и њене разлоге, и на њима се учи. Спољна конкуренција има изразито разоран карактер. Она се јавља редовно као деструктивна сила у намери да, за своје себичне циљеве, онемогући

развијање домаће привреде, долазећи само са готовим продуктима, без оног живог примера што поучава. Њено поучно деловање има тек секундарно значење.

И саме занатлије дуго су сматрале свој рад само ручним, верујући да је свака механизиција уништавање специфичности занатског облика рада и прелажење у индустрију. Ова заблуда, која се није могла одржати, настала је отуда што је занатлија, без разлике из ког је краја долазио, остао и даље мање или више конзервативан, сматрајући, у својој неукости, да је то чување традиција а не и борба против прогреса. Данас, осећа се већ знатан преокрет у занатлијским масама, које јасно и хладно увиђају перспективу своје будућности угрожене великим капиталом, организованом у великој индустрији. Место да и даље остану незнатан привредни фактор, они су кадри постати снажан, здрав и борбен привредни сталеж, само ако примену на своју делатност у основи иста средства као и крупна радиност, а код тога ипак сачувају и своју индивидуалност привредног реда. Питање је да ли ће садашње генерације умети остварити услове за социјалну правду, али је неоспорно да би се јачањем занатске радиности, упоредо са јачањем осталих ситних привредника, нарочито сељака, дошло до те социјалне и економске правде.

Започета концентрација капитала која се приближује својој кулминацији не може ићи у бесконачност, јер је само појам вечан као суштина, док се облици мењају и долазе нови. Све што расте, мора доћи и до свога пâда. Акумулација капитала која би се продужила без икаквих запрека, морала би довести до катастрофе човечанства, зато што би упоредо са њоме расло и незадовољство, јер би се повећавао број незадовољника. Теоријски, ако се узме да је концентрација једна позитивна сила, која непрестано делује у одређеноме правцу, акумулација би морала довести до беспрекидног сатирања и стапања малих тела у целину која све већма расте. Она би морала заузети толико невероватне облике да би се коначно распала, јер не би имала потребне животне способности. У пракси, бива друкчије; јер истовремено делују и противне силе, које заустављају, и тако умањују тај процес стапања, док коначно својом реакцијом не би довеле до истог ефекта, а то је распадање.

Али ако се избегне брутално пропадање великог капитала тиме што ће се вештим реформама зауставити неограничена његова концентрација, и њему ставити насупрот организован

мали капитал, онда ће се и човечанство и његова култура спасти од трзавицâ, потресâ, па и катастрофа. Тада ће занатство, које успева када је добро организовано и у великокапиталистичким срединама, добити пуну своју важност, и постићи крајњи свој циљ.

IV

Нема сумње да се код испитивања занатства, његове вредности и његова социјално-привредног значаја, намеће, и нехотице, питање: да ли је оно одиста још увек самосталан, изразит привредни сталеж, који према томе мора да има и своје специфичне одлике које не постоје код других привредних фактора. Питање је важно зато што од њега зависи цела борба занатлијâ за своја привредна и сталешка права, за места која им, обзиром на њихову вредност, нумеричку важност и социјалан значај, одиста и припадају. И зато, ако је занатство одиста самостална привредна класа, оно мора садржати у себи и све елементе једне самосталне класе, који ће увек долазити до свога изражаја. Тада ће занатлије иступити као свесна и организована целина, што данас није случај.

Шта је то класа уопште, и које су њене карактеристичне особине, специфични елементи, што јој дају потребно класно обележје? Као теоријски појам, класа представља једну одређену гомилу индивидуа, које имају један заједнички циљ, живе под истим, или у основи сличним, економским и социјалним условима, и боре се за иста права и бране исте интересе као јединствена целина. То је скуп људи што се баве истим или у основи заједничким послом. И обућар, и столар, и бравар, као и лимар или други који занатлија, ради у основи истоветан посао, на истој подлози у ситном обиму, па зато и припадају сви заједно једној привредној класи т.ј. занатству. Каква разлика постоји између столара који купује даску и израђује из ње неки предмет, и бравара што исто тако набавља гвожђе или лим, па га савија и израђује готов продукт? Нема је. Она је само привидна, и не постоји уистину. Они обојица набављају у малом, раде у сличним радионицама са малом помоћном снагом, сличним средствима, по истом начину организације, а исто тако и под једнаким условима пласирају своје готове производе. Чак и међу њима самим постоји сличност у формирању, јер и један и други учили су занат под сличним или потпуно истим условима, вршили калфовање и коначно постали самосталне привредне јединке.

Да ли је тачно веровање неких да је цео живот затворен циклус, у коме се све окреће свагда по једној затвореној линији, тако да ништа не пропада, већ се све увек обнавља? Ово се питање намеће зато што се сада поново покреће питање класа и групација на њиховој основи, све што је некада постојало и долазило до видног изражаја. У Средњем Веку, па све до новијих времена, друштво је познавало разне сталеже, као: племство, свештенство, занатлије, и т.д., и сви су они, наизменично или у исти мах, играли у њему мању или већу улогу, са разним резултатима, мање или више значајним. И тада су постојале велике социјално-економске и политичке разлике, које су довеле до незадовољства, па после и до отвореног револта. Главна тенденција ове борбе била је жеља за потпуним изједначењем и укидањем класних привилегија, које су поједине класе уживале на штету других. Основна грађанска права, као лична права човека, нису постојала, и људи су их силом тражили и освајали, прокламујући само један сталеж: народ као целину, чије је расположење и воља непобитан закон. То је покрет демократије, која је доживела само теоријски потпун успех, јер је извршила политичко изједначење свих грађана без разлике, што раније није постојало. Међутим, покрет демократије, похвалан и узвишен у својој тенденцији, није успео да оствари коначно благостање, већ је само довео до политичке и јуридичке равноправности у друштву. Таман је уклоњена једна озбиљна запрека развијању друштва, на праведнијој основи него што је дотле било, — поникла је друга. На место политичких и јуридичких разлика, што су понижавале човека, дошле су, захваљујући развијању великокапиталистичке привреде, економско-социјалне диференције, и створиле дубок јаз међу људима, незадовољство и бескрајне трзавице.

Класе у томе периоду почивале су на друкчијој основи него што је то случај данас. Оне су представљале класе у јуридичко-политичком смислу, без свести о истоветности економских интереса, премда су ови постојали. Како је владала политичка и грађанска неједнакост, на чему се оснивала власт сталежа који беху на вођству, сва је пажња била посвећена на страни тих повлашћених, на одржавању стања које је постојало, као извору њихове власти, док је, на супротној страни, била сведена на стицању тих основних човечјих права, које су они први порицали. Јасно је да су се у овој борби испољавали и економски разлози, али су они били ипак секундарног значаја, поред све

своје озбиљности. Занесене сном изједначења и стицања основних човечанских права, широке масе нису осећале да се међу њима не подразумева и економска једнакост. Класна свест није постојала ни код најмоћнијих класа тога доба. Лични, верски или фамилијарни интереси обично су превлађивали, као што видимо на пример код аристократије, које је пропала немајући довољно солидарности и разумевања оних заједничких, што везују све чланове без разлике. Да је било међу њима класне свести, не би они устајали један против другога, сатирући се често пута до истребљености.

Изгледа да је у то доба само занатство као привредни сталеж чинило изузетак. Организовано у своје еснафе, који су у првом реду бранили економске интересе својих чланова, занатство је иступало као свестан привредни сталеж, водећи преко тих организација бригу о постајању занатлија и развијању заната. Занатлије су се бориле и за политичку власт, знајући да она најбоље гарантује економске повластице, те, добивши је, они су је увек искоришћавали и за своје привредне циљеве. Ове организације одржале су се све до данас, иако не у оном некадашњем облику и некадашњем значају. Захваћени таласом демократије, која је прокламовала укидање свих сталешких привилегија, они су се морали модифицирати утолико да одговарају савременим приликама. И они су у Средњем Веку сачињавали повлаштен сталеж, са којим се морало рачунати и у политичком животу. Под утицајем времена у коме су живеле, и старе су занатлије љубоморно чувале свој сталеж, па су се чак и међусобно, у извесним моментима, знале делити. Зна се, на пример, да је обућарски еснаф у пруском граду Кенигсбергу, један од најмоћнијих, који и данас постоји, као једна од најстаријих орган низација у свету, имао у XIV столећу, и даље, и своју цркву и своје гробље, и свој бастион у рату, само да се не би мешао са другима, који нису били из његова реда. Привилегије занатлија и њихове организације нису ишчезле, као што су на пример нестале повластице племића. Још увек постоје у многим крајевима еснафи и њихова аутономија. И поред свих слободоумних тенденција, које су преотеле маха, занатске корпорације функционишу у модифицираном облику, и то само зато јер су чувале економске интересе својих чланова.

Док су све средњевековне корпорације у сукобу са новим приликама пропадале, јер нису умеле да им се прилагоде, дотле су занатске корпорације остале, мењајући се према новим об-

лицима које је живот заузимао. Типичан пример томе видимо баш у Немачкој, где је живот занатских корпорација био необично развијен. Оне и данас постоје, док су на пример племићске корпорације, од којих су оне једно време и зависиле, давно нестале. Ако се удубимо у тражење разлога овоме стању, видећемо да би и занатске корпорације доживеле исту судбину, само да оне нису почивале у главном на социјално-економској подлози. Јаки економски разлози диктовали су њихов опстанак, и свуда где је њих било, занатски живот имао је већу интензивност него онде где су оне давно престале да опстоје. Оне су подржавале класну свест и спознају о идентичности интереса свих њихових чланова, што код других није био случај, јер су, на пример, племићи, који су се делили по рангу, породици, вери, и. т. д., устајали један на другога често пута до потпуне истребљености. Значи да код ових последњих није била развијена класна свест, јер би иначе морали представљати потпуно хомогену гомилу идентичних циљева, и њихова би судбина вероватно била другачија.

Из овога доба повлаштености, личне и јуридичке разлике дошло је до новог периода у коме је демократија покрила као каквим велом све те разлике које су дотле постојале међу људима у друштву. На један час, свет је утонуо у сладак сан правде, братства и једнакости, не осећајући друго зло, које је истовремено постајало. Јачањем привредне делатности у друштву, развијањем индустрије и великог посла уопште, на бази што тешње концентрације капитала, стварало се ново незадовољство међу људима. Наступило је ново диференцирање људи, који су после политичких једнакости тежили и за економским једнакостима, што без сумње имају исто толику важност као и оне прве. Шта вреди политичка слобода ономе који сем ње ништа друго нема? То је горка ирониja демократије.

И шта видимо данас? Друштво се поново почиње да цепа. Пре свега, створене су две велике опште групе: група капиталиста и група пролетера т. ј. оних који живе искључиво од свога рада, баш као што се раније подела вршила на феудализам и демократизам. Обе ове групе, исто као и оне раније, налазе се у бескрајној борби, која бива тим страшнија, што је јача диференција међу њима. У земљама великог капитала, ова борба има другачији, озбиљнији и страшнији карактер него онде где претеже ситан капитал, као на пример у чисто аграрним земљама. Исто је тако дошло до диференцирања и у групи капи-

тала, јер се на једној страни издвојио велики, а на другој страни мали капитал, оба са својим специфичним облицима и циљевима, који су међусобно разилазе и тако долазе један са другим у потајан сукоб, што се, додуше, не види, али се осећа по својим последицама. И ту су посреди интереси економске природе, јер велики капитал, у жељи за непрестаним рашћењем, долази у неизбеживу колизију са ситним капиталом, који омета ово рашћење. Диференције постоје и у групи рада, т. ј, пролетера, јер док једни желе потпуну пропаст капитала на чије би место требала доћи њихова диктатура и потпун колективизам, дотле други траже компромис са капиталом, као једино могуће праведно решење целог овог проблема.

Сукоб капитала постоји. Он је произашао из диференцирања капитала у вези са људима, не само по његовом обиму и величини, већ и по занимању, т.ј. искоришћавању капитала у сврхе рада од стране људи. Тако, на пример, постоји различитост интереса између пољопривредника, индустријалца, занатлије и трговца, иако сви заједно сачињавају једну заједничку врсту привредника на бази капитала. И та различитост изазива борбу у којој превлађују час једни час други.

Према томе, видимо поновно избијање класа на површину, оно што је и раније постојало, само са том разликом што су сада класне опреке изразитије него раније. Јуридичка подела људи у шире гомиле, које нису имале увек потребну хомогеност и истоветност основних животних циљева, скривала је, према томе, у својој основи једну неправду, која се није могла одржати. Диференцирање на економској основи праведније је од оног првог зато што се овде људски интереси нај јаче испољавају. Идентичност занимања даје већу специфичност појму класе него на пример заједничко или слично порекло. Не значи да и у ранијем времену није било ових економских разлика, већ само да су оне имале мањи значај за формирање социјалне структуре, пошто се диференцирање вршило на другој основи.

Капитал, у односу на своју функцију и облик примењивања на рад, довео је до остварења изразитих привредних сталежа, међу које спада и занатство. За нас је важно установити да ли је занатство, поред тога што сачињава изразиту класу са свим својим атрибутима, самосталан привредни фактор, јединствен живот са свим својим специфичким одликама, или је већ почео да губи своју привредну самосталност, приближујући се постепено најамничком сталежу, као последица присвајања про-

изводње од стране великог капитала. Чули смо које су елементи једне класе уопште, а сада је потребно одредити услове који дају самосталност једном привредном фактору, т. ј. привредној класи у односу на њену главну функцију. Они би се могли формулисати овако: 1. стварање истог или сличног готовог продукта, без обзира да ли је његов облик финалан или није, јер би се могао још даље прерађивати; 2. величина производње и свих помоћних средстава не сме прећи извесну одређену границу, већ се мора кретати унутар ње; 3. начин организације производње мора бити исти.

Посматрајући занатску радиност у односу на све ове услове, видимо да их она обухвата, представљајући на тај начин потпуно специфично обележен организам. Занатлија прерађује било сировину било полупрерађевину у готов продукт који износи на пијацу. Његов рад је потпун, пошто га он врши од почетка до краја прераде. Исти овакав случај видимо код земљорадње или индустрије, где се добива готов продукт или полупрерађевина, која се шаље на пијацу. Према томе је у сваком овом случају завршен један потпун циклус рада, унапред одређен, везан за време и начин по коме се врши; а нов се започиње по истоме реду и долази се до истога продукта. Продукт добива завршну форму без обзира да ли он иде директно потрошачу на коначну употребу или она представља само полуфабрикат, који ће се на другом месту даље прерађивати, јер то не бива у истом предузећу или истој врсти радиности, већ у другој. Код неприрађивачких заната имамо продавање услуге, која се врши код свих ових заната на исти, или у суштини сличан, начин, одакле и потиче њихова органска идентичност.

Свака производња у своме функционисању изискује помоћна средства било у облику капитала или техничког уређаја. Ако посматрамо све занате редом, видећемо да се сви они подударају у величини продукције и њених помоћних средстава, као и да се сви разликују у томе од индустрије, са којом иначе имају у основи много сличности. Занатска радиност је тип ситне производње, мале радиности на капиталистичкој основи, са малим капиталом и малим техничким средствима, где је још увек сав рад у директној зависности од човека. У индустрији т. ј. у великом послу имамо потпуно обрнут случај, где је спроведена скоро потпуна механизација. Ограничено кредитирање, ограничено снабдевање и производња више од случаја до случаја потребе, а не унапред и на велике количине, основне су одлике

занатства, и оне му дају специфичност по којој се разликује од велике радиности.

Истоветност економских интереса, по чему се одликује једна класа, постоји код занатлија. Ни једна друга друштвена класа у капиталистичком друштву нема тако изражену истоветност ових интереса, који се највише испољавају у заједничкој опасности од стране великог капитала. Потпуно је погрешно говорити о крупном и ситном занатлији као засебним типовима, када њихове нумеричке диференције нису велике. У сваком сталежу, особито привредном, мора да постоји унутар његова оквира минимум и максимум са којим се почиње и завршава, јер је немогуће практички замислити класу која представља скуп истих математских вредности. И зато такве класе и не постоје. Нема сумње да је најтипичнији и најизрађенији облик класе баш радничка класа, са развијеном свешћу, истоветним интересима испољеним нарочито у борби против капитала у опште, али би ипак зато и она била теоријски немогућа када би се вршила подела по висини наднице и другим приходима које може да има један радник. Постоји читава класификација радника у вези са надницама, које међусобно могу мање или више варирати. Величина зараде, особито када се ради на парче, зависи у првом реду од личне способности и вредности појединца, али ипак зато постоји извесна граница преко које она не прелази, јер тада одмах губи свој карактер.

Чим се пређе тај дозвољени максимум, одмах долази до потпуне промене и наступа ново стање. Када величина производња и јачина помоћних средстава код занатске радње прелази дозвољену границу, тада занатлија постаје индустријалац и одмах прима нове особине, везујући своју екзистенцију за нове услове и нове принципе.

Све занатлије, и поред разноврсности заната са којима се занимају, представљају јединствен економски тип. Сви занати имају исте основне линије и најглавније карактерне особине по којима се разликују од индустрије што је из њих поникла, али се удаљила и по начину рада и величини производње. Како је организована занатска производња? Сасвим другачије од индустријске производње, на бази потпуне концентрације рада са незнатном поделом рада, незнатном механизацијом и зато јачим учешћем човека у раду. Занатска продукција има чисто локални карактер, јер је везана углавном за место где се врши или за најближу његову околицу. Код свих заната имамо

овакав случај, јер је ретко да се занатски продукт извози изван места где је постао, док је код индустрије баш обрнут случај. Ту се ради на лагер, за трговину, док би занатлија у оваком случају дошао у безизлазан положај, јер се његов рад оснива на брзом прометању уложеног капитала. Изузетак чине неки занати, као на пример модисте, извесни конфекциони занати, код којих постоје залихе готових продуката, али оне не смеју бити дуга века, и зато се код највећег дела занатлија пословање оснива на поруџбини. Занатлија нема новаца да би могао вршити операције већега стила, или да би могао радити на дуге термине као у великој радиности.

Да постоји исти начин организације рада у свим занатима, показује и специфичан облик радне снаге у занатским радњама без разлике. Свуда постоје шегрти и калфе који имају специјалан карактер, различит од онога што га имају индустријски радници, премда и једни и други врше најамни рад. Ову карактеристичну особину пролазности очували су занати све до данас, и значај шегрта и калфа остао је увек исти и непромењен, представљајући важан фактор занатске производње. Јасно је да је он остао као такав кроз све периоде занатског развијања зато што је услед слабе механизације рада још увек пресудна његова улога у производњи. Обзиром на могућност самосталног рада, и са мањим материјалним средствима, ситуација се у суштини неће изменити ни онда када се машинизам примени на занатство. Чим би се то десило и дошло до сличне појаве као у индустрији, помоћно би особље добило други карактер него што га има данас, и занатство би изгубило једну своју типичну особину.

Друга карактеристична црта његове организације налази се у изразитој концентрацији производње, т.ј. у одсуству поделе рада у оном смислу у коме ово постоји у великој индустрији. Подела рада у најмање детаље није могућа у занатској радионици због ситног обима посла који се у њој врши. Ту се сваки занатски ученик васпитава у целокупности прераде, спремајући се да и сам постане самосталан продуцент као и његов мајстор. Ово је једна од типичних особина ситне радиности, која се јавља и код новог модерног занатства, где се рад све више почиње да механизује. Чим се једна занатска радионица повећа толико да је могуће спровести детаљну поделу рада, она одмах губи свој занатски карактер.

Миленко Гавриловић

М. Миланковић

Кроз васиону и векове

Писма једног астронома

XXIV

Београд, децембра 1923.

Ви ћете се чудити а, бојим се, и срдити, драга пријатељице, што Вам до данас нисам одговорио на оба Ваша писма, толико срдачна и пријатељска. Био сам залутао и умало не одох у неповрат.

Пре три недеље, спопаде ме неодољива жеља да вирнем мало у будућност. Као оно Фауст књигу Нострадамусову, ја стадох прелиставати неке књиге и списе да бих из њих сазнао шта будућност крије у свом крилу. И дознао сам!

Рачуни какве сам лане био извршио за прошле векове могу се извести и за будуће, јер се астрономске појаве могу пратити са истом сигурношћу унапред и унатраг. У томе лежи огромна разлика између Астрономије и дескриптивних наука, на пример Геологије. Ова може да констатује само оно што је било, а Астрономија нам може да каже и оно што ће бити. Није, дакле, чудо да сам, не гледајући шта се око мене дешава, запловио мислима и рачуном у будуће векове. Био сам срећне руке. Рачуни ми открише више но што сам и очекивао. Ево Вам шаљем једну дивљач из тога лова, која није, верујте ми, дивља патка.

У току наредних 26.100 година, тако говоре моји рачуни, биваће лета у нашим крајевима све топлија и топлија. Тај пораштај летње топлоте осетиће се јасно на вегетацији наших

крајева. Моја смоква у Дању, која је ретко које године могла потпуно да сазре, јер није добивала довољно топлоте, сазреваће за коју хиљаду година сваке године, и давати све лепше и слађе плодове. Жалим што нећу доспети да их се науживам, јер врло волим смокве.

За време векова груписаних око године 28.000 после Христа, примаће 55 степен северне географске ширине, за време своје летње полугодине, тачно ону количину Сунчеве топлоте што је сада прима 52 степен. Винова лоза успева дан данашњи у Немачкој само до 52 степена; оних векова успеваће она све до 55 степена, то јест до самога мора и до данске границе. Нове марке вина, „померанско", „мекленбуршко" и „холштајнско", појавиће се на пијаци, ако се дотле не уведе у Немачкој суви режим, у што — ценећи високо немачку нацију — искрено сумњам.

Тако сам Вам, драга пријатељице, лутао са великим уживањем по будућим вековима. Чинило ми се да, тим гледањем у будућност, продужујем и свој живот преко његових уских граница. Пун оптимизма и одушевљења, седох да Вам напишем једно писмо, управо једну оду астрономској науци, јер сам помишљао и на стихове. Тада падох у кревет. Изненадни препад грипе, кратак али снажан.

После неколико дана лежао сам, преболевши болест, изнурен, још у постељи, и размишљао о својим рачунима, али са више скромности.

Наука ти је дала — говорио сам сâм себи — средство у руке да гледаш у будућност наше Земље, али твоја властита судбина потпуно ти је скривена. Када си се осећао најсилнијим, ти си, и не слутећи то, већ био осуђен на болест, јер су се њени невидљиви микроби населили у твоме телу. Мало је требало па да ти микропски кепеци нису били јачи од тебе.

Овако некако мисли сваки болесник. Онда се тек присети да путања којом безбрижно корача, — па ма како се вијугала, и ма како лепо калдрмисана била, — води неминовно до једног моста са натписом „Прелаз обавезан, повратак забрањен". Колико се разних питања не поставе, сама од себе, болеснику, на која дотле није ни помислио!

Ја не волим размишљати о ономе о чему не могу добити позитивна одговора, јер у мојој науци наилазим на више проблема него што их могу узети у посао, — али овога пута ударио сам мало у страну. Мучила ме мисао да ли и за наш органи-

зам важе неминовни закони који му у напред означују ток, као што то они чине са мртвом природом. То старо питање остало је, до данас, нерешено, па сваки научник, кад нема друга посла, сме о њему да размишља на свој начин.

Велики научник Лаплас, којега сам споменуо међу класичарима Небеске Механике, био је убеђен да смо и ми сами точкићи велике машине која се зове природа. „Један разум више категорије — тако је замишљао Лаплас — који би у једном одређеном моменту познавао све силе које дејствују у природи, и међусобни положај свих делића који је сачињавају, разум који би био толико силан да све те податке ухвати у математске обрасце, обухватио би тиме и кретања највећих тела васионе, и њених најситнијих атома. За такав разум не би било ништа неизвесно, будућност и прошлост отвориле би се пред његовим очима."

Лаплас је ценио веома своју науку. Кад га је Наполеон једанпут питао да ли верује у Бога, он је одговорио да му, при његовим испитивањима, није никад затребала та хипотеза. Зато није чудо да је он, по примеру свога великога владара, хтео и атоме нашега тела да подјарми своме царству. Наш мозак не би, по Лапласу, био ништа друго до један неописано компликован планетски систем. А Фехнер, о којем сам вам већ једампут писао, сматрао је планете за мозгове.

Сигурно је да ни Лаплас ни Фехнер немају право. Наше животне функције, а нарочито наши осећаји и наше мисли, нису такве природе да би се могли свести на кретање слободних честица. Али, то је споредна ствар. Није овде у питању колико су ти животни закони компликовани, и да ли се у њима показују и друге физикалне величине сем оних које се употребљавају у Механици, није ни у питању да ли ћемо ми те законе икада докучити и похватати у математске обрасце, него је питање да ли они постоје, и да ли они одређују једнозначно ток живе природе, као што физикални закони одређују унапред ток мртве.

Није немогуће, али смо свакако далеко од тога, да законе живота изразимо математским обрасцима, иако је баш онај исти Фехнер, својим лепим математским законом о вези између надражаја и осећања, основао науку која се зове психофизика. Но то је све само мали почетак, и ко зна да ли ћемо на том путу далеко дотерати. Зато би најкраћи одговор науке на питање које сам малочас поставио био: „не знамо".

Не знамо! Зар баш ништа? Мени се чини да знамо нешто мало преко тога. Па када ми Ви, драга пријатељице, у Вашем последњем писму, стављате, чудним случајем, оно исто питање које сам сам себи поставио, и преклињете ме да Вам кажем што о њему лично мислим, ја ћу да задовољим Вашу радозналост, и саопштити Вам резултат мојих размишљања у болесничкој постељи.

Кад би за живу природу постојали слични закони као и за мртву, онда бисмо, тако бар изгледа, ми сами били аутомати од главе до пете. Врло компликовани и врло склони квару. Ми онда не бисмо имали своје слободне воље, не бисмо имали своје „ја", јер бисмо били само точкови једне велике машине, у којој бисмо се окретали онако како ју је њен творац удесио и навио. Онда би и ово моје писмо, са свим његовим логичним, стилистичким и ортографским грешкама, било само фабрикат те машине, а ја бих у њему имао исто толико учешћа колико и Ваша писаћа машина «Ремингтон» у писмима која ми шаљете.

Појам наше слободне воље не може, изгледа, да се помири са комплексом оних, још непознатих, закона о којима сам говорио, а из којих извире појам каузалитета који све што се дешава везује у један ланац. Зато би се ваљало одлучити или за једно или за друго. Но могуће их је задржати обоје, тако ми се чини. Како и на који начин, то ћу да Вам објасним на једном конкретном, једноставном примеру.

Замислите, драга пријатељице, да се налазимо на подножју једног лепог брежуљка. Његове падине обрасле су дрвљем, травом, маховином; између травиних листића провирују грумени земље, шљунак и камичци, а по трави лежи суво лишће, борове шишарице и иглице. Једна стазица вијуга тим брегом, посута свежим песком; кроз мали усек у боку брега цеди се вода. Почетак је зиме. Пада први снег, лак, чист, бео, и док се ми успесмо до врхунца брега, покрио је он траву и дрвеће једним танким, влажним слојем. Ја сам од снега начинио једну малу груду и бацио је тако да се котрља низ брег. При сваком своме обртају, та груда нешто доживи. Овде се утиснула у њу борова иглица, овде зрнце шљунка, онде камичак. Она се котрља даље и бива све већа, остављајући свој траг у снегу. При прелазу преко оне стазице, она се оденула песком, мало даље ухватила је борову шишарицу, овде је закачила и понела са собом травчицу, а онде сув храстов листић. Поток ју је оквасио водом. Она се котрља, расте и носи у себи све утиске свога пута, историју свога живота.

Котрљање ове лопте снега, то је једна механичка појава, али веома компликована. Она улази у категорију најтежих механичких проблема, тежих но што је кретање планета и свих оних проблема којима се Лаплас бавио. За те проблеме има наука нарочиту етикету, на којој стоји реч „нехолономан". Али какав одличан стручњак, као што је, на пример, мој колега Рус, професор Рационалне Механике, који се нарочито бавио таквим нехолономним системима, био би у стању да рачуном прати кретање наше лопте снега. Он би, при том, морао добити, пре свега, све податке о геометријском облику и физикалној конституцији површине брега и свега онога што на њој лежи. Он би морао познавати величину и облик оне прве груде коју сам бацио, правац и брзину којом је бачена, а морао би имати и довољно дуг живот за свој посао. Његови рачуни би нам тачно казали како ће се та кугла котрљати низ брег. Но, били ти рачуни изведени или не, већ сама њихова могућност доказује да би судбина наше лопте била унапред одређена, у свима појединостима, већ оним моментом када сам је бацио низ брег.

Сада, када сам Вам изложио, драга пријатељице, овај пример са грудом снега, могу да кажем ово. Ако и за нас постоје такви једнозначни природни закони који регулишу ток нашег живота, онда смо и ми из категорије таквих нехолономних система. И у нама оставља, као и у оној груди, сваки момент нашега живота свој утисак, своју травку, листић, своје зрно шљунка. Па као што код снежне лопте ти утисци опредељују њено кретање, тако они играју и код нас своју покретачку или своју отпорну улогу у току нашег живота. Ти утисци, та трава и тај нагомилани снег и песак, то је наше „ја".

Тако је наше »ја«, у неку руку, ковчежић у којем је смештен архив нашег живота. Но не само то; у томе ковчегу леже и сви документи живота нашег оца, деде и прадеде, лежи цела наша раса и наше васпитање. Све то утиче, као и они листићи траве, на ток нашег живота, и у томе лежи оно што се зове нашом слободном вољом. Ми хоћемо и желимо само оно што већ лежи у нама, заметнуто од оца и прадеде, од наших најстаријих предака, па, нажалост, и од самих животиња из којих смо се развили. И у овоме моме писму стоји само оно што сам наследио или стекао у своме животу.

Па као што у нама живи целокупна историја живота на Земљи, тако ћемо и ми живети у нашим потомцима. Зато смо

бесмртни. Па и када не оставимо потомства иза нас, наш живот оставио је трага, као и она лопта која је у снегу брежуљка оцртала своју стазу. Када са врхунца брега бацим другу груду снега, она ће, када наиђе на ту стазу, осетити је, одскочиће, а можда ће и поћи њеним трагом.

Када Сунце растопи ону груду снега, распе је и испари, она је свршила своју историју груде, али њени делићи постојаће и даље, јер ништа се не губи у нашој васиони.

Ако, дакле, за живу природу важе слични закони као и за мртву, онда би она груда снега била наша слика.

Јан Штурса

Уводна реч

или трагика чешкословачке уметности

Модерна чешкословачка уметност, почев од Јозефа Манеса до данас, праћена је тешким несрећама. Она је своје најбоље сликаре, вајаре и архитекте редовно губила када су они били у напону својих сила. Тако Јозеф Манес, сликар *Орлоја*, узвишене химне живота чешкога сељака, полудео је у својим најлепшим годинама; Антоњин Славичек, темпераментни пејсажист и творац синтетичких панорама Прага, починио је самоубиство, навршив једва четрдесету; Бенеш Книпфер, сликар лепота мора, пошао је својевољно у смрт, бацив се у валове Јадранскога Мора; Луђек Маролд, аутор илустрација које су сврћале не малу пажњу Минхена и Париза, умро је у тридесетитрећој години; Милош Јиранек, солидан сликар и интелектуални вођ генерације која је настојала да домаће традиције доведе у најужу везу са западним уметничким тежњама, завршио је трагички свој млади живот, пун снаге, воље и одушевљења; Јан Прајслер, сликар уравнотежених и лирски осећаних композиција, подлегао је запаљењу плућа у часу када је као професор Академије почео са ретким успехом васпитати подмладак; Јиндржих Пруха, Бохумил Кубишта и Херберт Масарик, три лепе наде чешкога сликарства, постали су жртве европскога рата.

После Ослобођења, Чеси су изгубили Јана Кочеру, свога најспособнијега архитекта и творца чешкословачке модерне архитектуре. Пре неколико месеци утопио се у Влтави Ото Гутфројнд, најдаровитији скулптор млађе генерације. Али, највећи

удар задесио је чешкословачку уметност пре две године трагичном смрћу Јана Штурсе. Он је био не само велики скулптор него и ненакнадиви васпитач млађе и најмлађе генерације. Делујући као професор на Академији, он је вршио знатан утицај на развитак чешкословачког вајарства уопште. Његове ванредне педагошке способности користиле су не само младим чешкословачким талентима него и многим југословенским који су радили у његовој школи. Тако, савремена југословенска скулптура броји неколико имена која су се развијала под благотворним утицајима великога чешкога мајстора.

Ову студију написали смо у циљу да се југословенска интелигенција упозна са животом и делом највећег чешкословачкога скулптора; затим, у жељи да се одужимо човеку, уметнику и учитељу који је Југословене искрено волео и с очинском пажњом васпитао; најзад, у уверењу да се пропагисањем уметности Јана Штурсе могу најбоље јачати духовне везе чешкословачкога и југословенскога народа.

Развитак вајарства у чешкој прошлости

У уметности Јана Штурсе, највећег чешкословачког вајара, дошао је до виднога изражаја genius loci Прага. Без атмосфере овога историјскога града, она се не може замислити. Као највећи чешки сликари, Јозеф Манес и Микулаш Алеш, Јан Штурса био је у ускоj вези с уметничким традицијама Прага. Како је познато, ове традиције немају један аутохтони карактер, оне нису национални израз једнога народа. Уметничка физиономија Прага, т. ј. историјски споменици његове архитектуре, сликарства и вајарства, истичу једну мешавину у којој се могу приметити разни елементи: германски, романски, словенски.

Што се тиче развитка вајарства, које представљају споменици Чешке уопште а Прага напосе, треба рећи да његови почетци падају у романско доба. Вајарство чешког романског доба било је без веће оригиналности. Опажају се моћни утицаји с једне стране из суседних земаља, Баварске и Саске, а с друге из Италије. Као у осталој Европи, и у Чешкој је развитак романског вајарства зависио од монументалног градитељства. Према новијим испитивањима, први клесари појавили су се у другој половини XI века. Они су правили орнаменталне наките за базилику Св. Вида на Храдчанима. Половином XII века настају први покушаји фигуралне пластике. За то су сјајан пример фрагменти једног тимпанона са рељефима Христа из-

међу апостола Петра и Павла. Нешто каснијег датума су велики кипови на прочељу цркве св. Јакова у Кутној Хори. Они подсећају на североталијанске и француске узоре. Техника им носи обележја не само уметничког осећања него и техничке окретности. У последњем периоду романског вајарства дошао је, под утицајима Саске, до изражаја уметнички смер који је укочене романске форме оживео византинизованим елементима. Карактеристично дело је рељеф у прашкој цркви Св. Ђорђа. Он приказује *Богородицу* између краља Пржемисла Отакара I и његове сестре, монахиње Анежке. Уметнички квалитети овога рељефа били су достигнути само још у једном делу: фигуралном накиту портала једног женског самостана у Тишњову. Његове форме, које имају обележје западног прелазног доба између романског и готског стила, превазилазе досадањи провинцијски оквир чешкога вајарства.

Доласком Немаца, у Чешкој је за време готике настао врло активан уметнички живот За Вацлава II доминирала су два стилска смера; у јужној Чешкој баварски, у осталим крајевима саски. За време Јана, у Чешку су продрли први француски утицаји. Када је Карло IV позвао у Праг свог другог градитеља цркве Св. Вида, Петра Парлержа, готско вајарство дошло је до свог највећег цветања. Заслугом овога генијалнога архитекта и вајара, Праг је добио клесарску радионицу која је вршила благотворан утицај на целу земљу. Имајући способности прворазреднога вајара, Петар Парлерж инаугурисао је у својим делима реализам и субјективизам, који су у основи већ били касноготски. Његове ванредне квалитете најбоље се виде на кипу *Св. Вацлава*, у капели истог свеца, и *гробним споменицима краљева Пржемисла Отакара I и II*, у катедрали Св. Вида. Да су у прашкој радионици деловали вајари индивидуалних способности, доказују попрсја световидског трифорија, у којима су били портретисани чланови краљевске породице, заслужна лица за градњу храма и оба градитеља, Матија из Ара и Петар Парлерж. Ова дела су први вајарски портрети који, поред спољашње сличности, истичу знатне психолошке црте. О високом нивоу Парлержове радионице говоре кипови прашке староградске куле, међу којима су ликови Карла IV и његова сина Вацлава савршени портрети; затим, *Богородица* у капели староградске већнице; и, најзад, тимпанон бочног портала Тинске цркве у Прагу. Колико је чешко готско вајарство стојало под француским ути-

цајима, доказује низ Богородица, међу којима *Крумловска Богородица*, у бечкој Државној Галерији, заузима највидније место.

Поред Матије из Ара и Петра Парлержа, у Прагу су несумњиво деловали и многи други иностранн мајстори. Тако су кип *Св. Ђорђа* у трећем двору прашкога града израдила браћа Мартин и Ђорђе из Клаузенбурга. Нажалост, овај брончани кип био је у другој половини XVI века поново ливен, и при томе су само светитељ, пећина, и, вероватно, змај задржали средњевековни карактер, док је коњ прекомпонован у ренесанском духу.

Хуситски ратови прекинули су, нажалост, делатност прашке радионице и проузроковали назадовање вајарства уопште. Почетком XV века почело се развијати дрворезбарство које је, у главном, било чисто занатско. Од радова који су истицали уметничке квалитете, треба споменути групу *Голготе*, у Тинској цркви. Истом после половине XV века, када је био обновљен мир и ред, почело се поново радити у клесарским и дрворезбарским радионицама. Вајарство је, додуше, изгубило везу са домаћом старијом традицијом, али утицајем немачке околине оно је оживело новим животом. Камена пластика ограничила је своју делатност и била искључиво у служби архитектуре, поставши пука грађевна декорација. Клесари су правили наките за поједине архитектонске делове у духу касне готике, и тежили за сликарским ефектима. У то време било је, додуше, духовитих композитора архитектонских декорација, али су фалили школовани клесари. Тако су невешти радници покварили многи нацрте Матије Рејсека, творца *Прашне Бране*.

Вајарска делатност била је необично жива у Прагу и Кутној Хори. Клесари су не само украшавали нове градње пластичком декорацијом, него су правили проповедаонице, крстионице, пастофорије за цркве, и фонтане и распећа за јавна места. Сви ови радови имају, већим делом, локално значење, а њихова уметничка вредност само у ретким случајевима достиже ниво тадање европске уметности. Све до краја XV века, у северној и средњој Чешкој био је немачки утицај најмоћнији. Поред декоративне пластике, напредовало је и дрворезбарство. У свим већим чешким градовима правили су се бројни олтари који показују како су касноготски вајари ретко стварали дела од веће уметничке вредности. Изузетак чине једино два распећа, једно у Прагу, а друго у Кутној Хори.

Почетком XVI века, у чешком вајарству опажају се први ренесансни елементи, донесени посредством Немачке. Занимљиво је да је ренесанса продрла у Чешку готово један век касније него што се појавила у Италији. Разлоге овом закашњењу треба тражити у ванредној експанзији готике, која је, као најснажнији уметнички израз ове земље, владала, нарочито у црквеном градитељству, до 30-годишњег Рата. Развитак ренесансе у Чешкој не представља уметничко-историјски проблем. Он није ни у каквој вези са ранијим традицијама земље. Ренесансно схватање донели су Талијани и Немци који су кроз цео XVI и XVII век долазили у масама. Колико је развитак ренесансе био нелогичан, види се потом што су у то доба настале грађевине на којима су се истовремено употребљавале форме ране и високе ренесансе. Архитектонски и вајарски ренесансни радови имају, у главном, обележја локалних стилова северне и средње Италије и Немачке.

Вајарство обухвата, највећим делом, израду надгробних каменова, олтара и епитафа. Ови радови нису, додуше, без декоративне дражи, али они говоре више о стилској дисциплини, техничкој окретности и занатској солидности него о стваралачким квалитетима. Вајарство се развијало у најужем контакту са немачком уметношћу, ретко и само случајно у вези са талијанском и низоземском. Уза све што су деловали способни Талијани и Немци, оно није могло доћи до већих резултата.

Рани барок у Чешкој је квалитативно, као и ренесанса, једна провинцијска уметност која је произлазила из истих врела и подлегала истој деформацији строге стилске форме. Од почетка 30-годишњег Рата скоро до последњег деценија XVII века, стилистички превлађује утицај северне Италије који деломично долази посредством Беча. Једно време, отприлике од 1670—1680., замењује га утицај римског класицистичког барока. У последњем деценију XVII века почиње нови развитак барока, који се више не задовољава примањем готових форама из иностранства него ствара посве самостално. Појављују се велики индивидуалитети који успевају да прашки барок учине најзначајнијом уметничком манифестацијом целе Средње Европе. Благодарећи Кристофу Динценхоферу и његовом сину Килијану Игнацу, Праг је био у првој половини XVIII века изграђен у барокном духу. Његова богата архитектура, са низом сјајних перспективних

домината које су чинили звоници, куполе и масивни кровови, представљала је уметничку целину специфичног чешког обележја.

За време барока настала је и у области пластике знатна делатност. И клесарски, и штукатерски, и дрворезбарски радови развили су се до ретке висине. Протуреформацијски култ светаца имао је за последицу напредовање статуарне уметности. Општа тежња за декоративним луксусом, која се манифестовала при градњи монументалних цркава и репрезентативних палата, омогућила је ретку активност декоративне пластике у камену, дрвету и штуку. Пошто домаћи уметници нису доспевали да преузму све послове који су се поручивали, разумљиво је да се морало апеловати на странце, највише на Немце и Талијане. Иако су се дизали бројни кипови и групе, стубови са ликовима светитеља и надгробни споменици, ипак су сви ови радови само просечна дела барокног стила. Истом почетком XVII века јављају се први вајари стваралачких способности. Међу њима сврћају пажњу два имена: Фердинанд Брокоф и Матија Браун. Док први у својим делима, нарочито онима која украшују Карлов мост, истиче статуарну мирноћу и уравнотеженост маса, други воли унутрашњи патос, снажне покрете и узбудљиве гестове. Оба мајстора инаугурисала су вајарство чистога барокног стила који је трајао до краја XVIII века. Оно се одликује не само богатом инвенцијом него и техничком савршеношћу. У исто време, деловао је знатан број вајара, али њихови су радови од много мањега значења. У млађој барокној генерацији осећа се извесни формализам у форми, композицији и покрету. На челу те генерације стајао је Игнац Плацер, чији се утицаји примећују све до почетка XIX века

Чешки вајари XIX и XX века

Дубоки пад ликовне уметности крајем XVIII века изазвао је у редовима чешке интелигенције моћну реакцију. У циљу да се створи уметничка средина, 1800. била је основана Сликарска Академија. Да се, пак, унапреди уметничко васпитање и укус публике, уредила се галерија и организовале честе изложбе. Сликарска Академија постала је средиште свих уметничких напора, а њени управници меродавни чиниоци у уметничким питањима. Пошто су, пак, управници били врло конзервативни и без контакта са тадањом западном уметношћу, никакво чудо што школа није дала све до половине XIX века ниједног значајнијег уметника. Са појединим управницима мењао се и цео

програм школе. Тако је школа постепено пропагисала класицизам и романтички историзам, а да није била у стању створити живу традицију.

Велики покрет, који је средином XIX века пробудио националну свест чешкога народа, омогућио је стварање уметности која је била истовремено и стваралачка и национална. Тежње чешких патриота да се дође до оригиналне уметности остварише су се појавом Јозефа Манеса, који је силом свога генија ударио основе ка традицији чешке уметности чији развитак траје до данас. Инспиришући се на историји, народним песмама, животу и лепоти чешкога села, он је правио дела која, поред националног садржаја, истичу индивидуалну ликовну форму. После његове смрти, неколико младих сликара и вајара, који су схватили национално значење уметности, решили су се да иду његовим стопама. Међу њима заузимао је највидније место Микулаш Алеш, аутор чувенога циклуса *Отаџбина*, у којем је моћним ритмом опевао снове и чежње чешкога народа.

Док се сликарство, поред Манеса и Алеша, поносило приличним бројем талената, који су се већином васпитали у Француској, Белгији и Немачкој, вајарство је далеко преко половине XIX века било посве занатско. Пошто до 1885. у Прагу није било вајарске школе, вајари су морали ићи на науке у иностранство, где су се редовно са страном средином толико асимирали да су изгубили сваку уметничку везу с отаџбином. Колики је био застој у области вајарске делатности, најбољи је доказ што се у целој првој половини XIX века ни у Прагу ни у провинцији није извело ниједно дело монументалне пластике. За то доба је значајна чињеница да је један домаћи мецена, који се решио да у спомен великих личности чешке прошлости подигне *Славин*, једну монументалну грађевину, сличну Валхали у Ратисбону, био принуђен све скулпторске наките поручити у Минхену, у познатога вајара Шванталера. Домаћи вајари били су обичне занатлије, бавећи се највише клесарством и декоративним радовима. Међу њима била су најспособнија два Немца, браћа Јозеф и Емануел Макси, који су играли знатну улогу. Неколико њихових споменика и статуе на Карловом Мосту су једина дела уметничких квалитета.

Тек појавом Вацлава Левиа почела се формирати модерна чешка пластика. Овај самоук показивао је у почетку романтички еруптиван талент којем је фалила само дисциплина.

Њу је наскоро научио у Минхену, у радионици мајстора Шванталера. Вративши се у Праг, он је начинио успело дело *Адам и Ева*. Како код куће није наилазио на поручбине, пошао је у Рим, где је остао дуже време. Ту се најзад придружио групи католичких уметника назарена, и прихватио њихову аскетску концепцију.

Генерација која је дошла после Левиа није дала никакве таленте. Вајари су радили за цркве и гробља статуе и споменике у духу академског идеализма и сувопарног еклектицизма, изгубив сваку везу са животом и оригиналним стварањем. Једини Антоњин Вагнер умео се дићи над њихов ниво. Иако је живео у Бечу, он је вредно сарађивао на декорацији прашких монументалних зграда. Тако је израдио за Народњи Дивадло две лепе фигуре чешких легендарних рапсода и групу *Либушин Суд*, а за рампу Народног Музеја снажну алегорију *Отаџбина*. У његовим делима, која су инспирисана на узорима талијанске високе ренесансе, примећују се и модерне тенденције у приличној мери. Поред Вагнера, у Прагу је и Бохуслав Шнирх развио живу делатност. Формирајући се у Италији, у атмосфери ренесансе, умео је да своју скулптуру доведе у уску везу с архитектуром. На иницијативу свога пријатеља Јозефа Зитека, градитеља Народњег Дивалда, он је преузео склупторску декорацију ове монументалне зграде. Пошто је настојао да његова скулптура што више хармонише с архитектуром, он је преко мере обуздавао свој уметнички темперамент и, услед тога, није могао развити своје способности у пуној мери.

Уза све лепе квалитете којима су се одликовали њихови радови, ипак ни Вагнер ни Шнирх нису могли препородити чешко вајарство и дати му високо европско обележје. То је успело тек Јозефу Мислбеку. Увидевши сву стерилност подражавања страних узора, он се обраћао непосредно ка природи, свестан да је она врело свега формалнога учења. Одани поштовалац Јозефа Манеса, тежио је за вајарством које би садржавало не само уметничке вредности него и национално осећање. Он је почео учити у Вацлава Левиа. Иако је у његовој радионици боравио кратко време, он се ту научио савесно радити. Благодарећи свом прирођеном инстинкту, брзо је увидео како добра скулптура није само ствар занатске окретности него, првенствено, уметничке инспирације. Упознавши се са делима Манеса, са његовом сензуалношћу и дубоким расним осе-

ћањем, он је почео сневати једну уметност која би скулпторском формом изражавала оно што је Манес изразио сликарском. За то је било природно што се наскоро придружио групи сликара који су Манеса прокламовали за свога великога вођа. Колико је Мислбек продро у дух Манесове уметности, показују четири скулпторске групе на пилонима прашког Палацковог моста. У њима је обрадио мотиве из чешке националне историје и постигао један стил који поседује не само дисциплиновани патос, топлину осећања, него и архитектонско деловање. Док су ове скулптуре обавијене велом националног романтизма, статуа *Оданости*, коју је уметник правио за атику бечкога Парламента, говори о строгој дисциплини, упрошћености форама и монутенталности која има нешто од римске величине.

Са коликом савесношћу је Мислбек проучавао анатомију човечјег тела, најбољи је пример његово велико *Распеће*. У фигури Христа он је дао моћну синтезу пластичних форама. Али, његове ванредне техничке способности добиле су свој нај јачи израз у грандиозном *Споменику Св. Вацлава*. Он се састоји из четири светитељска лика, заштитника Чешке, и еквестарске статуе Св. Вацлава, националног хероја и свеца. Читава композиција је у масама сјајно уравнотежена, поједине фигуре наглашују строго јединство са целином, Св. Вацлав на коњу има достојанствен изглед, његово лице одуховљује „унутрашња ватра једне интензивне вере". *Споменик Св. Вацлава* делује као пластички симбол енергије и свести пробуђених Чеха.

Велики талент Мислбека манифестовао се с успехом и у портретима. Позната је његова брончана статуа *Кардинал Шварценберг*. За катедралу Св. Вида, он је компоновао фигуру кардинала у клечећој пози. Како тачно примећује један чешки критичар, Мислбек се инспирисао на неким француским узорима XVI века, нарочито на гробном споменику Рене де Бираг од Жермен Пилона, али он је решио свој задатак „са великом збиљом и дубоким људским осећањем". Треба само упозорити на смелост с којом је вајарски решио драперију. Она је дата синтетички, без нагомиланих детаља и натуралистичких случајности. У бројним портретима истакнутих чешких личности, Мислбек је дао доказа о својој дубокој интелигенцији, мајсторској техници и психолошком схватању.

Када се посматра Мислбеково целокупно дело, могу се, у главном, констатовати два утицаја. Један је националан, и он долази од сликарства Манеса и његових одушевљених след-

беника, а други има обележје тадањег европског вајарства које се, помоћу класичних узора и савесног проучавања природе, формирало као строги академски стил. Мислбеково стварање кретало се између ова два утицаја, а да није могло постићи највиши израз ни уметничке спонтаности ни стваралачке сугестивности. Његова је највећа заслуга што је чешку пластику подигао на европску висину и што је васпитао две генерације чешких вајара. Одличан педагог, он је многим талентима помогао да су се могли самостално развити.

Када су у Праг дошли први утицаји француског импресионизма, нарочито скулптуре Родена, неколицина млађих скулптора, бивших Мислбекових ђака, почела је напуштати схватања свога великога учитеља и одушевљавати се за модерне француске мајсторе. Међу њима највише се истицао Станислав Сухарда. Он је пропагисао уметност која би одговарала савременим осећењима. Уверен да се импресионистички илузионизам може у рељефу најбоље искористити, посветио се изради плакета. У бројним рељефима он је обрађивао литерарне, историјске и националне сижеје. Снови о слободи, визије победоносног Прага, непоколебљива вера у посланство чешкога народа и просвећених Словена, то су мотиви које је он евоцирао у својим плочама и плакетама разних димензија. У тежњи да његова уметност буде у искључивој служби литературе и нације, он је занемаривао уметничку форму и правио дела која, по својим скулпторским квалитетима, много заостају не само за делима његовог учитеља Мислбека него и за делима француских импресионистичких узора. Колико је слабо схватио импресионизам Родена најбоље доказује његов *Споменик Палацкога.* Ту се види како његов талент није достајао за решавање монументалних задатака. Споменик је без неопходног јединства. Фигура Палацкога у камену није у складу ни с архитектуром споменика, ни с алегоријским групама у бронцу. Осећа се знатна оскудица равнотеже и у силхуети и у појединим детаљима.

Импресионистичко схватање дошло је до изражаја готово у исто време и у споменику великих димензија који је Ладислав Шалоун подигао у славу *Јана Хуса.* Иако је овај споменик нешто срећније решен него онај Сухардин, ипак ни он не одговара условима монументалне пластике. Његова је главна грешка што су чисти пластички елементи жртвовани у корист литерарних

ефеката. Цела силхуета споменика личи више занимљивој позоришној сцени негој строгој пластичкој групи. Као Сухарди, и Шалоуну фали природјени смисао за монументално компоновање. Карактеристично је да ни Франтишек Билек, трећи истакнутији чешки импресионист, није успео да ради у духу великога Родена. Васпитан у Јужној Чешкој, у атмосфери великих духовних реформатора, он воли да своје креације одухови „мистериозном ватром религиозних екстаза." Под јаком сугестијом поезије Отакара Бржезине, генијалног аутора мистичких химни, он је направио низ рељефа, фигура и композиција у којима више преовлађује религиозно и национално осећање него чисто скулптурско схватање. Техничко свладавање материјала у њима је често замењено афектираним гестовима, траженим линијама и узбудљивим покретима.

Заједно са Билеком, јављају се вајари који хоће да на врелу студирају велику француску скулптуру. Тако је Јозеф Маржатка пошао у Париз да ради у атељеу самога Родена. Иако је ту провео готово три године и, шта више, сарађивао на неким већим радовима францускога мајстора, он се досад није могао развити у индивидуалног скулптора. Роденов утицај опажа се и у радовима Бохумила Кафке. Он је произашао из „херојско-патриотске атмосфере Мислбекове радионице" и настојао да помоћу француских узора дође до свога пластичкога израза. Његови радови одликују се, додуше, савесном техничком израдом, али они су хладни, академски и без сугестивности. Од бивших Мислбекових ђака, који су се васпитали у Паризу и одушевљевали за импресионичке мајсторе, Отакар Шпаниел је први осетио потребу строге дисциплине, компоновања са масама, конструисања са волуменима и моделисања са затвореним формама. Његове фигуре, портрети и, нарочито, рељефи и плакете истичу не само високе техничке квалитете него и знатне уметничке.

Јан Штурса

Његов живот, његово дело

У генерацији која је произашла из Мислбекове школе и тражила своје узоре на Западу, Јан Штурса био је највећи талент. Рођен 15. маја 1880. у Новом Мјесту, у Моравској, он је своју каријеру започео као обични клесар. Као млад дечко, желео је постати вртар. Заузимањем једног његовог учитеља, родитељи су га послали у Хоржице да учи клесарски занат. Ту

се упознао са посве новим животом. Још за време ђаковања на клесарској школи, чежња да постане уметник бивала је све већа. Он се интересовао за модерну уметност, и у својим слободним часовима читао књиге и посматрао репродукције у домаћим и страним уметничким часописима. После четиригодишњег учења у Хоржицама, пошао је у Берлин да тамо ради као клесар. Поред свога тешкога рада, он је марљиво посећивао музеје, галерије и изложбе. Заштедевши у Берлину нешто новаца, вратио се у отаџбину са жељом да се посвети вајарству. Наскоро се уписао на прашку Уметничку Академију и постао ђак професора Мислбека. Када је за кратко време остао без материјалних средстава, он је био принуђен да, поред студирања у школи, ради у једној клесарској фирми декоративне и штукатерске послове.

У доба када је био ђак Мислбека, у Прагу су чешки књижевници и песници основали такозвану „Чешку Модерну", која је вршила знатан утицај и на чешке уметнике. Овај покрет имао је циљ да се духовни живот Чеха доведе у што ужу везу са западним књижевним и уметничким струјама. Наскоро се појавили књижевници и уметници који су у своје радове уносили савремена осећања. Велики талас западнога реализма и натурализма који је деведесетих година преплавио Чешку имао је за последицу реакцију против програма и делатности прећашње генерације која је у академском ренесансизму и неплодном званичном еклектицизму видела свој највиши задатак. Под утицајем француског импресионизма, бечке Сецесије и немачкога Југендстила, чешки уметници негирали су сваку школу и тражили за уметничко стварање неограничену слободу. Презирући укочени еклектицизам званичних уметника, они су пропагисали живу и свежу уметност импресиониста која истиче лаку, еластичну композицијску грађу, покретљиви ритам контура и меку моделацију. Разумљиво је да су присталице „Чешке Модерне" у првом реду нападали ауторитет Академије. Истовремено, они су организовали непомирљиву борбу против уметности Мислбека. Они су негирали херојски дух његове скулптуре, потцењивали његов монументални реализам и прогласили за лажан идеализам његових ликова. Место Мислбекове чврсте тектонске форме, млади су захтевали да се свет и природа посматрају очима сликара и да се свесно избегава свака морална или филозофска намера, пошто поред књижевних и музичких мисли постоје и сликарске и вајарске.

За време својих студија на Академији, Штурса је радио искључиво на начин свога учитеља. У ускоj другарскоj вези с уметницима, који су се одушевљавали за импресионистичку доктрину, наскоро је напустио Мислбеково схватање и покушао радити у импресионистичкој техници. Отада, у његовим се радовима могу приметити не само утицаји чешких импресиониста него и они бечке Сецесије и, нарочито, Родена. Типични примери овога новога смера су дела: *Живот који нестаје*, попрсје у алабастеру, у којем је приказана трагедија туберкулозне девојке *Пубертет*, у бронцу, у којем се манифестује тајна буђења телесне зрелости. Под утиском лектире, Штурса се бавио мишљу да компонује један циклус под именом *Рефлексије*. Од овог циклуса сачувале су се три малене групе: *Нирвана*, женска фигура на високом подножју, компонована, додуше, у египатскоj пози, али израда тела је посве натуралистичка; *Суђенице*, група четири старе жене, истичу занимљиво решену архитектонику; трећа група *Песма ноћи* састоји се из фигуре жене и два мушкарца који замишљено седе на једноj клупи. Поред ових композиција, Штурса је правио знатан број малених скица које интересују више са литерарног гледишта него чистог пластичког. Карактеристичан рад је *Песми гора*, фигура сеоског дечка с овцом у крилу, коју је израдио у камену за своје родно место. Ту је моделација мека и несигурна, контуре раскидане, а масе без архитектонике. Али треба признати да је цело дело прожето знатним лирским осећањем.

Колико га је у то време Роден освојио, види се на кипу *Замишљени муж*, који јако подсећа на *Мислиоца* француског мајстора. На фигури се примећује како Штурса још није могао ући у тајне Роденове пластике и како су му фалила изражајна средства да постигне вибрацију и светлосне ефекте површина. Израда телесних форама је, већим делом, школска, и Роденово схватање осећа се једино у моделацији главе и композицији фигура са блоком.

Значајно је да се Штурса дуго времена колебао између литерарног импресионизма и синтетичке пластике. Прво дело, које представља реакцију на импресионизам, је фигура девојке *Пре купања*. За кратког боравка у Паризу, он се упознао са делима модерних Француза, Бурдела, Мајола и Бернара. У фигури *Пре купања* покушао је пластички приказати свежину девојачкога тела. У дражи форама младе девојке црпео је инспирацију за строгу пластичку градњу. Иако је још моделација површина местимично несигурна, ипак је композиција у целини

срећно решена, и материје меса, косе и блока тачно наглашене. У његовом настојању да пластички карактерише девојачку невиност, *Меланхолична девојка* значи знатан напредак. Синтетичком и пластички затвореном формом уметник је ту реализирао своју представу о младости: „младости истовремено срећној и тужној, пуној наде и чежње, уморној од терета прошлих живота". Под непосредним утицајима француског мајстора Бернара настала је *Примавера*, фигура младе девојке са лицем у којем се одражава ретка топлина, нежност, наивност и чистота. Мишићи девојачког тела су меко моделисани, поза је ванредно одабрана, а композиција целе фигуре делује уравнотежено. Све је нијансирано са дубоким осећањем.

Г. 1807., Штурса је путовао у Италију. Вратив се кући, он је правио радове који представљају почетак нове фазе његова развитка. Настаје нагла промена у његовом осећању и односу према животу. У својим ранијим радовима, он је људско тело схватао као „један инструмент из којега се могу измамити лирске варијације расположења и снова", а сада га наједном занео анималитет људског бића, чулна драж меса и лепота зреле жене. Место нежног, крхког, полуразвијеног девојачког лика, он је заволео женско тело сочних форама, обимног трупа и јаких удова. Здрави брутални тип, лишен сваке духовности, постао је главна тема његова стварања. Све покрете једне фигуре хтео је да доведе у најужу везу са функцијама човечјег тела. Снажно кратко тело, као стубови чврсти удови, округла глава са тврдом лубањом, грубо лице са тупим носом и чулно испупченим уснама, — то је био Штурсин физички идеал жене. Његово пластичко оличење дошло је до изражаја на многим делима од којих треба најпре цитирати *Прање косе*, сјајно моделирано женско тело ретке свежине и сочности; Затим *Еву*, женски акт који је не само одлична студија анимално схваћене жене него „симбол њезине судбоносне моћи над човеком којега свладава својим неиспитаним инстинктима". Ово дело је пример Штурсине уметности коју је један бечки критичар карактерисао овим речима: „Штурсине камене фигуре су из камена, па ипак оне делују као да су из меса и крви; оне никада не подсећају на паноптикумски натурализам. Хладне камене површине су истовремено прожете топлином и чине се као да живе; оне су не само површине камена него одуховљени телесни делови. У његовим телима има душе. Ми то видимо, осећамо и тиме

смо очарани". Са проблемом Еве уметник се много бавио, и ову тему обрадио је три пута: два пута у стојећој пози, једампут у седећој.

На иницијативу архитекта Јана Кочере, Штурса је израдио декоративне фигуре и рељефе за павиљон јубиларне изложбе прашке Трговачко-обртничке Коморе. Када се ове фигуре упореде са радовима његових земљака, приметиће се како се посве ослободио импресионистичког схватања и успео компоновати уравнотеженим масама и мирним линијама. Касније је у накиту пилона позоришта у Младој Болеслави покушао декоративно решити групе девојачких фигура, угледајући се на дела Карпоа, Бернара и ренесанских мајстора. Док су ови радови били за уметника од споредног значења, *Споменик Хане Квапилове* стајао га је три године интензивног рада. Пошто је морао радити по сећању и фотографијама и водити рачуна са жељама поручиоца, било му је немогућно да оствари своју замисао. За ово дело морао је правити седам студија читавог споменика и три студије глумичине фигуре. Споменик у каррарском мрамору делује, додуше, у целини врло добро, али у појединостима се примећују извесни недостатци. Израда главе и руку је мајсторска; моделација драперије, нарочито у доњој половини, без јачег јединства.

Проблем женскога тела, тако срећно решен у *Еви*, обрадио је у *Тоалети*, седећој женској фигури у натприродној величини, у којој је дао максимум женскости и анималне чулности. Као већина његових женских ликова, и ова фигура поседује специфично чешко обележје. Облина њених мишића, чврста телесна грађа и чулни израз лица подсећају на типове које су величали Манес и Алеш у својим сликама и цртежима. У женској фигури, која приказује играчицу *Суламит Раху*, изразио је ритам телеснога покрета и ретку монументалност. По својој концепцији, ова фигура има нешто од динамике прашких барокних скулптура. Поред свега што су њене контуре пуне покрета, играчица је у својим масама компонована статички.

Конструкција пластичке форме и њени закони интересовали су уметника у толикој мери да је сву своју пажњу посветио архитектоници маса и компоновању волумена. Његова

решења пластичких конструкција могу се видети не само на класицистички схваћеним алегоријама *Дан* и *Ноћ*, које је моделирао за једну вилу у Прагу, него и на монументалним групама *пилона Хлавкиног моста*. У композицијама *Дан* и *Ноћ* он је дао фигуре пластичке динамике и ретке декоративности. У горостасним фигурама *Хлавкиног моста* удружио је пластички масивна тела у двема групама које делују као окамењене китe цвећа. Центрифугалним компоновањем фигура, он је постигао живе ритмичке масе у којима је величао *Рад* и *Човекољубље*, „две снаге моралнога живота нашега времена које се међусобно допуњују". У циљу да његове групе буду што монументалније, он је претерао са моделацијом мишића и, услед тога, прешао у декоративност која је више спољашња и орнаментална него унутрашња и пластичка. Концепција ових мушких и женских цинова је више немачка него француска: ту се осећа више једна воља за колосалним него непосредно уметничко осећање. Треба жалити што је архитектура пилона у дисхармонији са пластичким групама. Она је и по својим пропорцијама и по својим масама премало монументална и шкоди Штурсиним скулптурама које би на архитектонски срећније решеним постаментима без сумње чиниле много јачи утисак.

Иако је готово три године био заузет радовима *групе Хлавкиног моста*, Штурса је доспевао да проблеме које је доносио овај велики посао решава у појединим фигурама. Тако су настала дела као *Жена са делфином* која, уза све што има доста од декоративности фигура Хлавкиног моста, ипак истиче пластичку конструкцију маса. Она је замишљена као украс чесме, симболишући физичка уживања купања. Док она поседује епски карактер који граничи са патосом, фигура *Месалина* је прожета лиризмом уметникових ранијих радова. У њој је оличена чулност која није без окрутне нечовечности. Ово дело јасно показује како се уметник враћа својим француским узорима и како настоји да одухови површине телесних форама. Значајно је да ово одуховљење у знатној мери нестаје, чим се уметник лаћа монументалних задатака. Тако је његов *Споменик сеоске буне* у формама тврд, декоративан и усиљен. Рељефи, пак, за Манесов мост, са алегоријама *Уметност* и *Лепота* имају, додуше, нешто од кубистичких покушаја, али су одвише орнаментално схваћени. Док је у овим рељефима хтео постићи оштро резаним, апстрактно упрошћеним и геометријски компо-

нованим формама једно динамичко деловање, у алегоријама *Дух* и *Материја* инспирисао се на класичким традицијама, нарочито на Микеланђелу. У делима која су следовала, он се вратио ранијем проблему жене. Израдио је *Играчицу при одмору*, женску фигуру која је последње знатно дело пре Светскога Рата. Композиција, обрада површине, телесне пропорције и ритам линија показује како је ранију бруталну анималност заменила лирска осећајност.

Последњих година пре Рата, Штурса је често путовао у Париз у циљу да што боље проучи дела савремених француских мајстора. Када су у Праг дошли први утицаји немачког експресионизма и француског кубизма, уметник је неко време колебао између свога ранијег схватања и ових нових покрета. Он се бавио мишљу да пође у Париз на дужи боравак, како би се ту, у најужој вези са својим узорима, могао концентрисати и несметано стварати. Али неочекивано је букнуо рат који је ову његову намеру дефинитивно спречио. Био је позван у војску, и као обични војник морао копати шанчеве у Галицији и Руској Пољској. Разуме се да у оваким приликама није могао ни мислити на вајарски рад. За слободних часова, он је могао само цртати, правећи знатан број скица војника и њихова живота у рововима. Истом крајем 1915., када су га власти запослиле у канцеларији једне болнице, могао се помало бавити моделирањем. Правио је попрсја, портрете у рељефу и плакете, делом по поручбини, делом из благодарности онима који су му олакшавали његов тежак живот. Сви ови радови толико су импровизовани да се њихови квалитети не могу мерити са онима уметникових прератних дела. Своје богате доживљаје у Рату он је бележио оловком, пером и кичицом у намери да му касније служе као мотиви за пластичке композиције. Од вајарских радова, које је правио као војник, нарочиту пажњу сврађа скица *Погреб у Карпатима*. У маленој групи четири војника, који носе мртвога друга, компоновао је једну пластички изразиту и прегледну целину чије четири стране су решене тако да доминира кубички блок. Покрети фигура војника стреме ка земљи, сугеришући посматраоцу утисак полагања у гроб. Из ове скице настала је касније већа скулптура у дрвету, у којој је постигнут још синтетичкији израз.

Када је крајем 1916. био наименован наследником Мислбека на прашкој Академији, Штурса је, најзад, могао да на-

стави своју уметничку активност. По поруџбини једне банке, он је израдио две фигуре, алегорије *Архитектура* и *Индустрија*. На оба женска лика се примећује како се његова пластичка форма дисциплиновала, и како уметник у лаким, неафектираним позама тражи једно ново решење. Његови доживљаји и патње у Рату добиле су скоро у композицији фигуре *Рањеник* своје пластичко оличење. Ово је дело, како тачно каже чешки признати критичар, најбољи пример уметникове интензивне концентрације у тражењу људске душе. Већ у првој студији Штурса се умео ослободити непријатне театралности, коју овакав сиже собом доноси, и свих случајности које би могле дело учинити појединачним догађајем или пуким војничким доживљајем. Уметник је сам на своје очи видео војника како, погођен непријатељским метком у главу, пада на земљу, и тај страховити призор желео је да пластички изрази, да створи једно дело тихе лепоте у којем би овај рањеник био „узвишена персонификација безимених жртава невиног људства". Када је прашка Општина поручила *Рањеника* у већим димензијама, уметник се још интензивније удубио у проучавање анатомије и конструкције мушкога тела. После дугог и истрајног рада, израдио је преко два метра високу фигуру, у којој је поза падања сјајно дата. Поред свега што фигура само прстима ногу додирује тле, скулптура никако није без оптичког стабилитета. Овај стабилитет одржан је зато што главна оса војникова тела чини једну спиралу. Како је већ речено, прсти ногу су једина чврста тачка фигуре; све остало је пасивно: ноге клецају у коленима, торзо се беспомоћно нагиње, глава пада на прса, а руке узалудно покушавају одржати тело у усправном ставу. У *Рањенику* имају скулпторске форме нежност, свежину и ритам раноренесансних дела. Моделација мишића је класички пуна, прелази појединих партија су меки, а технички поступци подсећају на оне најбољих Роденових скулптура. *Рањеник* је, по речима једнога немачкога критичара, Штурсино најдубље, најзрелије, најлепше дело. „Оно је без строге архитектонике. Фигура пада, попушта, тоне и изражава смртоносни пад на најпотреснији начин. Она не блешти, нити буди херојска осећања; ова силуета само плаче; мати земља тражи једно срце. Изгледа као да је ту трагички погинули уметник, који је био пун животне снаге, приказао самога себе".

Као леп пример уметникова дубоког познавања технике материјала и његових особина, треба споменути композицију

Младић са гитаром. Ту је компоновао једну седећу фигуру са упрошћеним формама, ванредно уравнотеженим масама и одуховљеним контурама. Фигура је резана у дрвету и материја дрвета је технички савршено свладана. У женском лику *Дар неба и земље* је еротика и анималност уметникових ранијих дела надомештена тајанственом мирноћом и стилском чистотом. Тело је нежно и витко, моделација темперисана. Пластичке форме су строго стилизоване и услед претеране тежње за техничком дисциплинованошћу местимице празне. На овом делу примећује се једна грешка која ће се касније понављати. Када се фигура посматра са њене фронталне стране, може се лако видети како се главна оса нагиње толико да фигура губи своју статику. Ова статичка несигурност била је несумњиво последица тешке болести од које је уметник патио. Она је вероватно утицала и на решење његова *Споменика Сватоплука Чеха.* С овим спомеником Штурса се много мучио. Поред знатнога броја скица, он је правио три студије у којима је варирао комбинацију трију фигура: лик песника, фигуру младића, који симболише Генија, и лик Музе са лиром. Најзад је учинио четврту студију, која се састоји из двеју фигура. Према овој био је изведен споменик. Фигура песника представља скромног грађанина који презире репрезентативне позе. Уметнику је пошло за руком да нађе за модерно одело синтетичку пластичку форму. Штета што лик младића, својим живим покретима, узнемирује достојанство песникове статуе. Уза све што обе фигуре не чине затворену целину, треба истаћи да су и фигура песника и фигура младића одлично компоноване и с истанчаним укусом моделиране.

Проблем падања, који је са толиким успехом решен у *Рањенику*, привлачио је још једном уметникову пажњу. Поводом трагичне смрти генерала Штефаника,он је компоновао *Икароса*, младићску фигуру која немоћно пада на земљу. У динамички схваћеној композицији, настојао је изразити трагедију људске моћи. Занимљиво је да је концепција ове композиције посве импресионистичка. Изгледа да се уметник инспирисао на познатом Роденовом делу *На оружје.* Фигура *Икарос* представља пандан фигуре *Победник*, у којој је приказан младић како победоносно стреми у висине. То је варијанта *Генија* који је Штурса употребио за споменик Сватоплука Чеха.

Док су *Икарос* и *Победник* примери пластичке динамике, композиција *Природа* истиче мир, статику и трајање. Синтетич-

ким формама женскога тела постигнута је пластичка симфонија која има нешто од тежине, масивности и плодности земље. После радова мањега значења, Штурса је моделирао, према упутствима Јосипа Плечника, монументалнога *Лава* који је требао крунисати један монолит на прашком граду. Иако се на композицији осећа јак утицај југословенскога архитекта, ипак је скулптору успело да створи дело високих пластичких квалитета.

Строги архитектонски стил он је постигао и у *капителима прашке Легиобанке.* На четирма капителима симболисао је чешке легионаре који су се за време Рата, на разним европским фронтовима, борили за слободу свога народа. У каменим блоковима, чије димензије је одредио архитект, компоновао је красне главе легионара у којима су пластички синтетизовани национална свест, искрено одушевљење и непоколебљива вера. Значајно је да се у овим редовима осећају настојања некојих млађих чешких вајара. Нарочито Ота Гутфројнда, који је у Чешкој инаугурисао пластику „супер-реализма" ослобођену лажнога патоса, строго дисциплиновану и готово аскетску у изразу.

Када је био расписан натечај за споменик *Ј. А. Коменскога* за Амстердам, Штурсина скица је добила прву награду. Фигуру Коменскога он је замислио у пози пророка са дугим штапом у десној руци, а са левом благосиљајући. Наоколо висока подножја постављени су мушки и женски ликови који приказују патње чешког народа и његову борбу за религиозну слободу. Као за све раније споменике, Штурса је и за овај правио неколико студија. Али, ниједна му није нарочито успела. Споменик је одвише театралан; његово високо подножје са фигурама је без органске везе са статуом Коменскога; пластичке форме су без унутрашњег живота. Нема сумње да би споменик, да је дошло до његове изведбе, у великим димензијама много слабије деловао него у студијама.

У време када је био запослен студијама за споменик Каменскога, Штурса је примио поручбину да изради велики *Споменик Сметане.* У готово три метра високој фигури, покушао је приказати генијалнога чешкога музичара. Изабрао је позу како Сметана прислушкује мелодије и хармоније које извиру из његове душе. Решио се да самом фигуром великога мајстора, без алегоријских додатака, постигне деловање једнога споменика. Али му, на жалост, није пошло за руком да створи дело

у којем би Сметанин лик постигао један пластички симбол. Пошто је у то време душевно много патио, уметника је издала стваралачка снага. Услед тога, његов *Смешана* је остао само савесно израђени портрет великих пропорција, без јаче пластичке синтезе. После овога напорнога рада, Штурсина болест се погоршала и спречавала у знатној мери његову даљу делатност. Његови последњи већи радови били су *Група за палашу Риунионе Адриашика* и *Сйоменик Пржемисловића*, које су радили, највећим делом, његови ђаци. Због тога, они су у уметничком погледу без већега значења. У лето 1924., Штурса је пошао у Италију да се опорави од тешке душевне депресије и да, истовремено, на класичким споменицима црпе нове стваралачке снаге. Вративши се кући, он се толико освежио да је могао интензивније радити. Наскоро је израдио неколико одличних портрета, скица за споменике, и једну мању композицију, *Девојка йри умивању*. У пролеће 1925., уметникова болест је напредовала толико да се решио да својим неподношљивим патњама учини крај — револверским метком... Тешко рањен, после тродневне агоније, Јан Штурса је 2. маја умро.

Говорећи о уметниковим последњим радовима, ми смо споменули портрете. Са портретисањем се Штурса бавио нарочито у почетку своје вајарске делатности. Док први портрети показују класицистичке форме учитеља Мислбека, у каснијима он је покушао да примењује импресионистичко схватање. Истом после Рата успело му је да ради портрете који представљају самостална дела. Тако је у *Порйрейу Макса Швабинског* дао фину психолошку карактеристику познатога чешкога графичара; у *Порйрейу Едварда Војана* симболисао је у цртама лица великога глумца трагедију живота и судбине; у *Порйрейу Алоиса Јирасека* изразио је „патријархалну мудрост, доброту и љубав" песника херојских епопеја; *Порйреш умейникове мајке* говори о нежном осећању и синовљој оданости. Од портрета већих димензија треба истаћи: *Порйреш йредседника Масарика*, у којем је пластички ванредно карактерисана личност дубоког филозофа и великог државника; *Порйреш Марије Хибнерове*, одуховљену главу велике интерпретткиње људских страсти; *Порйреш Леоша Јаначека*, живу и деликатну физиономију чувеног музичара. Колико је уметник успевао да у својим портретима истакне не само формалну него и унутрашњу сличност види се на бистама *Смешане, Ане Квайилове, Божене Њемцове* и на бисти госпође која му је служила као модел за статуу *Дар*

неба и земље. Све ове бисте су ремек-дела портретске уметности и сјајни примери скулптуре која је савршена у форми и дубока у концепцији.

На посмртној изложби, коју је пре годину дана приредило у просторијама Клементинума удружење „Манес", могла се упознати ретка свестраност уметникова. Штурса је мајсторски свладавао сваки материјал. Он је једнаком спремом обрађивао камен, бронц, сребро, дрво, алабастер. Његова делатност је обухватала слободну фигуру, групу, портрет, рељеф, плакету и декоративне радове. Са коликом савесношћу и озбиљношћу је прилазио свом послу, доказује велики број његових цртежа, акварела, литографија и уљених слика. По његовим изложеним цртежима могли су се лако пратити разни утицаји који су деловали на њега, не само као цртача него и као пластичара. Антика, ренесанса, чешки барок, Манес, Алеш, Мислбек, Роден, Бурдел, Мајол, Бернар, немачки експресионисти, француски кубисти, — то су били узори на којима се деломично, за време свога стварања, инспирисао, или се њима обраћао у циљу да што лакше реши многи пластички проблем. Треба истаћи да се Штурса у својим цртежима актова није задовољио само фиксирањем пропорција и маса, него је имао једну вишу амбицију: карактерисати линијама покрете телесних маса, свежину женскога меса и конструкцију волумена. Његово цртачко дело броји неколико стотина скица, студија, или нацрта за пластике који говоре о уметниковом темпераменту и несавладљивој стваралачкој снази.

Када бисмо хтели укратко дефинисати уметност Јана Штурсе, морали бисмо рећи да је она по својој природи изразито лирска. Али, ово лирско расположење дисциплиновано је солидним васпитањем, урођеним смислом за стил и савршеним познавањем заната. Ми смо већ нагласили како је чешки уметник био у најужој вези са великим западним скулпторима. Упознав се са њиховим делима, он им никако није ропски подражавао. Он се само користио њиховим техничким поступцима да би могао у пуној мери пластички изразити своја осећања. Како је тачно констатовао један бечки уметнички историк, уметност Јана Штурсе остала је у својој основи расна. Његове фигуре су пуне радости, смеха и плача; животне снаге, искрене самилости и слатке меланхолије. Оне су плодови чешке земље која је дала у сликарству Јозефа Манеса, у музици Сметану.

На посмртној изложби, која је обухватала целокупно уметничко дело, могло се приметити како је Штурса морао проћи неколико фаза пуних тражења и борби док је дошао до дефинитивног пластичког израза. У младости, он никако није био чудо-дете које би сврћало нарочиту пажњу. Његови најранији радови били су сасвим просечни. Истом када се ослободио утицаја свога учитеља Мислбека и напустио импресионистичка претеривања својих прашких другова, створио је у фигури *Пре купања* своје прво дело које је било речит доказ не само његових техничких способности него и индивидуалног схватања. Затим су, у размаку од осам година, следовала дела: *Меланхолична девојка, Примавера, Прање косе, Ева, Тоалета, Суламит Раху, Месалина, Жена са делфином* и *Играчица при одмору*. Касније је наступила једна пауза, која је прилично дуго трајала. Прво значајно дело била је фигура *Рањеник*. Затим су постепено следовали: *Младић са гитаром, Победник, Капители Легиобанке* и неколико портрета. Иако је уметник оставио преко три стотине скулптура, једино дела која смо горе цитирали садрже максимум и његових техничких способности и његове оригиналне инвенције. Ова дела су у својој изради мајсторска, а у концепцији толико самостална да можемо с пуним правом завршити речима: Јан Штурса је велики уметник не само специфично чешкословачкога значења, него и европскога у највишем смислу речи.[1]

Коста Страјнић

---

[1] **Литература.** *Československé umění.* Sestavil Zdeněk Wirth. Text napsali V. Birnbaum, A. Matějček, J. Schránil a Z. Wirth. NáklademVesmíru. Praha 1926. — A Matéjček et Z. Wirth, *L'art tchéque contemporain.* Jan Štenc, éditeur. Prague 1920. — V. V. Štech, *Josef* V. Myslbek. Jan Štenc. Praha 1922. — A. Matéjček, *Jan Štursa.* Jan Štenc. Praha 1923.; *Jan Štursa, Dilo.* S. V. U. Mánes, Praha 1926. — V. V. Štech, *Vzpominka na Jana Štursu.* (Каталог уметникове посмртне изложбе). — Arthur Rössler, *Kritische Fragmente.* Verlag Lányi, Wien 1918.; *Bildhauer Jan Štursa.* Deutsche Kunst und Dekoration. VI, 4. — Hans Tietze, *Jan Štursa.* Deutsche Kunst und Dekoration. XXV, Januar 1922.; *Jan Štursa.* Die bildenden Künste. Wien II, 1—2. — Oskar Schürer, *Jan Štursa.* Die Kunst. XXXX, 8.

Поводом Штурсине смрти (1925) и његове посмртне изложбе (1926) изашао је знатан број чланака у чешким часописима и дневним листовима. Од значајнијих треба истаћи чланке критичара: Антоњина Матјејчека (Volné Směry); Јаромира Печирке (Prager Presse); Карела Тајгеа (Národní Osvobození); Здењека Вирта (Lidové Noviny); Фрица Лемана (Prager Tagblatt); Оскара Ширера (Tribuna).

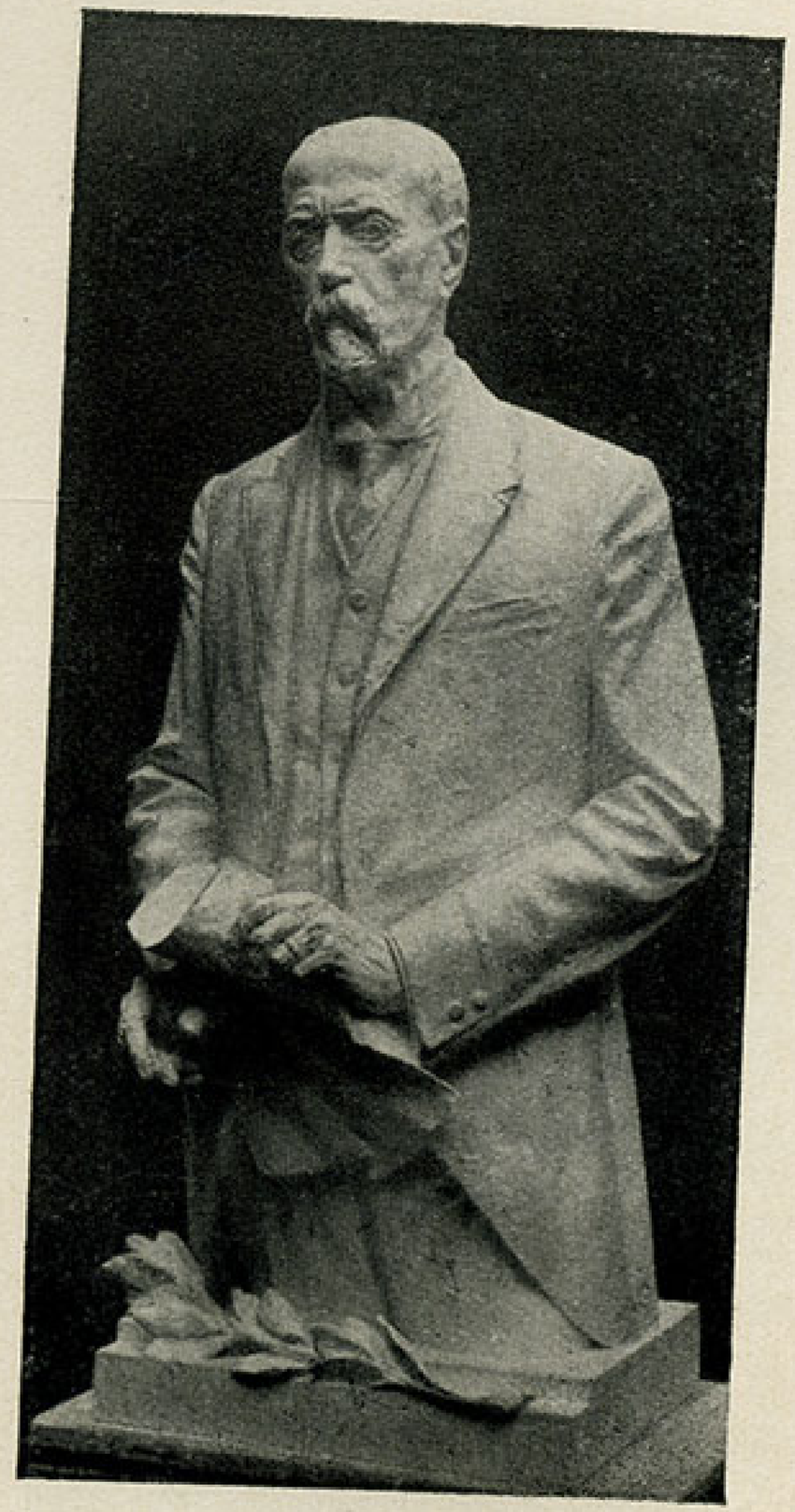
ЈАН ШТУРСА: РАЊЕНИК

ЈАН ШТУРСА: ЕДВАРД ВОЈАН

ЈАН ШТУРСА: ЕВА

ЈАН ШТУРСА: ПРЕДСЕДНИК МАСАРИК

ЈАН ШТУРСА: ЧЕШКОСЛОВАЧКИ ЛЕГИОНАРИ

ЈАН ШТУРСА: ТОАЛЕТА

Из „Нових песама о мени“

— Ућутаћу већ једампут, и то онако
Како сам хтео некад, а како нисам могао:
Мисао беше поранила, Бог зна ко ју је помогао
Да се расцвета и да тек онда остане пуста
И не знајући због чега, ни како!..

— Ућутаћу већ једампут, али тако
Да будем дубљи у том ћутању но гроб у својој тајни
И празнији но живот најбесмисленији што је
Икада био који презире свако!
И тек тада ће се зачети све моје,
Ако уопште нешто значим и могу да значим за живот бескрајни!..

— У један дубок сан утонућу к'о кроз свој гроб што би,
Али не за мир пепелу мом и за планету ову,
Него за вечни божји свемир тај!
Од сна тог ће помрети сви који ме нагнат зову,
Између себе сукобиће се све моје коби —
Боже, о Боже дан тај дај!..

Синиша Кордић

Издахом набрекле псовке

Сашкао шакво сам шкиво Текелији, ја га погледах мрко
(да дим беше шу душу би посрк'о):

Акрепе, окрепо жучи, славујска гласницо, рогаш си џамбас,
ни мало меден у ледене беднике, јауке ове.
Доклем да клем шу ремешну жену, бремену што срешох о
Срешењу
пред шремом чврлав од грча срчаног, грнчав вас?
Докле да гледам лед на алемном сад мулећем срцу црвљивог
Забрца, прецрклог од сшрвске хране шрске са Јасшрепца и сшрна,
мрзовољног на ондашње наше пожњено просо низ увалу гујаву,
где лудо мељу људи-чврци лемљиву њиву, лепљиву земљу?
Убићу зашто Забрца, због ћуди Мићуна кој' ме сшвори, живош ми
вижљасш ошвори расчаурив вирњачу у њем чворњаву пред свим.
Зашто што не зашвори ошровни ровник, крволовник, и не баци
курјачку
кићанку ришћанку и не узе везен 'фендијски шурбан,
да жежем ражњевим шелом женскосши сшо,
да рожњаче расшворим иночи редуши рошшиљом пламеним,
дрзник.
Нека ми мину влошвори и шор да курјачки башалим,
адешом дерша,
леша песме смеле, радосши сродна цвеша, да клију
на уснама од зреле жежње, понова да сшижу ко двосешна жешва
сишно да клију, благосш да лију неосешну, магличаву, бесклешну,
умирујућу, ћудљиву, исшиха мигољаву драж сна несмешена
осшанка,
клијања ко њијања успављива.

Жену ћу ужегнуш' злим пламом, пизмом и горим од немира
сном,
па ћу раскривен, размивен цвеш ивицом загрцлог језика лизнуш,
доћи шако луд да слушња неће проћи узнесена над сешом шог
сева.
Сшвари расшворишш' врсно мним на снима мисленим да пре-
свисну,
да ши врисну ушисли, убризли, незли и незмијњи лекови кроз
шело
невело, неизело, неизблело, неишњено, од иња душе неусшегло,
но к'о расвешлео громом, к'о оро месецем на пройланку,
да за њ, пра' бога, скрнавиш шибље расшоченог ока шшо крвљу
мрљи
кроз љубав, ваљда шежу од маља, у мешежу крвљу прљену и
брљену,
кроз бришљан чешљану даждом, почем говори о мрењу.

Тако шках, ошках ко од хаша длаке, злашом гриву жицама
свешлим
шках сахаше врешено плашно
злашом даха свог, нехашног, месеца халајивог.

Кроз дах изађе ћук: над кућом звук у космашу муку, осамљен,
мемљив,
некако кољив, сунђерасш, рић над уџерицом ћук.
зејива, 'вај језива јејина...

Дунух дах, о снајке Лело, прође дах ко бајке од мајке, Лело.
Смело викнем на ше, мекано шек ипак, зар мекано исшкано,
мекано влакно исписа „волим", шако мило да ломи,
и шикну лимен кајиш, мило, ломљиво, о миловања довољно
вољно,
шад звизну лимен кајиш јак, њихну ми упнушу кичму,
засикну мрс мозга на јасшуку шеменом
као кад се расу суво сном исшиснуш дах.

Драган Алексић

ДВЕ ПЕСМЕ

Прича

Ја добро знам,
Боже драги,
да је живот
само прича некакова,
коју си
Ти измислио;
да сам ја тек појединост за њу,
залудност њене страсти,
ритам њен
и равнодушност
и њен случајни мотив;
тек Твоја
сетна замисао
у овом немирном
пределу снова,
речи
и пролазности циља;
глумац
и посматралац театра
за који си ми
Ти дао
улазницу.
Ето, и ја,
немоћни мотрилац мрака,
знам сад већ све то,
Боже мој,

а живот једино слушам сада,
и волим
бедне дане своје
више но њихов
смер:
причу ту бескрајну,
коју ми једнако
причаш,
и казујеш,
и откриваш.
А кад се та бајка
(чији се ток,
и снага,
и тајна,
слути тек у вечним даљинама)
прекине једном и за мене,
Боже благи, —
личићу,
одиста, на мало дете,
које Ти се захваљује
на ванредној занимљивости
онога што му се све
десило
и причинило,
и што га је толико узбудило
овде.
Јер, иако добро знам,
Боже драги,
смисао Твоје приче
и њен тужни смер,
жалићу ипак побожно
њен силазак
у векове
и у заборав,
где ја
већ нећу слушати
Тебе.

Волим ја девојке...

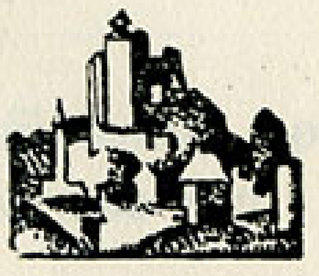
Волим ја девојке
и росу у шрави,
шрамвајске сшанице,
рибаре на Сави,
йрофесоре сшаре,
књиге, вершейаше,
немарне сшуденше,
краљеве, салаше; —

йодједнако волим
вешар и скандале,
децу, смрш и досаду,
бунду моје мале,
кафане, манасшир,
небо, кад је сиво,
шугу шшо сам узалуд
циљ сну исйишшив'о; —

волим ја цео свеш:
шајне и музеје,
мале беле мачкице,
снег кад круйно веје,
све шшо се догодило
и све шшо ће доћи,
волим ја цео свеш
и све шшо ће йроћи; —

йа ийак сам сшално сам
у беломе свешу,
увек нешшо шужно знам
о целоме свешу,
никад ништа да дознам
о шом сшрашном свешу.

Младен Лесковац

Ђаша Јова

I

Сад учитељ не мрзи Божу.

После онога — кад оно онако страшно би с њим, оно онда кад отац оде у рат — неколико дана није ишао у школу. Није му дала баба — нека га ту код куће да се мало одмори. И никако га није пуштала од себе, једнако је био с њом, кудгод би пошла водила би и њега, мазила га и миловала, и причала му све неке лепе приче. И говорила му како сад наши неће ни ратовати, неће стићи ни да од жеље бар по једну пушку избаце. Док они стигну Руси ће да побију све Турке. Ако већ нису. Неће проћи ни недеља — две дана, најдаље до Светог Николе ето оца. Па ће онда сви на славу код тетке у Р. Тамо има једна девојчица — прија, весела увек, само се шали и смеје, и зна неке много лепе и смешне игре. Не виче више на Божу ни мајка. И она све благо с њим — све како Божа хоће.

Кад... Једног вечера при повратку из школе сврати Микица да види шта је то с Божом. „— Пита учитељ што не долази у школу, је ли истина здрав? — Што, ако је здрав? најежи се баба. Микица каже: — Не ваља за Божу! — А што не ваља? разгоропади се баба. — Здрав је Божа милостивом Богу хвала, а онај ко би желео да је Божа болестан, никад здравља немао!...“ Развика се на Микицу, умало што га не изби.

Тих дана баба погоди слугу, неког Милана из Доброселице. Та Доброселица је негде тамо међу оним великим брдима иза Р. Нашао га и упутио пријатељ, течин отац. Неки ружан, жут човек, тај слуга Милан. Клемпав, отромбољен, бркови му не иду у страну као другим људима но наниже, у уста, и преко

уста. Уста му се и не виде од њих. И увек му ти бркови прљави. Кад једе а оно му све остану троје по њима. Али слуша добро, по цео дан не седне, само ради.

Погоди и неку Милендару, једну исцепану, црну девојчицу, већу и јачу од Боже: да припази на стоку док још може по пољу да пасе, и да послуша онде код куће.

Тако сад мање бриге за све, и може баба да види шта ће с Божом — за ту школу његову. Хоће да оде да види, прво да ли може да буде што са том школом ту у селу, па ако не може, онда да га води у Р., код тетке. У Р. школа до саме теткине куће, а учитеља хвале сви, а и баба га зна, неколико пут разговарала с њим. Неки много учеван човек, и уме да поступа с децом. Али опет, да види прво ту, у селу: шта тај учитељ то ради? „— Не изгледа — каже баба — ни он онако рђав!“ И баба и мајка не могу чудом да се начуде, шта је он све то с Божом радио — шта је он то могао да има све против детета!

Тога јутра би велика спрема, већа галама но кад је Божа оно први пут пошао у школу. Мајка помеси ваздан неке погаче, једну већу и четири мање, све на често, оно свилено сито. Кад их повади из црепуља и оструга, милина их погледати; весела и мајка што испадоше како треба. Онда баба наточи у један бардак старе ракије, па једно ћупче напуни саћем меда, па све то, и неке крушке и јабуке, метну у једну велику котарицу, и повеза озго марамом. Ухвати и једног младог ћурана од оних већих, бољих, веза му ноге, па га Божа упрти на леђа, а она узе ону котарицу, и тако кренуше ка школи.

Намучи ћуран доста Божу, баш га добро ознојн. Мало-мало па замлата крилима, а и тежак, те се Божа под њим све потура. Одмењива га и баба неколико пут — носи га она више но Божа — али не може све сама ни она.

Учитељ и учитељка причекаше их богзна како — као неки највећи род. Жука одмах дохвати ћурана. То баби не би право. „— Стани! рече му. — Дај то овамо! Нисам ја то донела теби!“ Узе ћурана од њега па га пружи учитељки — да га она, баба да ономе коме га је донела. — „Таки је ред!“ — па онај после, коме га она да, нек чини с њим шта зна. И још каже учитељки, како ћурке нису стигле, још се нису добро погојиле, али тек да не дође празне руке. Учитељка опет каже: да је ћуран тежак — „млого мрсан“, и чуди са како је Божа могао да га донесе. Чуди се и учитељ. Божи мило то што се они чуде. Онда и

учитељка и учитељ позваше бабу и Божу тамо у ону собу где они с децом седе. Дадоше и Божи столицу да седне.

Учитељка прича, како се била забринула: шта је то с Божом — што га нема да долази у школу. Баба као нешто оћуткује, не казује како је у истини, — каже да је имао посла код куће, нису имали слугу па морао он да помаже око стоке. А сад, пошто погодила слуге, може да долази, само ако хоће, ако воли. А ако не воли ту што му далеко и што не може да се слаже с неком децом, мораће да га води у Р... Сад она дошла ту да се разговори с њима, — да чује шта ће учитељ да каже. То говори и вади из котарице оно што је донела, и меће на астал. Прво јабуке и крушке, па погаче, па бардак с ракијом, па ћупче с медом. Она велика погача учитељу и учитељки а оне мале деци.

Учитељка много весела, благодарна. Благодаран и учитељ. Први ред се као љутну — тако разумеде Божа — што то баба толико поиздоносила. Нарочито што мучила дете с ћураном. Али после, кад проба ракију, као одобровољи се. Каже: „То је ракија!" и да у селу ни код ког више није пио такве ракије. Оно код других све сама паточара — кисела, заудара на цибру. Пита бабу има ли повише? Учитељка хвали погаче — све. И да је то права реграција — то што баба и Божа донели. — А оно, вели учитељ, што доносе нека деца — по неко мршаво пиленце, лонченце млека, — боље и да не доносе. Ту пре неки дан, кад му једно дете донело велијицу неког прљавог, посног сира, умало што није вратио. И да поздрави онога ко му то послао: да то причува за себе, за Божић, да се омрси. А овако нешто разуме. Онда прича, како је било тамо где је био учитељ пре но што је дошао овамо: каква је тамо била реграција, шта му је све тамо доношено. — Море ћурке, море гуске, чаброви сира, а за Божић прасад, бурад вина. То исто каже и учитељка. Деца жељна свега, а плата мала. Много благодаре. Баба опет каже: да она зна шта је ред; прича за деду — попа, како је доношено док је он био жив. Донела је, и опет ће да донесе — не жали; дао је Бог пуну кућу свега; брига само за оца — заћути и уздахне — и за ово дете. Учитељ јој вели: да нема да брине ни за једно ни за друго. Отац је вешт и писмен добро, умеће он да се нађе: увућиће се у неку канцеларију па га из ње неће моћи нико да истера. А за Божу?.. Шта има да брине за њега!?. Баба као нешто окрћкује, оћуткује. Каже Божи, да иде тамо у школу где су ђаци.

Тога дана звала учитељка Божу те ручао са Савком и осталом учитељевом децом. Од тога дана поста и учитељ друкчији према Божи но што је био пре. Премести га да седи на крај скамије, зна најбоље па да пази на остале из његове скамије: да су мирни и да уче, и да их после преслишава да ли су научили. Због тога треба ту да седи. И нема дана да не застане крај Боже и да га не помилује. А кад се једном Божа опет нешто поцавеља с Микаилом, па се Микаило тужи, уради учитељ онако баш како је право: не би друкчије ни баба урадила но што уради учитељ. Чим учитељ није ту а Микаило непрестано улази и излази, те Божа мора једнако да му устаје. Па тако и тада: учитељ изађе зачас нешто а Микаило одмах кидиса да изађе, гурну Божу што може — не рече му чак ни да се уклони. Наљути се Божа, па му не даде да изађе, а он, чим учитељ на врата: „Господине, ћушка ме Божа, не да ми д' изиђем!“... Учитељ пита Божу, шта је то било, па кад Божа каза, он нареди Микаилу да изађе да стоји. Тужи после Божу још једно дете. опет за нешто тако, па и оно прође као Микаило. И после нема нико више да га тужи. Сви лепо с њим и сви га воле. Па чак и Жука. Нема ни он више да га пањка код учитеља но све лепо, све мазни и глади и гледа да се удобри Божи. Једном кад једно дете из шале повуче Божу с леђа онде пред школом — било то одмах после ручка — те Божа паде, а Жука кидиса на то дете: „Знаш ли бре, вели том детету, да ћу свог да те изломим!“ После каже Божи: — Још један месец па неће више да је вамилијаз. А онда га пита: — Шта се он то жалио код бабе против њега, шта он — Жука има против Боже! Ако је што имао са Божиним дедом, то је било и прошло. А Божу воли, и увек ће да га брани од друге деце кад га нападну.

Само Микица и Милка још се непрестано нешто мрште на Божу као и пре. Неће с њим ни да разговарају. А кад Божа једном — кад се пустише у вече кући — потрча за једним дететом, и како се беше залетео низ брдо, захвати Микицу те заједно попадаше на земљу, Микица га опако нападе. Припрети му чак и да ће да га избије, и да му неће помоћи ни баба ни ћуран.

То Божи паде много тешко, нарочито за ћурана. Разумеде да је учинио нешто много ружно што је онда с бабом однео учитељу ћурана. То као да Божа није добар, и да га учитељ воли само због ћурана и што баба онда долазила. Стога кад му баба једног јутра хтеде да да једну гуску да понесе учи-

тељу, он не хте. Баба хоће да зовне неко друго дете да понесе а он ни то не да. Ако баба то учини он неће да иде у школу.

А баш тих дана учитељка једном позва Божу тамо код њих у собу, и пита га: да ли има још од оне ракије што је баба пре донела. Треба јој за лек за учитеља. Тако да поздрави бабу. Мење му неке траве у њу те је тако пије наште срце, и добро му од ње — отвара му груди..... — То зададе Божи велику бригу. Лепо све то што каже учитељка, али шта ће да каже Микица ако види. И што учитељка да зове њега тамо у собу, што да му то не каже пред свима, да то сви — да то и Микица чује! ...Кад би могао некако да донесе а да Микица не види!... Кришом од бабе и мајке нађе онај исти бардак у коме је баба пре однела учитељу ракију, мење га у торбу да види, да ли може да стане. Проба у једну, проба у другу — аја!... У једну једва уђе, али се изребрио, издуо, — одмах ће сваки да види да је ту бардак. Ништа друго, мора да каже баби. Тешко му: мора да каже и да не може он то да однесе, и — зашто не може. Истина, кад оно онако би с њим — оно онда кад отац оде у рат — баба му после рекла: да јој каже увек кад има неку муку — да се није шалио да ћути. Али онда мора до јој каже и оно што је било с Микицом и шта му он рекао.

Видеше баба и мајка да је забринут Божа, питају га: шта му је? Он оћуткива, па напослетку каза. „—Енеде! Енеде! Па зар си се због тога толико забринуо! чуди се баба. — Нема ту ништа да бринеш лепо моје дете. Баба ће сутра да наточи, има доста ракије па однеси! Шта имаш да бринеш још и за то!...“ То исто каже и мајка. — Нема ту никакве бриге, но да мора да има још нешто што Божа неће да каже, па како је седео крај ватре, мајка прође уз њега па га стаде запиткивати: те одовуд, те одонуд: „Кажи мајки! Кажи мајки!“ и он каза све, каза и — шта му рекао Микица.

„ — А, то ли је!...“ Баба и мајка, заћуташе обе зачас, а онда осуше, нарочито баба, против попадије, Микичине мајке. — Она то све. Она води рачун шта све ко у селу ради. Нека зломишљена, завидљива жена. Ни то једно дете што га Бог колико ради заклетве ту у кући дао, ни њега једно не може да гледа. А ко о њој и њеној деци води рачуна! И већ красна јој деца! Онај најстарији, Лука, једва изучио школу овде; почео да учи тамо у К. па га истерали. Ено га сад у Р.: наместио га поп да учи за практиканта. А Влада, онај млађи од Луке а старији од

Микице, не може ни то. У школу ни опепелити: терао га поп све на коњу по орница, није могао онако да га ухвати, али све узалуд. Морао напослетку да га да на занат. Једино Микица што кажу да се учи нешто, али видиш ли ти шта је и он знао!

„ — Шта каже? Неће ни ћуран ни баба да ти помогне. Е, хоће синко! Е, да видите и ти и твоја мајка; шта попадија Јелена зна! Е, баш ће Божа да изучи школу и да буде поп па нек поцркају сви — и попадија и поп и сви што их има у њиној кући!"

Па се сутрадан рано, у развитак дана, натовари баба још више но и оно пре, само сад уместо ћурана понесе гуску, и поведе Милендару да и она помогне — не може Божа да се с гуском бори.

„ — Шта је то срамота лепо дете моје! утишава баба Божу. — Нисмо ми ово никоме покрали. Ово је Бог све нама дао — све је ово поштено зарађено, и ја могу да поклоним коме ја хоћу. А што носимо учитељу, то је ред: носе и други, и шта ко има и колико милује!"

Ама јес све то тако како каже баба, али тек опет Божа осврће се и погледа за собом. Волео би некако да стигну школи што пре — да не види нико тај њин товар а понајвише стрепи да не види Микица.

II

Док тако са Божином школом, ништа рђаво ни онако што код куће. Слуга Милан ради с колима и воловима: отера у воденицу те умле две вреће — једну пшенице а другу кукуруза, навуче дрва. Милендара чува овце и говеда, отера их изјутра па у вече оде те дотера — слуша и она добро.

Са овцама само мука. Кад Милендара оде у вече да их дотера, не може да их нађе. Дотера говеда, а оваца нема. „Нигде и' нема!" То први пут кад није могла да их нађе. — „Како да нема, тебе немало!" наљути се баба па оде с њом да их тражи. И нашле их одмах онде, негде близу, крај неке ограде, — полегале. Да их нису нашле ко зна шта би с њима било. Наиђу курјаци и све подаве. Тако неколико пута, а онда их једног вечера не могоше наћи никако. Тражиле их и баба, и мајка, и Милендара, грувале се до неко доба ноћи, па ништа. Једва сутрадан нашла их баба чак тамо накрај села, помешане са нечијим туђим овцама. И тај са чијим се овцама биле помешале, тражио од бабе да му плати што јој чува овце. То се као шалио; али баба вели, да је неки опасан човек, и срећа велика што ју је једна жена упутила да потражи овце код њега. Бла-

госиља ту жену, јер у какве су руке биле овце запале ко зна шта би с њима било да су само још једно вече замркле код њега. Не би од њих више било ни трага ни гласа.

Од тада Милендара неколико пут на дан иде те гледа где су овце и говеда, а у вече их рано дотерује кући. И Божа кад се у вече пусти раније из школе, удари тамо на ону страну где се стока налази, те помогне Милендари да је нађе, па је онда заједно терају кући. Баба још издалека кад га види, виче весело: „Благо баби! кућо моја!“

И брига, те не мала брига Божина, за Бељца — једног белог ждрепца. Бео као снег, само на левом образу једна мала црна мрља — цвет, колико да се од других белих коња може да распозна. Млад, тек му друга година. Купио га отац пролетос од Циганина — Петка. Баба се љутила: „Доста је Ћоса!“ Отац вели: „Ћоса остарео, па Бељац да га замени!“ а Петко га хвали, да ће да буде много добар коњ — отац ће да има коња што га у сто села неће имати. И беше истина, неколико дана беше ватра ждребе — тако изгледаше — не сме нико да му приђе, а кад после, а он кротак као неко јагње. „Таман ће бити за мене кад још више остарим!“ подсмева се баба оцу. А Божа га баш зато воли што је кротак — не бежи од њега кад хоће да му приђе, и не баца чивте. Чича Радисав, један од суседа, који има најбољег коња у селу, кад први пут виде Бељца рече да не ваља. Назва Бељца „Белавом“. Но то ништа, но још и: „Белава никаки коњ није!“ А онда пита Божу: хоће ли да му да Бељца за његовог ђогата? Божа се намрштио, гледа га крвнички: „Не дам! вели. — Да ми даш и ђогата, и волове, и овце, па ти не дам. Волим више Бељца!“... Чудила се баба како то тако паметно да одговори Божа. „Као да сам му ја рекла да тако каже!“ говорила је после. И како ће тамо у вароши да наручи да се Божи начини војничко одело — блузица и панталонице, па чизмице и сабљица — кад се Божа обуче да изгледа као прави војник. А онда ће Божа да ујаши Бељца — лако ће да научи да јаши, баба ће да га научи — да се није шалио живом главом да он сам то без бабе! — па кад научи, баба ће да купи за Бељца ново седланце и уздицу са златним кићанкама, лепшу од оне на Циганин-Петковом коњу. Кад Божа уседне бељца биће то лепота једна. А баба ће да ујаши Ћосу, па ће онда она и Божа све друмом право код тетке у Р. Их! кад их тетка угледа! Неће Божу одмах да позна но ће да пита: — А је ли нане, који ти је тај војник?...

У почетку Бељац није се одвајао од говеди. Сваког вечера ето и њега с њима. Али једног вечера не дође: одвојио се од говеди па остао са неким туђим коњима у пољу. Није Миландара могла да га одвоји од њих. После га једном дотера, а онда га опет нема. Виђао се још неколико дана онде по пољу, а онда га неста. Причају ђаци из другог села што уче ту, у истој школи, с Божом, како видели тамо у њином пољу неко велико ждребе бело као снег. Божа одмах помисли: „То је Бељац!“ и каже то у вече баби и мајци. Ишао Милан да га ухвати, врљао целог дана тамо по том селу, ломатао по неки' лугова и јаруга, распитивао људе, па ништа — није могао да га нађе. Деца опет уверавају Божу, да не лажу. Нек пође с њима да види!... Моли Божа неког Вукосава из трећег разреда — он велики као неки човек — да пође с њим да ухвате Бељца, и Вукосав првог четвртка чим се у подне пусте кући, пође с Божом и с оном децом из другог села што кажу да су видела Бељца: да покажу где је. Пођу и сва друга деца што су им куће на оној страни села где и Божина, сем Микице, оду далеко, прођу кроз једну густу шуму са повенулим лишћем, па кад изађу из ње, а оно пукне поље пред њима — све ливаде и по њима котари сена — и у том пољу, далеко тамо у гомили коња крај једног котара, угледају нешто бело. Потрче тамо, и одиста — позна одмах Божа: — Он! Бељац! Салете одовуд, одонуд; Бељац подивљао, неће да се одвоји од оних других коња, те га Вукосав једва некако превари и ухвати за гриву. Божа већ извадио улар из торбе, дода га Вукосаву, те га метне Бељцу на главу, па га онда завиличи и узјаши. Божа и остала деца гледају шта ће да буде, мисле да ће Бељац да се разђипа, чудо да буде — није дотле јашен — а Бељац ништа. Јаши се као неки најбољи стари коњ. Рад, весео Божа као никад дотле. Још више кад помисли: шта ће да кажу баба и мајка, нарочито баба, кад виде Бељца. А Милан каже, да га „нигде нема!“ Изађу на насип, па Вукосав напред на Бељцу а Божа са осталом децом за њим. У то јуре неке чезе отуд насипом из К. У њима један човек, неки брканлија. Кад ближе, а оно пријатељ, течин отац. Позна Божу, пита га где је био, а онда га позва да се попне у чезе — да седне код њега: хоће да сврати Божиној кући, ту да ноћи. Божа не зна шта ће: мило га да се мало повезе, а незгодно му да остави друштво — пошли сви за његову љубав, а најтеже му да остави Бељца. „Пењи се! каже му Вукосав. — Ми ћемо за вама!“ Попе се Божа у чезе, пријатељ ошину коња,

појурише чезе, а Вукосав за њима на Бељпу. Па мало-мало па истрчи поред чеза, истрчи и напред — престигне пријатељевог коња. А деца трче за њима.... Сунце жмирка, смешка се тамо над планином. Покрај насипа на једном увијутку у удољици бели се једна осамљена зградица. Ту летос на Петров-Дан било много света; свирке, оро. Ту близу сврађа се од насипа ка Божиној кући.

Код куће је тога вечера било весело, топло. Мило баби и мајци што је Божа нашао Бељца. А Милан ништа! Пријатељ каже да је чуо у вароши — говоре тамо људи: да се наши још не бију, да наши неће ни ратовати, никог више неће у војску да зову но ће пустити и оне што су отишли на границу. Баба и мајка веселе, особито баба. Теча некако остао, није сад отишао на границу, па баба бринула да и њега не позову. А сад, кад пријатељ тако каже, једна велика брига мање. И моли пријатеља да дођу тетка и теча; она би отишла тамо до њих — није одавно била ни код капетана, — али не може кућу да остави.

Онда опет говоре о рату и о Русима: како су Руси велики јунаци, иду у рат као луди. Истина гину, али их има много па кад један погине одмах други на његово место. Говорећи тако пријатељ прође оном сандуку са чеза што на њему седи кад се вози — скинуо га мало пре и унео ту у собу, боље да је ту, — па из њега извади неке књиге, нису дебеле али велике, широке. У њима пуно слика: како се Руси бију с Турцима. Гледа Божа: — Ох, страхоте!.. Пријатељ му казује, које су Руси а које Турци. Има, изгинули много Руси али још више Турци. То тамо негде на оној страни где сунце изгрева, чак тамо у Бугарској, код неке Плевне. Бугари су исто што и Срби, само говоре онако простачки — то су они што долазе лети те праве ћерамиду, — они су још робови турски, па сад Руси хоће и њих да ослободе од Турака, да буду Срби и Бугари после заједно, и онда им Турци неће моћи ништа. Гледа и баба те слике и уздише; за оне што су изгинули каже: „Јадне њине мајке!“

Сутрадан оде пријатељ, а после неколико дана једне недеље — недеља ли је празник ли је био, тек Божа тога дана није ишао у школу, — ето тече из Р. а с њим и теча из К. у некоме чошном оделу извезеном срмом, црн у лицу, црних густих бркова — тога течу из К. Божа као да не памти да је видео дотле — кад говори а он некако ошори уста и све се као нешто ишчуђава: „Ене! Ја! Виш, молим те! Шта кажеш по Богу

брат! Ене!“ — све тако, и буљи очи. Божу у први мах, кад га виде, читаво беше страх од њега.

Веселе тече смеју се; весела и баба: само да је још и отац ту! Али ништа! Вратиће се и он! Па онда оба тече да дођу у госте са теткама и са децом, па да седе ту и да се веселе бар недељу дана. Мајка спрема ручак, и шали се, смеје кад с течама говори — весела и она, али само на очи. Кад зачас остадоше горе у кући само мајка и Божа, мајка каже љутито: како се баба развеселила више но да се отац вратио. А кад тече одоше она стаде грдити течу из К. како је простак и будала, „прави акмак божји!“ — И ону питу како једе: дохвати оним прљавим ручетинама, раскомбоса, завали главу и зину, рашири она устишта — то истина, видео и Божа — па пушта озго из рука комаде да му сами падају у уста. А кад се најео, већ не може више, да пукне, а он оно што иза ручка преостало — и печење, и питу, и погачу, и колаче „мафише“, — све што било на асталу згрљаштио рукама, па тражио један већи пешкир; мајка куд ће шта ће, дала један фини, велики пешкир, а он у тај пешкир све то потрпао, па и пешкир и све то однео. Штета и срамота за оно одело на њему: гори је и од најгорег гејака. Баба га брани: „Шали се! Рачуна своје! Никог рођенијег нема! Вратиће пешкир!“ Мајка не верује: — не виде она више тај свој пешкир! И ту се баба и мајка споречкаше, умало због тече из К. да се заваде. Уњута мајка, али је после пред другима, кадгод баба није била ту, грдила течу из К. и чудила се: како он онако здрав као курјак — шта тај све може да поједе! — како он то да није отишао у рат! И причала, како је јео питу, и после однео све оно што није могао да поједе, — лепо очистио астал, и још поврх тога однео, преварио мајку, те му дала — шта јој би! као да је осотони! — један велики, фини пешкир, најлепши што је имала, што га је као девојка неколико недеља везла.

III

Промени се време. Било лепо, суво, а онда удари хладна киша, лапавица. Раскаљаше се сокаци. Божа баш пази, обилази где је велико блато, али шта му вреди кад на по неким местима нема да бира, па мора да гази блато преко чланака. Кад дође у школу, а у опанцима само жмићка, мокре ноге целог дана. Нема другог лека но да понесе још једне чарапе, па кад стигне у школу да се одмах презује — да обује те друге, суве! Кажу

то тако баба и мајка, и Божа напослетку пристао, понео још једне чарапе, метнуо их на дно оне торбе за књиге, — и ако није видео ни једно друго дете да носи још једне чарапе па да се тамо у школи презува. Тамо у школи букти велика фурунчина, около деца суше се: суше одело, за то брига, а за ноге да су мокре и да зебу, то се већ зна, то мора тако. Пригрејати их мало: подићи једну ногу и подржати ближе фуруни па онда другу, — тако треба! О презувању нико ни помена, па чак ни Микица. Милка носи ципеле а Микица неке дубоке опанке. Он их зове опанцима, а личе на ципеле. Срамота Божу да ради ту нешто што нико не ради — да се он ту сад презува. Крије оне чарапе што је понео, да их ко не види и у вече враћа нетакнуте.

Мучни, тешки ти хладни, мокри, тамни дани. Нема сунца. Мрачни, натуштени облаци као неке страшне суре авети ваљају се ниско изнад села, вуку по врховима коса по самој земљи. Киша хладна сипи, цмири по цео дан. Сваког јутра мора да се гази по блату, а после у школи заудара од оног сушења одела и обуће — каквог све одела и обуће ту нема! — и у том задаху са мокрим ногама по цео дан мора да се седи у скамији. А над свим тим као неке црне измаглице повиле се, полегле тешке бриге, мало-мало па залепећу црне слутње.

Мало-мало па Божи пред очима она баба из оне „бежаније" што је лани ту била. Син јој био остао тамо иза оне далеке планине да се бије с Турцима а она са снахом и унучићима била побегла овамо, склонила се ту у селу, па снаха није хтела нешто да је слуша, и онда ту у селу помру им сва деца, остану њих две саме, па поваздан само плакале и кукале. Та баба једног дана лани баш у ово доба, по блату, по киши, боса, са искаљаном, улопаном сукњом, са неком великом, страшном, црном марамом увијеном око главе, да све уплаши у кући, — дође код Божине бабе и тражи мед. Треба јој за гробље. Божина баба беше нешто љута и забринута, па се развика на њу: не може она да надаје целом свету! А кад та баба онако јадна и погурена, сва покисла и искаљана, на ту вику ништа јој не одговори већ се само наједном сва затресе, згрчи у лицу, састави јој се нос са сувом, ушиљеном брадицом, и сузе јој потекоше низ збрчкане образе, па тако плачући, погурена до саме земље, похита ка вратници, да иде на гробље а да нема да носи тамо мед, Божина баба је врати и даде јој. Тада је баба плакала заједно с том бабом. Узва је да се огреје, даде

јој и ракије и жали је много. И, памти Божа, где јој баба говори: — Даће Бог да ти се син врати жив и здрав.!.. А после неколико дана чу се да је тој баби син погинуо. И да ће онда снаха јој да се уда за другога па она, та баба, да остане сама. Сама ту у селу, без икога свога. И та баба сама, без икога свога, боса, са босим ногама дубоко у хладном блату на сокаку, са сукњом улопаном свом од блата и оном страшном, црном марамом око главе, грчећи се, тресући, плачући — онако као оно онда кад похита ка вратници, — мало-мало па изађе Божи пред очи. Са оним бежанцима кад одоше својим кућама оде и она. Шта ли је с њом? Где ли је сад?...

Мало-мало па се тек тупи Божи, дође му онако на памет: као он и његова баба и мајка побегли тако негде далеко испред Турака у неко друго село, чак тамо, па се као тамо у туђем свету завадиле баба и мајка, неће мајка да слуша бабу, и онда као умро он, Божа, остале баба и мајка саме па повазда сам о плачу и кукају. И онда иде баба боса по блату по туђем селу сва покисла, каљава, да тражи мед да носи на гробље, тамо где је сарањен Божа, па јој тамо туђе бабе не даду мед, терају је од куће, и она плаче, и после дође глас да је и отац погинуо, па баба остане сама негде далеко тамо у туђем свету.

„Све га разнели бајонетима!"

То неког попа неки војници тамо у вароши, у К. Хтео да их закуне на верност Књазу, ономе што је старешина над свима и кога морају сви да слушају, а они се успротиве. „Ми смо се, рекли, једанпут клели! Више нећемо!" И они неће, а поп хтео на зор да их закуне, те се начини лом.

„Све га разнели бајонетима!"

Тамо у К. страшно.

То тих дана једног мутног невеселог вечера исприча баби тече из Р. кад се врати из К. Био тамо неким послом па на повратку отуд свратио. Исприча одмах чим уђе у собу, и некако страшно — све шапућући и осврћући се непрестано да когод не уђе у собу и не чује то што он прича, и ако је већ био мрак и напољу пусто. Чак као да зазре и од Боже. Баба каже да је Божа још дете и да он то не разуме, а и ако би разумео да он није такав да оно што чује да се у кући говори да то после из куће износи. Сем ако воли да убију течу и бабу, и мајку, па напослетку и њега самог. И кућу да упале па све да изгори!...

Мислио теча тамо у К. да преноћи али му његов кум рекао „да се спрема нека велика несрећа“ и да одмах бежи кући, те теча брже боље покупује оно што му је најнужније, упрегне коња па што брже може отуд. Код оне тетке што се удала тамо није имао кад да сврати нити се видео с оним течом.

Тамо у К. страшно. Добро те теча жив отуд измакао. Али га још једнако страх да то страшно из К. већ није стигло и овамо, да већ није ту у авлији, испод прозора. Баба се променила у лицу, замислила, забринула нешто много. Напољу пусто, мрак. Зељко само што нешто много лаје.

IV

Је ли то Божа само снио, или је баш цела истина била па му се сад само као сан причиња!

Кад се у вече вратио из школе, падала је нека велика лапавица. Сокацима саме баре, земља омекшала, плинула, нога ако не клизне потања дубоко. Онамо, где је велика вратница, блато до колена. Вратница мокра; по њој, по старом загасито пепељавом старом плоту све тамо до оне главне вратнице падају, згомрљавају се крупне водене пахуљице снега, — чим падну одмах се растопе.

Ушао је у оџаклију, сео крај ватре, огрејао се и изуо, метнуо обућу да се суши; и кад је све то радио била је ту крај њега баба, она му као и увек наместила обућу да се суши. Онда вечерао, и тамо у соби легао да спава. Заспао.... Кад наједном....

Дубоко у ноћ отварају се врата: неко улази, излази. Одмах до те собе у којој Божа спава, има једна мала, дедина — „Попова Соба“. Кад хоће да се уђе у њу мора да се прође кроз ову у којој Божа спава. У тој малој соби тамо чује се неки узнемирен, ужурбан шапат. Притворена врата али незатворена сасвим, таман толико да се на оној страни где је брава, од врха до дна ивицом врата види светла, права пруга, — види и кроз ону пукотину између дасака на средини врата, где тамо у тој соби гори свећа. И чује отуда неки жив, ужурбан шапат бабин и мајкин. И још нечији — има тамо још неко!... Разбира Божа, чује лепо још неки, крупан, мушки шапат. Отац! Ама је ли истина отац?... Откуд он сад ту, кад је он то дошао? И шта ће тамо, шта раде то ноћас у тој соби? И зашто шапућу?... Чује се и где шушти хартија, онако као кад се савија, развија, преврће... Слуша!... На пољу хуји, мумла нека страшна ве-

трина, капљу стрехе ту испред прозора. „— Боже, нано! — чује наједном лепо Божа баш очев глас, пригушен, љутит. — Зар још то чуваш! Па само то да нађу па одох за колац!“... Шта ли то баба чува? И како то да отац оде за колац?... Љути се и мајка: што да чува кад то било тако страшно! Баба се брани, — шапуће и она, али чује лепо Божа где каже: да то није ништа и да за то не треба оца да је страх; ко ће још да претура и по бапским сандуцима! А ако баш и претура и нађе то, она ће да одговара, јер је то њен сандук. „Шта ли је то?“ мисли се Божа... Једанпут, још пре но што је Божа пошао у школу, отварала баба онај „њен сандук“ што га закључава и кључ од њега носи увек у џепу од сукње. И ништа страшно није видео тада Божа. Неки пешкири везени срмом и златом и неко друго рубље. Има и једна дедина кошуља везена исто тако на грудима. Има и један мали крст од „светог дрвета“ опточен златом, ту и „свето миро“ у једном стакленцету, па обоје — и крст и „свето миро“ увијено у једну свилену мараму. Да није то? Зар то било тако страшно?... Има и неке слике, савијене, увијене у трубицу, па та трубица повезана свиленим концем. Та трубица била на дну сандука. Божа није знао шта је то, мислио неке хартије онако, а кад баба одви конац и разви, виде, да су то неке слике. Једна: неки поп, калуђер, шта ли — црн сав; а друга: неки војни старешина, са дугачким брковима и дебелим, широким кићанкама на раменима. Питао Божа бабу, ко су то, али баба није хтела да му каже. Само уздахнула. „— Нису му, вели, ваљали, а кад сатарио себе (то деда), па га нема, а ја остала са мравима да се злопатим, онда...“ Баби задрхтао глас, очи заводениле; увила опет те слике у трубицу, увезала концем, па их оставила на дно сандука — онамо где су и биле; и видео Божа где јој онако наднетој над сандуком како је ређала оно рубље, покапаше сузе по њему. „Нико да ме види ни да ме чује — да ме пита: како ти је!...“ То све видео тада Божа у бабином сандуку, и сад мисли: шта ли је то од свега тога што баба није требала да чува?... И како то „за колац“? Какав то „колац“?... Шушти хартија. Опет нешто шапућу, само ређе... Какав то „колац“?... Отварају се полако врата тамо на малој соби. Ето мајке! Прилази Божи. Божа мисли, чека, да му каже, да је дошао отац, а она га пита, зар не спава, и читаво љута што је будан. Божа пита: шта раде тамо, и је ли то „тата“ с њима тамо у соби. „— Каки тата! љути се, ишчуђава мајка. — Спавај

ту!" Покрива га, и гужви, гуши губер, одиже га са оне стране на којој је мала соба, да Божа онако како лежи не може да види ништа на ту страну. Онда оде и опет тамо у малу собу, затвара врата, опет шушти хартија, и једва, једва, ако се чује слаб, притајен шапат. Верује Божа мајци, да то није отац ту, али ко је онда то ту, ко изговори оно: „па одох за колац!" Да није слуга Милан?... Али шта ће он ту, кад он ту никад не улази, и да претура хартије кад не уме да чита?... Истина и он зове бабу „нано", али није — није он. Опет је то отац, ако каже мајка да није. Чуо је Божа лепо очев глас. Само што мајка, ако је отац то ту, што мајка то да крије од Боже, — што Божа да не зна да је то отац ту!... Велики, сур колац, један од она два међу које углављују врљике, види лепо Божа онако лежећи, у мраку, види ту пред кућом, више куће, онда на некој рудини, онда далеко негде на неком брегу стоји побијен, сам колац, и види оца где иде право ка том коцу.

Преста да шушка хартија, чу се само као да нешто крцну, прилупи — то тамо у малој соби — једанпут, други пут — као кад се затварају сандуци. Има тамо сем оног бабиног и један стари, дедин, има и један у коме отац држи неке своје хартије које не сме нико да дира. А онда се тамо на малој соби отворише врата, Божа пружи руку те уклони губер: хоће баш да види ко је све ту. Али мрак, угашена свећа; чу само неке опрезне кораке преко собе; потом где крцнуше спољна врата на соби, тихо — опрезно отворише се па опет затворише. Онда исто тако отворише се и затворише врата на оџаклији, па се све утиша. Дубока ноћ, густ мрак. Не види се ни где су прозори, само се чује где капљу стрехе, и где дува, потмуло мумла преко села нека страшна ветрина. И види Божа: све даље, и све даље, негде далеко, баш као на врху оног брега на коме је гробље, па више гробља на врх оног пустог врха стоји побијен сур колац.

Пробуди се рано, још док није свануло, — као и других јутара кад мора у школу. Зовну га баба. Далеко школа, па мора да рани. И још се и не расани добро, сети се свега. Не може бити да је он то само снио! Какав сан! Сећа се Божа лепо. Само што му баба ништа не каза кад га пробуди! Што ли то? Ваљада, да се Божа што више обрадује кад угледа оца; ништа не зна па тек наједанпут: — Како то: Кад је отац то дошао!... Као оно лани кад је отац био отишао у рат, па кад се после отуд вратио, — дошао ноћу кад већ Божа био легао и заспао. Ујутру Божа устао, ништа не зна...

Обуче се, оде у оцаклију; тамо гори велика ватра; крај ватре седи само баба и треби пасуљ. Боже очекује весео, пун бабин глас: — Благо баби! А она ништа: не пресрете га чак ни онолико весело и топло као других јутара. Упита га само некако невесело, кећаво: — је ли му зима? и показа му на спремљену обућу. Ништа више. Ћути и Божа, не пита за оца, обува се, обува се и очекује да угледа ма што по чему би познао да је отац баш истина ту. Ама није — да ли није истина Божа оно ноћас само снио? Погледа у бабу; она узимље пасуљ из крила, пресипава га из руке у руку, провејава, пири, одувава онај шљам из њега, онда у шакама разгледа по њему, избацује оно што не ваља, па чист, отребљен пасуљ мење у лонац. Кад наједном, а она оно што је отребила уместо у лонац сасу натраг у крило — онамо где је оно неотребљено. „Ене! Ене!“ прошапута и махну главом. Божа се насмеја а она уздахну. Умисле се, сневесели и Божа. У то се отворише врата, а он се окрене. Отац! још се нада, мисли Божа да је отац ту, а оно мајка, намрштена, мрачна у лицу, нешто много љута. Наљутио је Милан: питао је, ко је то долазио ноћас? Чуо Зељка — пса где залајао, и после где скавличе, умиљава се, и вратница где шкрипнула, и после бат коњски. „ — Чу, где запљеска коњ. Тедо да се дигнем — подсмева му се мајка, мрљави језиком и криви устима — па чекам да ме зовете. Сан ме притиско, притиско, а баш ми се нешто тупи у главу: чим пас неће на њега мора бит' да је то газда! „— Какав газда, мечке те газиле! одговорила му мајка.

— А зар тата није дошао? упита Божа.

— Какав тата, Бог с тобом дете! изрожи се баба некако ружно на Божу.

— Па које био оно ноћас с вама?

— Где?

— Па тамо, у собици...

Ои хтеде још нешто да каже, али ово још не изговори, у који мах изговори „собици“ а тежак мајчин длан шљапи му преко уста да му све зуби забридеше. Осети бол на горњој усни, обриса руком уста, и на руци угледа крв.

— Што га бијеш! прекори баба мајку. — Зар он зна!

Божа се једва уздржава да не бризне у плач, а баба га учи: да ником не каже да је отац ноћас долазио. А каже, остаће без оца, никад више неће оца видети.

— Може бити он баш то и воли! каже мајка и брише очи — плаче и она.

Тако би то све тог јутра.

Тако тог јутра кад Божа пође у школу као да они сури, накострешени облаци што су јурили небом, падоше озго и згомрљаше се на њега, и као да у ону распловљену земљу поврх које на све стране беше плинула мутна, жута вода измешана са снегом, кад загази у њу сувом обућом, као да пропаде у њу, у оно блато, у ону мутну, жуту воду, до гуше... Лакше би му то — чини му се — ох, лакше би му много од овога јутрос било!

V

У вече кад се врати кући затече бабу и мајку још више забринуте. Баба ишла до суднице, звали је тамо нешто, и тамо чула да су и наши заратили опет с Турцима. Да помогну Русима. Казао јој то Михајлов отац Јанко. Он је сад као неки председник у селу, па био у Р. и то му казао капетан. Дошло капетану неко писмо, шта ли. И да је пријатељ, течин отац, из Р. поручио баби да ће сутра рано да иде у К. па ако хоће и она може да је повезе. Само нек рано изађе на насип, нема кад да свраћа у село. „Баш да одем! каже баба — кад се тако указала прилика" — И да види шта ради тетка у К., и да купи шта треба за кућу, — да купи и Божи неку песмарицу. Већ чита Божа, боље но и неки из трећег разреда. — А и да разабере тамо: да ли су баш истина и наши заратили опет с Турцима.

Поранила баба, поранио и Божа, па баба оде тамо горе на насип да сачека пријатеља, а Божа оде у школу.

У школи целог дана само говор о рату. Учитељ весео, весели сви ђаци, па весео и Божа. Сад ће Срби на Косово, у Приштину и у Призрен, — да поврате све што је некад српско било.

Иде учитељ и до суднице — није био јуче — да види: је ли баш истина дошло то од капетана што кажу Микаило Јанков и Микица Попов. Микица чуо од оца, био Поп у судници и тамо чуо. „Дошла оволика писма!" каже Микаило Јанков и шири руке што може. — „Ајд, не тандрљај ту! Не лажи! на брецну се учитељ на њега. — То та писма твоја већа од ове школе!" Нешто од неког времена намрзо много на њега, — свадио се с његовим оцем, шта ли.

Пре но што оде, пусти ђаке да се играју, а учитељки рече да припази на њих. Беше се време као мало пролепшало.

Они старији, из другог и трећег разреда играли се лопте — „у коло“. Стали сви уоколо, направили као коло, па гађају лоптом оног у колу. Он бежи, врда, да га лопта не погоди. Ко га не погоди — промаши, одмах на његово место. Промаши Микица попов, уђе он унутра у коло. Баш лепа игра! Стаде Божа у ред оних около. Лопта у некога тамо на супротној страни, а Микица испред самог Боже. Онај замахује на Микицу као да ће да га удари — сад ће да га удари. Микица паде на земљу, али онај уместо да га је гађао, бацио лопту некоме на овој страни где је Божа. Али је тај коме је бацио, не ухвати, лопта паде на земљу, и — дохвати лопту Божа. Дотле Микица већ устаде, измаче се мало од Боже, па као да га се нимало не плаши, очекиваше да га Божа гађа. Потеже Божа лопту — „Удри ниско!“ довикну му неко, — гађа Божа ниско, Микица поскочи у страну, — промаши Божа! Ајд он на Микичино место. Бежи Божа, врда, али не помаже. Само пуца лопта по њему. Али не мари, не боли толико. На једном.... шта то би? Удари га не лопта но као неки тежак камен врх десног кука, да Божи читаво мрче све, поведе се и — паде. И још се и не диже, а чу где учитељка виче са басамака: „Кам' та лопта! Вам' та лопта, де!“

Гађао га Жука, играо се и он ту са њима, али га није гађао лоптом којом су се играли но неком другом у којој је био камен.

Узе учитељка Божу за руку па га одведе тамо код њих у собу, и тамо га тера да се скине: да види оно место где га Жука ударио. Божа се нећка, стид га: каже, да га не боли. Али учитељка хоће баш да види, и таман Божа поче да се отпасује, а стиже учитељ. Исприча му учитељка све шта је својим очима видела, предаде му и ону лопту, и рече још да тог крвника неће више да гледа ту. Одмах да иде! Сама ће да се слуша. Ако нема други, она ће сама да буде вамилијаз, само Жуку неће више да гледа ту! Све му деца носе воду, чисте авлију, цепају дрва; а он као неки паша само наређује. Па још и оно што ту пре био безобразан према Соки, најстаријој ћерци учитељевој. Она већ велика, још мало па девојка. Не зна Божа ништа за то — шта је то било са Жуком и Соком, — чуо само, да се играо, шалио с њом, па је шалећи се уштипнуо. То чуо где као нешто тајно причају они велики ђаци из трећег разреда,

и смеју се. Није знао учитељ то за Соку, крила учитељка. Сад му тек каза. И чим му и то каза, а он дохвати обрамницу па појури напоље да бије Жуку. Али Жука као да се већ надао томе: нигде га нема! — Побеже кући! кажу ђаци.

По вољи Божи што то са Жуком би тако. На оном месту где га Жука ударио оном лоптом и боли га и не боли, али кад са Жуком би овако, баш га нимало не боли. Не каже то, чак се претвара као да га још непрестано, и много, боли, хвата се руком за оно место и превија. Кад пође кући сви ђаци око њега. Као да је Божа нешто бозна шта учинио, сви жале Божу а грде Жуку, и причају каква је све зла коме од њих починио. Само Микица попов не грди Жуку но осуђује Божу што се плео у игру која није за њега. „ — Што се није играо са својим друговима но хоће да се игра са старијима од себе. — А што? брани Вукосав Божу. — Нека се учи!“ И каже још, да је ту и Микица имао удела кад је грађена та лопта; видео он њега са Жуком пре тога, само није знао шта су метнули у ту лопту.

Тај Вукосав много пази и брани Божу, нарочито одонда кад оно ишао с Божом те му помогао да ухвати Бељца.

Код куће у оџаклији Божа затече бабу, — већ се била вратила из К... Ту и деда Вукоман, први сусед. Он има два сина у рату. Има још једног, одељеног, био и он лани у рату, а сад остао да дембелише ту и да се свађа сваког дана са деда Вукоманом. Хтео пре неки дан и да удари деда Вукомана једним ступцем. То тако казује деда Вукоман баби, и псује томе сину мајку која га окоти.

Седи с бабом ту у оџаклији покрај ватре и тако разговара. Чуо, да је била у вароши, па дошао да је пита: је ли истина опет почели ови наши да се бију с Турцима. Баба каже, да је истина. Наредио Рус. „ — Како то, вели Рус, ја заратио због вас, вас да одбраним, — ухватио се с Турчином у коштац а ви скрстили руке па само гледате! — Тако и јес!“ каже деда Вукоман, и — како ће сад Турчина сигурно протерати у Шам. Нека иде одакле је и дошао! Да се једанпут ослободи оно робље тамо! Баба каже, да је и право тако да буде. — Што је било наше треба опет да буде наше. Наше је царство и било, па је право, и даће Бог и наша лепа вера ристијанска да опет буде. И онај који погине, барем ће знати зашто. Борио се за своје.

Говоре и како је рат нешто најстрашније. Куршум само зврји, сипа. По сто куршума — као плева — сипа на једног, и

само један погоди ли у главу, у трбух, у груди, па погибе човек. Граната још страшнија, где груне све разнесе. Разнесе човека у хиљаду комада: овде рука, онде нога.

Баба се ућута, замисле — забрину нешто много, а онда наједном дубоко уздахну, па потом прекрсти. „— Господ Бог и његова сила! Све је у његовој руци! изговори више као за себе. — Тако је Јеко! каже деда Вукоман. — Нема смрти без суђена данка! Ја то знам.“ Прича како је било кад су наши ишли на Мађара, — био и он. Двојица наши погубили главе за банбадава, — један по пљачки, неста га само, и тај дан и петак: а други, да се покаже бињецију — што нико не може он да може. А коњ неки опак био — има опаких, зломишљених коња, горих душмана но што има људи — кад му ништа не могао а он пао заједно с њим, преврнуо се преко главе, изненада, каогод неки човек кад би то учинио — гледао својим очима деда Вукоман — и пао на њега, скрцао га као орах... Прича и како му ту пре неки дан причао за неког тамо у вароши, да је дао оку дуката да не иде у рат, остао код куће, па ту, кад му ђаво не да мира, чапкао нешто око неког пиштоља — хтео да види да ли је пун, шта ли, а пиштољ груне и сручи њему у лице. После умро. А да је био у рату може бити остао би жив. — Божја воља! — каже баба.

Онда говоре и о зими, злом времену. Хоће деца — то отац и деда Вукоманови синови и сви који су отишли у рат — да се много намуче. Зло време, зима, нема постеље ни покривача но на ледини, у снегу, у блату — где се затекну. Лети је друго. То као само још баби за бригу. Деда Вукоман одобрава баби то што каже за време, али вели: ако је зима нашима, зима је и Турчину, и за њега још горе јер је научио на врућину. Тамо, где Турчин живи, увек је лето, нема зиме.

Разговарају и о Енглезима, Французима и Швабама. Французи и Швабе на нашој су страни а Енглези нису — помажу Турчина. „А ко ли је јачи: Рус јали Ингелез?“ пита деда Вукоман бабу да ли је то разабрала. „Јачи Рус! одговара баба. — Рус је најјачи на свету. Ингелез је јак само на води. Он на води и живи! — Ки шотка!“ каже деда Вукоман. Разабрао је и он то. Али шта Рус има да тражи по води. Нека га Ингелез нек се брчка по води до миле воље. Разговарају и о вештини у ратовању. Баба каже: да су највештије Швабе што се зову Прајзи. Са њима би Рус једино имао муке кад би заратио. Али Прајз лепо живи с Русом неће он на Руса.

Напољу се јежи зима, показује зубе отуд споља кад се врата отворе. Али ту, у оцаклији, покрај ватре са широким пламеном, топло. И много воли Божа да слуша то што баба и деда Вукоман говоре о Русима — што Руса тако много има и што су они најјачи. И за Косово — за Милоша Обилића, за Српско Царство што је некад било па ће сад опет да буде. Неће више бити близу тих Турака, отераће их Руси далеко, далеко, чак тамо у некакав Шам. И онда неће више бити рата. Отац и деда Вукоманови синови и сви други који су отишли у рат сви ће да се врате певајући, па сваки да гледа свој посао — да замле њиве и ливаде, лугови и дубраве, — да замли широм сва земља од песме и лепоте.

VI

А једног хладног јутра тек свануло, ето неких страшних људи. Божа изашао пред кућу, нема школе — била је недеља, шта ли, — па мисли на коју ће страну. Хладно. Мраз. Изнад замрзле, поснежене — танким снегом покривене земље — лелуја се лењо, вуче, нека ретка, лака сумаглица. Провиди се, види се и сунце да је изгрејало; бљеска, светлуца снег под њом, и магла румени. Онамо где су кошнице, цвркуће, цичи сеница у голом грању једне старе шљиве, а мало ниже, доле у страни пева нека тичица много лепо. Док Зељко лану, па лајући појури тамо ка вратници. Погледа Божа на ту страну, а пред самом главном вратницом, оном што је једном страном наслоњена уза саму качару, зацрне се нешто много крупно. Погледа боље: неки страшан човек на коњу. На њему широка, црна гуња без рукава, а на глави висока, шиљата капа каогод они крапучи на кошницама. Стрче неки мустаћи, браду као год стари, црн крапуч на кошници, па где је лето — онамо одакле пчеле излећу оданде стрче неке длакетине, бркови, брада, по њима иње. Још Божа и не осмотри га добро а ето другога за њим. И он на коњу. Само на њему друкчије одело — просто, сељачко, опточено црним гајтаном. На глави му велика, шиљата шубаретина, па преко ње по дну, преко чела и ушију и свуд око врата, чак и преко браде увио се неким великим, шареним шалом. Из тог шала стрче и њему крупни бркови, много већи но у оног напред. О појасу му широки силави, и пиштољи за силавима — сијају се јабучице од њих. И чим овај други стиже, одмах скочи с коња и отвори вратницу, те онај први уђе на коњу у авлију, а он за њим, водећи свог коња, а кад уђоше у авлију, прић̣е и поможе му те се и он скиде с коња. Обојица

у чизмама и са мамузама. Зељко да се помами: не могу да се одбране од њега. Божа зинуо, зинула и Милендара са врата из горње куће, а Милан како понео на вили сено да да неким јуницима обашка, стао са тим сеном више куће па зинуо и он. Сви где се затекоше као да се заковаше, окаменише, — нико да се сети да викне на Зељка.

У зло доба појави се мајка отуд из оџаклије, а мало затим и баба. И како видеше ове људе само што викнуше на Зељка па обе као да обамреше. А онда мајка похита натраг у оџаклију, побеже; оста баба да она да џевапа тим људима.

Преплашена, запанута, шапуће баба нешто као у бунилу: „— Господе Боже; Ристе Боже!“ Шапуће још нешто али Божа не разбира. Види само да се баба много уплашила, и ваљада први пут тада осети се несигуран покрај ње, готов да побегне од ње — да потражи неко сигурније место, те читаво као да се наједном изведри и огреја сунце, заблиста и отопли свуд унаоколо, — тако му се учини, кад чу где баба весело као да је не знам кога рођенога угледала, повика: „—О, куме! То ли си ти кума-Јово!“ То ономе напред. Прије те се рукова с њим а онда и са оним другим. — „А ја — о, мене! — не могу да те познам. Остарело се, очи већ почеле да издају!“ па навикну на Милана да им привати коње. Онда на Божу да их пољуби у руку.

Послуша Божа бабу. Није он срамежљив, плашљив као по нека друга деца. Кад дође капетан а он још и док није био пошао у школу, први му трчи у сусрет; после се капетан ваздан разговара и шали с њим. Сад се од ових људи уплаши више од њиног одела, и што овако изненада бануше, а кад чу где баба овог напред зове „Куме!“ и овако причекује, охрабри се, овесели и он. Скиде капу и пође му руци, али још не стиже до њега, а он оном руком у коју Божа мишљаше да га пољуби, некако грубо одмахну — умало не млатну Божу по лицу. „— Не треба! нисам ја поп!“ рече и закесери се. Не пита за Божу чак ни чи је, ни учи ли школу — ништа!

Баба их позва у кућу да се огреју. Јак је мраз. Пита их, кад су из Р.? Добро те се нису помрзли. Како ли је тек оним јадницима тамо у рату — „у ланцу“, и дању и ноћу, под отвореним небом у пољу, у блату, у снегу. Брине за оно јадно дете (то за оца). Одавно нема писмо од њега. — Изволте у кућу, да се огрејете! Ајде куме!... И са луно милоште пружи руку

да му је пребаци преко леђа, као што увек чини са рођеним, милим гостима, — да га загрли и тако уведе у кућу.

Али још и не спусти добро руку на њега, а он се наједном нарогуши, изрожи на њу. „— Служба није дружба! рече осорно. — Служба не зна за кумство!“ па се изокрете некако грубо.

Баба потамне у лицу; рука јој клону, спаде са његових леђа.

— Није он дошао као кум, и у госте, но као књажев чиновник да по наређењу старијега сврши један крупан посао. Молио је капетана да не шаље њега — „Кумови смо од старине!“ рекао капетану: али капетан има вере у њега, те морао он. И онда... Нема кумства! То баба да зна. Нема код њега ни по бабу ни по стричевима, већ моли само за поверење и стрпљење. — „Молим само за поверење и стрпљење“. (то понови неколико пут) — Да види и разгледа све што му је наређено.

Па уместо да пита бабу: — Како сте кумо? Како живите? и да прво уђе у кућу да се огреје и попије нешто, као што је то у реду, и као што би то урадио сваки други чиновник, који није ни род ни помози Бог већ туђин из белога света, он „вајни кум“, пошто осорно изговори све то, одмах упита: „Где је подрум?“ па пође право тамо. Баба оде у собу те узе кључ, откључа велика, дебела храстова врата на подруму. — Изволте!... Уђе, гледа по свима буџацима. Гледа испод буради, куца у њих. Па кад све разгледа, чак и таван подрумски, и доле по поду, по земљи, а он пита: — Има ли још који подрум? Баба одговори, да нема, али он као да не верује. — Добро! Добро! вели. — Видећемо! па из подрума оде право у качару. Гледа и тамо, разгледа и тамо све, — не остави ниједну празну бачву а да у сваку не завире добро. Пења се и на таван. Оне лествe несигурне, — хтеде да се попне онај други, али му он не даде, хоће да се попне баш он. Једва се попе. Гледа тамо, по тавану. Оне талпе неуковане, клопарају. „Пази се, куме! опомиње га баба. — Служба не зна за кумство! Јесам ли рекао? Служба не зна за страх!“ одговара он. Сиђе отуд па из качаре у млекар, из млекара у амбар. У амбару по пресецима пшеница, јечам и овас. Нареди оном другом, са силавима и пиштољима, те једном великом мотком прори сваки пресек до дна. Одатле право кошу са кукурузом. Ту тек мука. На оној страни где су врата — где се улази, празно, а на оној другој, онамо дубље, пуно до врха. Онај са силавима џара, вура, гомржља се дуго по оном корењу, гура једном мотком по њему, — отроши за две добре вреће. Пита га баба: колико да му плати за то? Окреће

као на шалу, а он... И он не говори много, и он намрштен, одговори само: „Служба!“

Кад прегледаше кукуруз, одоше у горњу кућу. Прегледаше и тамо све, пењаше се и тамо на таван. Онда у доњу кућу: прво у оџаклију, па у собу, па у ону другу, дедину — „попову“ собу.

Ту „Кум“ сам, и, ту се задржа најдуже. Отвори све сандуке, преврну све по њима, — од оних хартија у очевом сандуку направи вроњ. Претура и бабин сандук — оно рубље, и дедин крст и „свето миро“, — све загледа и ништа не каза. Али Божа не виде да је ту и она трубица увијена концем — оних слика нема ту, и — умало не упита — „Сам га Бог срео!“ говорила је баба доцније — умало не упита Божа бабу: — где су?

Онда скиде оне књиге са рафа, па стаде претурати по њима. Не остави на миру ни оне дедине књиге, раскомбоса све и њих. Оне све у дебелим кожним корицама, а он ухвати једном руком за једну корицу а другом за другу, листове опусти доле, па онда тресе рукама, те да тако испадне из њих ако има што. Тражи нешто и у њима. Тресе сваку као неки Мерца кад је тресао једном једну јабуку горе, више куће. Рекао му отац — нашалио се: „Што отресеш одједном, све твоје!“ А Мерца кад ухватио па затресао, хтео јабуку да искорути. Тако и „Кум“ са дединим књигама. Тако с једном тако с другом књигом, док се од једне листови одвојише, падоше доле, а њему осташе само корице у рукама. Баба већ не може више да издржи. — „Што тако забога куме! скоро јекну. — Што тако радиш с тим књигама? Шта су ти оне скривиле? — Служба је служба! Служба није дружба! одговори он. — Служба не зна за кумство!“ додаде, па настави и даље да преврће књиге и да их онако тресе.

А кад заврши с књигама, он се загледу у једну гомилу хартија у ћошку. За те хартије чуо је Божа, где каже отац да су „новине“. На једнима стоји при врху крупним словима: „Исток“ на другима „Јавност“, на трећима опет „Глас Јавности“. На оним првима онамо где „Исток“ има прилепљена хартијица и на њој „Суду Општине...“ а на онима „Јавност“ и „Глас Јавности“ на истој таквој прилепљеној хартијици очево име. Те „новине“ — „те проклете хартијетине“ како их назва после баба, начинише сву несрећу. Не све. Оне „Исток“ Ћата Јова остави — „То су добре новине!“ рече; али оне друге — „Јавност“ и „Глас Јавности“ покупи све — њих мора да однесе капетану, па како капетан нареди.

Онда хоће да се попење на таван и ту, на доњој кући; тражи лествe, Милендара их донесе. Попе се, претури и тамо све што имало. — Онај други — каже Милан — загледао за то време и по свињцу, и око казанице, и по јару, па чак и по тору, — загледао свуд, па чак ни ђубре није оставио а да и у њега не завири. Онда гледао и преко плота, у поток, свуд унаоколо око куће.

А кад све прегледали — већ било прошло подне — поставља мајка у соби астал, износи погачу.

„ — Изволте куме! Ајде Вуле! (То оном са силавима) Да ручамо шта је Бог дао! нуди их баба са пуно милоште, најрођеније.

— Шта! изрожи се „кум“ на њу. — Боже ме сачувај! Онда се као у чуди и смеје: — Баба као да не зна, није чула: ко је и какав је ћата Јова!

Ама ни један залогај да узе, не хте ни чашу ракије да попије. Нареди Вулу да изађе. — И то дете (показа на Божу) нек изађе и оно! Шта ми кланца ту једнако за мном, и да слуша и оно шта ја говорим!“

Изађе Божа посрамљен, оборене главе, а за њим се залупише врата. — Ух, како је ово неки страшан, поган човек! Ако је кум!.. Лакше би Божи било, да га је оном чизметином ринуо преко прага тамо у онај прљави снег, измешан са блатом, испред стуба доле. А капетан кад долази оно летос, ето баш ту, где је то блато, стајао је кад га Божа пољуби у руку. Пита, где је Божа, а Божа био ту доле испред подрума, оправљао нека колица. Да види, ко то пита за њега — баш му се по гласу чини да је капетан, — да ли је истина он, а оно баш истина он и — капетанов Ива. Ива старији од Боже, учи школу у вароши, али нема да се туђи од Боже, но се разговара и шали с њим као да је старији његов рођени брат, и да су једнако заједно ту били, па Ива био отишао негде а онда се опет вратио. Пита Божу: хоће ли и он кад изучи ту, у селу, да учи тамо у вароши? Ако хоће, па заједно тамо у вароши да иду у ту школу, у коју сад иде он. Он ће да му покаже, где је та школа, и све. После Божи било много жао кад Ива отишао, много жао и за Иву и за онај дан, жао и сад: како је, колико је тај дан био леп!

„ — Таки је ћата Јова! каже Вуле.

— А је ли старији он од капетана?“ пита Божа.

Вуле каже, да је капетан најстарији. Ћата Јова мора да ради оно што му нареди капетан. Само што и капетан има по неки

пут муку с њим. Навре на своју страну, капетан му толкује: „Ама чујеш Јово, није то тако! Знам ја тога човека! Хтео ћата Јова да ухапси неког првог човека тамо у неком другом селу, а капетан није дао, и једва тога човека одбранио. „Ако ћемо тако — реко капетан — онда похапси све, па кад ти похапсиш све, ја да ухапсим тебе, и онда да јавим старијем од мене, да дође и ухапси и мене.

То у оцаклији исприча Вуле мајци Божиној, док се ћата Јова разговарао с бабом у соби. Мајка понуди Вула те пи ракије и узе неколико залогаја киселога хлеба. А погача стоји тамо у соби на асталу.

„ — Шта знам! каже мајка — Кад нана ништа не вели! Може се предомислити па да седне као човек да руча.

— Боже сачувај! "каже Вуле. — Не зна мајка њега. Такав је он на служби. Сад, кад изађу горе на насип, а он ће да извади однекуд из неког џепа комадић окорела хлеба, па ће то да му буде ручак.

И тако и би. Ама ни каву не хте, ни чашу воде бар да затражи. Не даде чак ни Вулу да доручка. Таман почео да једе, мајка таман почела одовуд-одонуд, онако из далека да га испитује: каква је то толика, велика мука, — шта то толико траже, а врата се на соби отворише.

— „Спремај коње!" довикну му с врата, па их опет затвори.

Вуле скочи, оде да спреми, а он оста још неколико тамо у соби с бабом. Онда изађе и само рече: „Збогом!" — с мајком се и не рукова, а с бабом као од беде — Божу и не погледа. Уседе на коња — Вуле му придржа узенгију, па уседе и он свога коња. Одоше...

Но, хвала Богу! Са Боже као да се свали и оде за њима нешто што је најтеже и најстрашније могло бити.

Мајка похита у собу, Божа за њом. Астал стоји онако како је постављен, погача на њему нетакнута.

„— Чула сам ја какав је он на служби! каже баба кад се врати — пошто их испрати. — Чула сам али нисам веровала. Видела сам још чиновника, долазили су у ову кућу и капетани и већи од капетана, али тог чуда: да из наше куће оду а да у нашој кући ни чашу воде не попију, — тога чуда још није било!"

Чуде се и Милан и Милендара. Милан се крсти; онда пита:

— Што ли су долазили, шта су то толико тражили?

„— Зини да ти кажем! набрецну се баба на њега, седећи покрај огњишта на троножној столичици, окренута лицем ватри.

Тек што беше села да се мало огреје, једнако с њима, и пред њима, и за њима по напољу, па озебла. А онда нагињући се ка ватри, уносећи руке у сам пламен, колико тек да га не остави без одговора, додаде онако окренутих леђа према њему:—Наредио му капетан, да види, шта радимо, како живимо, има ли ко да нас послуша. Пита (баба ушмркну) и за тебе: како слушаш.

— А мене пандур пита за газду.

— Како! обрецну се баба. — Шта тебе да пита за газду!?.

— Па пита овај (Милану читаво криво што му баба не верује) — пита: је ли оно ту пре долазио. Неко јавио капетану, да га је видео кад је ону ноћ долазио, па ме пита...

Баба се најједном нагло окрете на ону страну где је Милан стајао.

— Ко видео?

— Шта ја знам! Каже само: „видео неко".

— А ти? Шта ти каза?

— Шта знам да му кажем, кад нисам видео. Каза' само за коња.

— Каквог коња? Шта за коња?

— Па овај, да сам чуо само коња".

Баба избуљи очи, и још се више промени у лицу. Лице јој се ускупи, ушиљи, поружне страшно. Да није Божа пре тога видео да то ту седи његова баба, помислио би да то дошла и ту села нека друга, туђа баба.

Мајка баш у тај мах тамо у углу пословаше нешто око долапа, намештала је посуђе, шта ли. Један тањир од оних шарених, лепих, што се постављају само кад дође неко од гостију са стране, омаче јој се из шака, паде на циглу, и прште сав у комаде. „На твоју главу!" рече мајка — ништа више. Баба ама ни речи. А други пут кад се и најмање што разбије вајкају се обе ту ваздан.

„— Како чуо коња? Кад си чуо само коња?

— Како си казао то: да си чуо само коња? пита мајка Милана, а сва дрхти, цепти.

— Па овај, ето тако. Ону ноћ ту пре што сам чуо. Казивао сам ви! љути се и чуди у исти мах Милан како то већ баба и мајка да забораве. — Каже: „Видео си!" а ја кажем: „Нисам!" — Оно што нисам видео, нисам могао да му кажем. „Чу' само где запљеска коњ!" то, овај...

— О Бог те запљескао, као што те већ запљескао! прекиде га, рукну на њега мајка, страшно љута, — Запљескао ти

та уста, па никад њима не проговорио! Какав коњ, коњи те растргли! Шта си заокупио за тог коња, вечне те муке заокупиле па те никад не пустиле!"

Баба ни речи, — ућута се као да се окамени на оној столици. Седи и некако зањануто гледа у Милана, изнад њега — куда ли! Онда устаде, као да хтеде да иде некуд, па се одмах потом, као да се нешто много тешко навали на њу, спусти — читаво скљока на столицу. „—О, мени, јадној! О, мени, несрећници!" зајаука наједном и у исти мах стиште се песницима у груди.

Милан, и онако клемпав и отромбољен, још се више отромбољи — оклембеси главу и рамена, онда крену лево, па десно, поуми још нешто да каже, али зар као да разумеде да не треба ништа више да каже, и да ће најбоље бити да га нема ту, похита ка вратима. За њим наже и Милендара.

Остадоше само баба, мајка и Божа, — он тамо покрај вреће, где се затече, приљубљен уз једну, као да га нема.

„— Шта каже? пита мајка бабу. — Ша тражи, ако Бога знаш? Већ ме памет не држи!

— Шта тражи! — баба хукну. — Не ваља! Пропаст!... Неке пушке!... „Шеснаес' пушака видели, вели, људи својим очима. Видели и избројили у подруму".

— Па то оне што остављали људи лани кад долазили с границе. Кажеш ли?

— Кажем, забога! И да су однете и предате команди кад себе — још пролетос!

— Боже Господе! прекрсти се мајка и као мало оживе, разведри у лицу.

— И пита ме: „Што је долазио?"

— „Што је долазио?"!.. — Мајка потамне, поружне у лицу као год оно мало пре баба кад Милан рече оно за коња, и сад се она загледа у бабу као оно баба у Милана. — Кажеш, да није.

— Кажем, али он не верује. Видео га човек својим очима: и ако је био мрак, познао и њега и коња.

— Који ли то пас хоће да га поједе?

— Неће да каже. Каже само то, и да је све ухваћено. „Нема му, вели, спаса!"

— То ова несрећа! Он! Нико други!

— „Видео га својим очима!... Човек, домаћин!" Није он, други!... Само шта ми би да га молим: да пита и њега! Рекох: „Он зна, и он ће да каже, ако је долазио!" И обећа да ће да

га зове тамо, да га пита, само прво да се споразуме с капетаном. А он ето шта је знао! И већ казао пандуру!

— И пандур ће сигурно да каже њему.

— То се зна! одговори баба замишљено, не гледајући у мајку.

— Па добро! Ако се баш и ухвати, да је долазио, шта ће да раде с њим? Шта каже?

— „Колац га чека!“ — ето то каже. Биће...

— Зашто колац? Какав колац? Шта: „биће?“

— Биће стрељан! једва изговори баба, изговори тихо и више као за себе, па како то изговори тако јој уста остадоше отворена, и тако не трепћући гледаше некуд преко ватре тамо у оџак. — Да му нисам говорила — настави мало гласније и опет више као за себе — но сам му говорила, учила: „Лепо моје дете, пази се, чувај се! Пази, с ким се дружиш, и шта радиш! Тебе једног мајка има...“

Глас јој устрепери, изнеможе — као оно пиле крилом кад га закољу, па последњи пут, док је још живо, — и у исти мах заигра јој, збрчка се доња усна, брада, — збрчка се, нагрди јој се цело лице, нарочито око очију.

— Бабо! завапи Божа. — Бабо, молим те!...

Загрцну се, па како је стајао тамо крај вреча с брашном, полете баби у наручје, сави јој руке око врата, загрли је и паде јој лицем на груди, па ту на њеним смежураним грудима крију̂ћи лице, очи, упињу̂ћи се изнад снаге своје да се не заплаче, грцају̂ћи једва промуца: — „Лепа моја бабо! Немој!... Немој молим те, да плачеш!... Иди!... И ја ћу да идем.... Да молимо капетана, да одбрани тату! Да не да̂.... Капетан неће да да̂.... да стреља̂ју тату!“...

Б. Б—вић

ПРЕГЛЕД

*

Проблеми наше месне самоуправе

Увођењем у живот обласних самоуправа, у марту 1927. године, дошло је на дневни ред питање о организацији самоуправних финансија, а нарочито о изворима њихових прихода, с обзиром на огроман и опширан делокруг и обим поверених им послова.

Закон о обласној и среској самоуправи од 26. априла 1922. године, у своме члану 75. зна само за један извор ових прихода: за обласни прирез на државни непосредни порез, који не подлеже одобрењу Министра Финансија ако не надмашује 50% од државне порезе. У осталом пак члан 74. Закона вели следеће: „Докле се не донесе општи Закон о самосталним порезима и таксама, такове дажбине могу бити установљене буџетом а по одобрењу Министра Финансија". — Према томе, обласним скупштинама је препуштено да саме проналазе нове и нове изворе обласних прихода. А пошто су *непосредни* порези иначе већ преоптерећени самоуправним приресима, и пошто се обласне скупштине нерадо служе овим изворомприхода, то је настала права трка у установљењу разноврсних *посредних* дажбина, такса и трошарина, у чијем проналажењу неке обласне скупштине испољавају праву ингениозност. Довољно је напоменути да је Мариборска Скупштина предвидела у своме буџету за 1928. годину шеснаест разних облика посредног оптерећења.

Ако на све ове покушаје бацимо бар летимичан поглед, можемо констатовати да се све ове дажбине деле на три групе.

У *прву* групу иду порези на луксуз: на луксузне псе, на лов, на закупнину лова и т. сл. Таксе ове врсте, наравно, не наилазе

на приговоре ма које врсте, али, нажалост, оне и не могу доносити областима знатне суме. Изгледа да неке скупштине проширују појам луксуза и на држање аутомобила. Ми смо далеко од Северне Америке, где се 30·7% свију фармера (земљорадника) служе аутомобилом, а који се процент за државе Небраска и Ајова пење до 75%. Ипак, и код нас особни автомобил (о теретнима да и не говоримо) не може се више сматрати само као луксуз. Међутим, таксе које се ударају на аутомобиле и од стране области и општ. власти често су одмеравање по стопама које нису у складу са искоришћењем аутомобила за пословне сврхе. Уз то, имамо у земљи четири начина одређивања ових такса: 1. по коњским снагама мотора, 2. по тежини, 3. према вредности и 4. према носивости, — што важи нарочито за теретне аутомобиле. Мислимо да било у интересу пореских обвезника да се унесе мало више једноставности у овај хаос.

Другу групу сачињавају таксе на потрошњу разних продуката, нарочито алкохолних пића, разумевајући ту не само ракију него и вино и пиво. С обзиром на то што се и вино и пиво навелико троши у најширим слојевима становништва, не би требало сматрати и ову врсту потрошње као луксуз који подлежи максималном оптерећењу.

Бескрајно повећање такса смањује потрошњу ових продуката и доводи у кризу пиварску индустрију, а преко ње и земљорадника који се бави гајењем хмеља и пиварског јечма. А сузбијање потрошње наших вина само погоршава положај наших винарских крајева, који се и онако налазе у сталној кризи. Довољно је напоменути да је индексни број цена за ову групу продуката износио само 1178 (ако се узме да је ниво цена из 1913. године = 100) према тоталном индексу од 1558 за 1927. годину. Произвођачи вина и воћа су, дакле, и онако већ у лошем положају, пошто су цене њихова продукта тачно за $^1/_4$ мање од просечне цене свију продуката у земљи. Према томе, сузбијање потрошње вина претераним оптерећењем самоуправним таксама може имати катастрофални значај за наше винарске крајеве.

Уједно, треба признати да *умерено* пореско оптерећење ове врсте производње има своје оправдање утолико, што је, на крају крајева, трошарина коју потрошач плати на вину или пиву, ипак неке врсте *добровољан* прилог, пошто се потрошња ових продуката лако дâ избећи, исто тако као што има много непушача, који мрзе дуван, те на тај начин никако не учествују у стварању монополских прихода државе.

Најзад, *трећу* врсту такса сачињавају таксе на угаљ (Љубљана), на цемент и на тупину (Сплит), на дрво (Сарајево), на бакар (Зајечар), на електричну струју (Сплит и Марибор), на извоз коже, јаја, перади и ораха (Бихаћ), и т. сл. Ове таксе погађају или производњу, или извоз, или пак потрошњу поменутих продуката. Прва два начина одређивања горњих такса треба одбацити у начелу. Не сме се оптеретити самоуправном дажбином, дакле *дажбином локалног карактера*, роби која се троши у другим деловима државе, или чак и у иностранству.

Када се та роба троши у другим крајевима земље, и пошто се ове дажбине увек путем „преваљивања намета" преносе на трошача, — стварно се дешава то да потрошач у једној области земље сноси дажбине установљене у другој области. Само код извоза у иностранство преваљивање је немогуће, пошто се цене на страни одређују светском конкуренцијом. Али то значи да ми сами, свесно и хотимице, погоршавамо положај нашег произвођача у његовој конкуренцијској борби, који и онако није сјајан. То значи, радимо на погоршању нашег платног биланса, који је и иначе — с обзиром на сушну — годину пасиван, а чије је поправљање један од битних предуслова за стабилизацију наше валуте.

У сваком случају пак напоминьемо да, сходно т. 3. чл. 2. Закона, у делокруг обласне самоуправе иде: старање о унапређењу обласних привредних интереса, ратарства, сточарства, виноградарства, воћарства, шумарства и т. д. Питање је, да ли је са поменутим задатком компатибилно увођење такса на извоз и на производњу продукта ових грана.

Међутим, сматрамо да и таксе на потрошњу угља, електричне струје и т. д. (а не само на производњу и на извоз) не би требало уводити, с обзиром на еминентни значај што га они имају као сировина за погон наше индустрије. Нашу индустрију морамо оспособити за конкуренцију са увозом из иностранства, и то из два разлога: прво, што смањењем увоза можемо порадити на побољшању наше трговинске билансе, а друго, (још важније), морамо стварати резорвоар за апсорбовање сувишне радне снаге, коју на селу не можемо запослити. Стога, све оне мере које могу штетно деловати на просперитет и на напредовање наше индустрије, нису у складу са привредним интересима земље као целине, а земљорадничког сталежа напосе.

Видимо, дакле, да су и ова три извора обласних самоуправних прихода недовољна, а садашњи начин решавања овога питања о самоуправним финансијама врло незгодан. Наше привредне орга-

низације с правом захтевају да се питање самоуправних финансија реши законодавним путем, пошто је за привредна предузећа најважнији услов њихова опстанка и напредовања сталност у калкулацији режијских трошкова. Под данашњим условима, цела та калкулација може се преокренути тумбе једном једином одлуком обласне скупштине која би погодила извесну сировину неопходно потребну за неку фабрикацију, или пак њен готови продукт, као што је то случај са цементом у Далмацији.

У садашњим приликама, индустрија не може закључивати дугорочне уговоре, нити може примати обавезе за лиферацију својих продуката, пошто се увођењем нових самоуправних дажбина може потпуно променити цела њена калкулација, на основу које је лиферација продукта преузета.

Интереси целокупне наше привреде — и земљорадње и индустрије подједнако — императивно захтевају, дакле, да се што пре приступи законодавном решењу питања о самоуправним дажбинама како је то изнесено у резолуцији индустријских корпорација наше земље. Међутим, да би се тај замашни посао успешно свршио, потребно је да сви предуслови за њ буду извршени, појмови пречишћени, задатци утврђени. Овом приликом хоћемо још да се позабавимо са два таква предуслова, а то су: веза са државним финансијама и питање среске самоуправе.

Прво. Стојимо на гледишту да је пореска моћ самоуправних јединица само делегирано право државе, те је стога за нас несумњива тесна веза којом су самоуправне финансије скопчане са државнима. Међутим, чак и онај ко стоји на супротном гледишту аутономије самоуправних пореских права мора признати да је законодавно регулисање аутономних самоуправних финансија немогуће изван сваке везе са државним финансијама. Треба утврдити пореске облике, установити врсте такса које се могу увести, предвидети обим трошаринских права до које се може протегнути власт самоуправе, — а све је то немогуће урадити док нису утврђени, и изједначени за целу земљу, државни порески закони, државна пореска права.

Не ради се само о Закону о непосредним порезима. С обзиром на горе изнесена опажања из праксе наших обласних самоуправа, изгледа да је изједначење Закона о таксама можда још важније и од прече потребе. Свакако, морамо признати да ће свака дискусија бити отежана фактом да питање државних такса и трошарина још није добило дефинитивно законодавно решење.

Може се, наравно почети и с другога краја, и претходно решити питање *самоуправних* такса и трошарина, имајући у виду да та решења могу доцније бити прејудицирана при доношењу закона о *државним* таксама и трошаринама. Међутим, овај последњи закон захтева велике и дуготрајне предрадње и припреме. С друге стране, видели смо из свега горе изнесеног да нам се решење питања о самоуправним финансијама императивно намеће, и то што пре, у најближој будућности. Не предлажемо овом приликом никакво решење; хтели смо само упозорити на тешкоће које могу да настану стога што не постоји изједначени, једини за целу земљу, дефинитивни закон о државним таксама и трошаринама.

Друга тешкоћа састоји се баш у томе да јединствени Закон за целу земљу већ постоји: то је Закон о обласној и среској самоуправи, од 26. априла 1922. године. Истина, тек се у фебруару прошле, 1927., године приступило увођењу у живот тога закона, и то прво увођењем обласне самоуправе, док је увођење самоуправе *среске* одгођено Финансијским Законом, чијим је чланом 169. овлаштен Министар Унутрашњих Дела да може продужити рок за избор срески скупштина и срески одбора, прописан у т. 11. прелазних наређења Закона о обласној и среској самоуправи. А по томе пропису избори за среске скупштине се морају извршити у року од 5 месеци после обласних избора.

Дакле, питање среске самоуправе је само одложено, а за њено увођење и функционисање важе и даље прописи Закона о среској самоуправи. Питање о томе да ли је опортуно приступати увођењу ове врсте самоуправе, може се решавати са гледишта политичког и са гледишта финансијског. Да почнемо са овог последњег.

Пошто се по чл. 117. Закона на срески буџет сходно примењују прописи који важе за обласни буџет, долазимо до закључка да и среска самоуправа, као и обласна, има право да на државни непосредни порез разрезује прирез до 50%, а уз одобрење Министра Финансија и више од тога. Ако пак и среске скупштине ударе истим путем као и обласне, можемо доживети и то да нам свих 339 срески скупштина у земљи ударе по 16 самосталних срески дажбина, као што је то на основу чл. 74. Закона урадила Мариборска Област.

Горе смо навели пример, како су ове таксе и дажбине разноврсне, и како се за једнаке врсте дажбина разликују модалитети њихове наплате. Добило би се, дакле, ванредно шаренило, у којем би се и најлојалнији порески обвезник тешко могао снаћи. Али, много важније од разноврсности ових дажбина је питање њихове

апсолутне висине. Познат је факт да је наша привреда и онако већ преоптерећена наметима сваке врсте.

Међутим, задатци среске самоуправе готово су истоветни са делокругом обласне самоуправе, само за мању локалну заједницу. За тај циљ, имао би се створити управни и административни апарат, који би изгледао овако: На 1500 становника долази, по Закону, један члан среске скупштине; пошто имамо у земљи око 13 милиона становника, то би се њихов број попео на 8.667. Обласним посланицима су обласне скупштине одредиле дневнице, које се крећу између 120 до 200 динара. Ако се члановима среских скупштина одреди дневница од само 100 динара (заједно са путним трошковима), и ако две редовне скупштине, заједно са евентуалним ванредницима, трају просечно само десет дана, долазимо до огромне суме од 8 и по мил. динара, којој се има додати награда председнику од најмање 30.000 динара годишње секретарима, и т. д. тако да нећемо много погрешити, ако само скупштинске трошкове предвидимо са 22 мил. динара.

Даље, у свакоме срезу долазе по четири члана срескога одбора и по један шеф среске финансијске управе; укупно, дакле, 5 бираних службеника, за које морамо предвидети плату од најмање 25.000 динара годишње за свакога, што чини укупно 42.375.000 динара. Ако предвидимо још исто толико за стручно, канцеларијско и остало особље, долазимо до огромне своте од округло 100 милиона динара годишње. То би био потпуно нов терет, пошто садашња среска самоуправа, у крајевима где постоји, троши за своју администрацију једва 4 мил. динара и има укупан буџет од 55 мил. динара. Мислимо да су изнесени бројеви довољан доказ тезе која гласи: *спровођење среске самоуправе у њеном садашњем облику, како га Закон прописује, апсолутно је немогуће.*

Питање је политичке целисходности, да ли је могуће потпуно укинути среску самоуправу, поделивши њене функције између самоуправне области и самоуправних општина. Да није, можда, боље прибећи новелизацији Закона у правцу упрошћавања управног апарата. На пример, да се један члан среске скупштине бира на 2000 или чак на 2.500 становника, да се срезови са мање од 20 или 25 хиљада становника морају здружити са једним од суседних срезова, да се број редовних скупштина сведе на једну уместо две, и скрати њихово трајање до највише 7 дана за редовне и 3 дана за ванредне скупштине, и најзад, могла би се максимирати посланичка дневница. И у организацији одбора би се могла добити уштеда, и то тако да одбор сачињава: председник скупштине, који је уједно и председник

одбора, и чланови: шеф среске финансијске управе и срески пољопривредни референт.

Све ово су, наравно, само сугестије за упрошћавање администрације, којима би се могли смањити трошкови ове врсте самоуправе, ако се призна потреба њеног даљег опстанка, пошто је потпуно могуће и друго решење: да се овај тростепени систем самоуправе призна као сувише гломазан за наше привредне и културне прилике. Интересантно би било да практичари, који су на посао прионули у новоствореним обласним саамоуправама, или који раде одавно у општинској самоуправи, о томе кажу своју реч.

Ми смо се ограничили на то да прецизирамо постављени проблем, те да укажемо на тесну везу коју он има с питањем законодавног решења самоуправних финансија.

Ал. Вегнер

СПОЉНИ ПРЕГЛЕД

Друштво Народа и систем Локарна

У последње време, поводом експозеа министара спољних послова у Француској, Немачкој, Енглеској и код нас, много се говорило и писало о духу Локарна и политици мира и измирења. Важно је, и од значаја, да је приликом ове дискусије било постављено питање: да ли политика Локарна стоји у потпуној сагласности са Пактом Друштва Народа или дух Локарна представља посебну политику Париза, а дух Пакта Друштва Народа опет политику Женеве, — дакле, два одељена правца, са два разна циља, од којих прва, политика Локарна, води сукобима, рату, а онај други, политика Друштва Народа, води миру, измирењу народâ.

И уопште, у последње време, од када систем Локарна, т. ј. регионални савези добивају све већи значај и обим, опажају се незадовољства и изражавају сумње[1], као да су опасни и по Друштво Народа и по светски мир. Међутим, то није тачно; јер, напротив, регионални савези су, по своме духу и својим циљевима, највећи помагачи и сарадници Друштву Народа на чувању и одржању светског мира.

---

1 *William Martin*: Die Politik der Allianzen. Pester Lloyd, 25. nov. 1927.

После Светског Рата, мировним је уговорима створен један нов међународни правни поредак, за који се тврди да је најбољи међу свима досадањим, јер стоји у сагласности са начелом самоопредељења народа. Али, овакав поредак, за оне који су се толико за њега борили, и најзад га после толиких дугих и тешких натчовечанских борби и створили, није било главно само формално створити, но је још главније било моћи га стварно одржати, и загарантовати му сталност и непроменљивост. Јер, на крају крајева, шта вреде уговори ако нема ко да стварно гарантује њихову примену, сталност и неповредивост. Предратно искуство показало је исувише јасно да систем алијансија, који је, у одсуству једне централне међународне организације у Европи у XIX веку, гарантовао Европи њену равнотежу и њен стабилитет, данас више не може бити довољан; треба тражити јаче и сигурније гарантије. Ту најјачу и најсигурнију гарантију нашли су творци Мировних Уговора 1919.—1920. у Друштву Народа. Истицало се да алијансије не само да нису довољне него су и опасне. Нису довољне, јер оне, представљајући савезе, све по неколико, две до три државе, представљају мању снагу; опасне, јер уместо да чувају мир, оне ће, у тежњи за хегемонијом у свету, изазвати кад тад рат, раније или касније. Друштво Народа је нешто сасвим друго. Представљајући скуп, савез, свију цивилизованих држава из свију делова света, Друштво Народа даје више гарантије за мир, јер представља велику моралну и материјалну снагу, потребну у одржању мира и за решавање спорова и за санкције. Друштво Народа је конзеквенција мира мир је његова природна последица.

Стварајући Друштво Народа на Конференцији Мира посебним Пактом, као саставним делом мировних уговора, са задатком: да развије сарадњу између народа и загарантује мир и безбедност, строгим поштовањем наређења Међународног Права и мирним решавањем спорова, — творци Друштва Народа су држали да су решили проблем мира света, и да су дали човечанству услова и гарантије за мир и мирно решавање међународних спорова. Те услове и те гарантије за мир по Пакту Друштва Народа дају поглавито два члана: чл. 10. и чл. 16.; први, говорећи о надлежности, и други, о санкцијама, принуди. Чл. 10., одређујући надлежност, вели: „Чланови Друштва Народа обвезују се да поштују и одрже против сваког спољашњег напада територијалну целину и садашњу политичку независност свих чланова Друштва Народа". Чл. 16., у погледу санкција, принуде, одређује: „Ако један члан Друштва Народа прибегне рату, противно обавезама што их је узео на себе по чла-

новима 12., 13. или 15., сматраће се да је он ipso facto извршио један ратни чин против свих других чланова Друштва. Ови се обавезују да с њим одмах прекину све трговачке или финансијске везе, да забране све односе између својих држављана и држављана државе која је раскинула овај Пакт, и да обуставе сва финансијска, трговачка или лична општења између држављана ове државе и које друге, било да је ова члан Друштва или не".

На ова два члана Пакта постављене су све гарантије и сви услови које даје Друштво Народа за мир, — мирно решавање спорова и право принуде, санкције,[1] предузимајући војне и економско-финансијске мере.

Међутим, у животу, искуство је за кратко време показало да Друштво Народа по чл. 16. Пакта не може дати онакве гарантије које би могле стварно загарантовати и сачувати мир. Не може, јер Друштво Народа нема још, прво: довољно висок и јак ауторитет; Русија и Сједињене Североамеричке Државе нису још његови чланови, и не учествују, Немачка је недавно постала члан, Италија под фашистичким режимом г. Мусолинија не придаје велику важност одлукама врховних органа Друштва Народа, и кад год јој је потребно парализује његов рад; друго, нема довољно материјалне снаге за принуду, санкцију; и треће, нема довољно сигурности међу члановима Друштва Народа.

У оваквом стању без довољно ауторитета и материјалне гарантије, видело се да Друштво Народа није могло досада, и неће моћи још задуго, дати довољне и сигурне гарантије за одржање овог новог међународноправног поретка. Јер у том стању, оно је у неколико махова избегавало да примени чл. 11. и 12. Пакта, иако је било и надлежно и позвано да то учини у интересу мира. И зато, они чији је интерес да се овако ново стање и овај нови међународноправни поредак одржи и очува у потпуности, били су принуђени тражити, наравно у духу и границама Пакта Друштва Народа, неке нове, јаче и сигурније гарантије. Француска, највише заинтересована, као главни носилац и заштитник тог новог поретка, била је у томе неуморна. Само, све те гарантије имале би допунски и више привремени карактер, док Друштво Народа не ојача, не добије већи и јачи ауторитет и довољно стварну принудну снагу.

У стварању и изналажењу тих нових гарантија постоји читава историја. Чињено је неколико покушаја док се није дошло до да-

---

[1] *D-r. C. H. Wille*: Der Versailler Vertrag und die Sanktionen. Berlin.
Hadjiscos D.: Les sanctions internationales de la Société des Nations, 1921.

нашњег система Локарна као најзгоднијег средства. Први покушај био је, 1921., стварање Мале Антанте, једног дефанзивног савеза, између Чехословачке, Румуније и С. Х. С., за осигурање мировних уговора, 1919.—1920., против Мађарске и Бугарске. Други, 14. резолуција треће Скупштине Друштва Народа из 1922., трећи, 1923., уговор о узајамној помоћи, и четврти, 1925., Женевски Протокол, — све у циљу да се очува постојећи поредак и мир, спровађањем санкција и сигурности, арбитраже и разоружања. Први покушај је остварен, и у животу је показао добре резултате, чувајући мир и стање створено Сен-Жерменским, Тријанонским и Нејским Уговором. Други, трећи и четврти су пропали. Четврти је пропао највише упорношћу Енглеске, њене конзервативне владе г. Балдвина. Под њеним је утицајем Скупштина Друштва Народа, на место Женевског Протокола, донела резолуцију којом се препоручује да поједине државе настоје да закључе конвенције о арбитражи и уговоре о узајамној сигурности у духу Пакта Друштва Народа и у хармонији са начелима Протокола.[1] Влада г. Балдвина није хтела никако да Енглеска узме на себе општу обавезу; бојала се да гарантовањем безбедности и неповредивости граница свију држава, чланица Друштва Народа, не уведе Енглеску у непотребне ратове. Овим одбијањем, конзервативна влада је следовала традиоционална начела спољне политике Енглеске: гарантовати што мање, и само оно што је корисно за Енглеску, и што одобравају њено јавно мњење и њени бирачи, иначе себи оставити слободне руке.

Ако није хтела примити општу обавезу, какву је тражио Женевски Протокол, конзервативна влада г. Балдвина је препоручила и била мишљења да се прво приступи регионалним савезима између појединих држава, којима би се узајамно гарантовале безбедност и сигурност постојећег стања и мирно решавање међусобних спорова. То јест, да се путем регионалних савеза иде постепено ка једном општем савезу какав се тражио Женевским Протоколом. Енглеска је држала да је то природан пут, — прво створити регионалне савезе, и онда ићи ка општем савезу. По мишљењу њене конзервативне владе, Женевски Протокол би имао доћи као резултанта регионалних савеза.

Ту мисао и предлог Енглеске да се прво склапају регионални савези, Француска је одмах прихватила. Први такав регионални савез закључен је у Локарну, октобра 1925., и од то доба Француска

---

[1] *D-r Wehberg:* Das Genfer Protokol, Berlin, 1927; *Miller, D. H.:* The Geneva Protokol. New York, 1925. *Baker:* The Geneva Protokol, 1926; *Schücking:* Das Genfer Protokoll, 1924.

је постала главни пионир и носилац регионалних савеза. Споразумом у Локарну, од стране Енглеске и Италије гарантују се Француској, Белгији и Немачкој границе на Рајни: за одржање status quo територијалног на граници између Немачке и Белгије и Немачке и Француске, неповредност ових граница, онакве какве су утврђене Версајским Уговором о Миру од 28. јуна 1919. и чл. 43. истог уговора у погледу демилитаризиране зоне (чл. 1) и међусобно обвезују да у спорним питањима неће прибећи рату него споразуму и арбитражи (чл. 3), зајемчено још посебним конвенцијама о арбитражи између Немачке и Белгије, и између Немачке и Француске. Од стране Француске посебним уговорима загарантоване су границе Пољској и Чехословачкој према Немачкој, и уговорима о арбитражи између Немачке и Пољске, и између Немачке и Чехословачке. По овоме споразуму овај систем регионалних савеза, споразума, и добио је назив систем Локарна.

После споразума у Локарну, дошао је читав један низ регионалних савеза. Прво је дошао савез између Румуније с једне и Француске с друге стране, којим Француска гарантује безбедност и сигурност граница Румунији. После тога, као најважнији, дошао је новембра 1927. савез о пријатељству и ненападању између наше краљевине и Француске. Са овим регионалним савезом нису завршени регионални савези, напротив тежи се и иде за тим да се створи један источно-европски, један централно-европски и један балкански Локарно, којим би биле обухваћене по могућству све државе у тим деловима Европе. Овим сплетом регионалних савеза створила би се стварна основа за један општи савез, какав претпоставља Женевски Протокол.

Тај систем Локарна, којим у духу и границама Пакта Друштва Народа узајамно гарантује нови међународни правни поредак, створен мировним уговорима 1919.—1920., различно је схватан. Једни га сматрају као потребу, управо као услов за одржање мира; други га напротив сматрају као опасност за мир. Први држе да, услед слабе и недовољне моралне и материјалне снаге Друштва Народа, кад не би било система Локарна, мир и нови међународни поредак дошли би у питање. У оваквом стању, он је само једна привремена допуна и помоћ, док Друштво Народа не ојача. Други тврде да је систем Локарна не само непотребан него и опасан. Опасан, јер стварајући групацију сила, рат је неизбежан, кад се силе групирају. Систем Локарна по њима, према томе, није ништа друго него ново издање система алијансија. Непотребан, јер ако су регионални савези у духу Пакта Друштва Народа, онда су сувишни; а ако нису онда

они руше Друштво Народа и воде рату. Значи, треба јачати Друштво Народа и напустити систем Локарна, и као несигуран и као опасан. То нарочито заступају ортодоксци Друштва Народа и социјалистичке групе.

У сукобу између ова два гледишта, прво је, бесумње, тачније. Систем Локарна је и потребан и оправдан. У моменту када Друштво Народа још за дуго времена неће моћи дати потпуну гаранцију за мир и безбедност, морале су се тражити стварне гаранције, и после дугог тражења и разних покушаја нашле су се у регионалним савезима. Систем Локарна је, дакле, последице с једне стране за сада недовољне гаранције Друштва Народа за одржање и очување стања и поретка створеног мировним уговорима и традиционалне спољне политике Енглеске, да не везује себи руке и увлачи себе у ратове, гарантујући једном општом обавезом територијалну целокупност и неповредивост свију чланова Друштва Народа, и с друге стране тежње и старања оних који су највише заинтересовани овим новим међународноправним поретком, да се одржи и очува у својој потпуности. У таквом стању, по замисли твораца, регионални савези имају само да служе као допуна и помоћ Друштва Народа у чувању мира и безбедности, и то са привременом улогом, док Друштво Народа не ојача и не створи само те гаранције. Њихов циљ није рат него мир, ради мира они су и створени. Групација сила регионално не води рату, него јачању и развијању међународне солидарности. Они су ту не да руше, него да јачају и помажу Друштво Народа у чувању мира и безбедности света. Систем Локарна данас постоји и остаје услов мира. Основна је грешка њихова што код регионалних савеза не разликују двоје: уговоре дефанзивне за одржање мира и новог међународног поретка у духу Пакта, од уговора којима је циљ рушење и хегемонија.

Не треба мислити независно од стварних чињеница међународног живота, као што чине ортодоксци и социјалисти у својој критици против система Локарна. Треба бити реалан и у међународној ситуацији стварно видети: да би без система Локарна међународна ситуација била потпуно мутна и са пуно варница, и нови међународни поредак би дошао у питање. Систем Локарна то је спречио. То је једна историјска чињеница, и зато систем Локарна чини велику услугу и миру и Друштву Народа, — миру пружа гаранције за његово одржање, Друштву Народа услова за његово јачање. Без система Локарна, светски мир би доживљавао тешке и, можда, судбоносне кризе. Ту је та велика услуга система Локарна по светски мир, уједно и велика услуга Француске и Енглеске, наро-

чито ове прве, као пионира и носиоца тога система на континенту европском, г. Бријана и сер Остена Чемберлена, који, у сарадњи са г. Штреземаном, воде одлично политику мира и измирења. Прво заједмчити сигурност, па тек онда је могућа и остварљива арбитража и разоружање. А радећи на томе, систем Локарна је стваран и позитиван помагач и сарадник Друштву Народа на одржању светског мира и политици измирења.

Идеологија и теза акције лорда Ротермира

У нашој дневној штампи писало се и пише подоста о акцији лорда Ротермира, али више с обзиром на ширење и успех те акције на западу Европе и у Америци, остављајући по страни идеологију и тезу лорда Ротермира, на којима почива оправдање те његове акције. Оваквим једностраним приказивањем акције лорда Ротермира, држимо да наше јавно мњење није могло добити потпуно јасну слику о његовој акцији, нити је могло сазнати у чему је суштина и значај те акције. — А то је преко потребно. Јер, тек познавањем идеологије и тезе те акције, онакве каква се она представља у светском јавном мњењу, и са којом се тежи да придобије светско јавно мњење, може наше јавно мњење разумети и објаснити замашај и последице — успеха или неуспеха — акције лорда Ротермира за нашу земљу.

Ту своју тезу и идеологију о Тријанонској Угарској и о ревизији Тријанонског Уговора лорд Ротермир је изложио и изнео у својим чланцима у своме органу. Та теза и идеологија лорда Ротермира изгледа, укратко, отприлике овако. Тријанонска Угарска је рашчережена и географски и етнографски и економски. Једна географска, етнографска (мађарска) и економска целина, која је била тако савршено представљена у историјској, хиљадугодишњој Угарској, Тријанонским Уговором је сасвим раскидана. По сили и по праву јачег, победиоца, од Угарске је Тријанонским Уговором отргнут географски простор од 32.000 км² и етнографски одвојено $2^1/_2$ милиона Мађара и припојено Чехословачкој, Румунији и Краљевини С. Х. С. На тај начин, Тријанонским Уговором створене су у Централној Европи три Елзас-Лорене, — једна у Чехословачкој, друга у Румунији, а трећа, најмања, у Краљевини С. Х. С. Али такав уговор за Угарску представља највећу неправду, и то поглавито из два разлога: 1. Угарска је против своје воље ушла и зато није ни право да она испашта последице његове; 2. деоба историјске Угарске извршена је противно и историји и начелима

самоопредељења народа: 3. економски, Тријанонској Угарској је немогуће опстати у садањим њеним границама, она мора пропасти, и то врло брзо. Ради тога је Тријанонски Уговор и створио у Централној Европи, политички и привредно, једну тешку атмосферу и несносно стање, које представља сталну опасност по светски мир. Тријанонски Уговор као диктат садржи „немогуће одредбе", са којима се не могу никако засновати мирни односи у Централној Европи. Интерес светског мира и срећености уопште у Централној Европи захтевају и императивно налажу ревизију Тријанонског Уговора, уверени да би та ревизија донела корисне последице за све, — и по светски мир и срећеност у Централној Европи, по Угарску и по државе Мале Антанте.

Ревизијом Тријанонског Уговора добило би се, по мишљењу лорда Ротермира, врло много, и политички и економски. Политички, јер би отклоњена била „опасност балканизирања Европе" и створена једна мирна атмосфера, пријатељски односи, један средњоевропски Локарно. Економски, јер би била успостављена и створена, на место садашњег привредног антагонизма међу државама Централне Европе, једна економска заједница, које је нестало падом Аустро-Угарске монархије између оних држава које су раније биле у саставу Аустро-Угарске Монархије и сачињавале једну економску заједницу. Последице и благодети једне такве економске заједнице биле би врло велике и „огромне": створило би се опште, привредно и политичко, благостање, које је иначе без праведне ревизије Тријанонског Уговора апсолутно немогуће постићи и остварити. Али, оно што је код ове економске заједнице у тези лорда Ротермира главно и битно, то је, наглашујемо, подвлачење и истицање да би у тој економској заједници Централне Европе Угарска са Будимпештом добила средишње место, у којем би се као центру поставила осовина трговачког, финансијског и банкарског света. У тој економско-финансијској страни, то јест, у тежњи да Угарска и Будимпешта постану економско-финансијски центар за Централну Европу и Балкан, изгледа да је тежиште и главни покретач читаве акције лорда Ротермира и његове групе за ревизију Тријанонског Уговора.

Средњоевропски мир, Локарно и економска заједница Централне Европе с једне, и ревизија Тријанонског Уговора с друге стране, представљају, по лорду Ротермиру, две ствари, које се не могу делити једна од друге. Државе Западне и Централне Европе треба да знају да је ревизија Тријанонског Уговора ствар правде и мира. Исто тако и „државе Мале Антанте, главни и највећи не-

пријатељ ревизије Тријанонског Уговора морају, вели лорд Ротермир, раније или касније увидети да свет није склон да прима све њихове погрешне концепције, и да је у њиховом властитом интересу да се што пре и што праведније изврши ревизија Тријанонског Уговора", и морају знати и бити начисто да се без ревизије Тријанонског Уговора не може створити ни мир ни економско благостање у Централној Европи, нити се може уопште изградити Централна Европа, која је, по његовом мишљењу, услов и основа политичке и економске равнотеже и мира у Европи.

Са таквом идеологијом и тезом изашао је Лорд Ротермир пред светско једно мњење у одбрани Угарске и у акцији за ревизијом Тријанског Уговора, тражећи: 1. да се успостави географски, етнографски и економски стара, историјска, хиљадугодишња Угарска, враћајући матери земље, Sacra Hungaria, силом отргнуте области и одвојене Мађаре, и 2. да се створи једна економска заједница у Централној Европи, у којој би Угарска са Будимпештом добила средишњу улогу, — центра за Балкан и Централну Европу.

Што се тиче успеха акције Лорда Ротермира у Енглеској и Сједињеним Североамеричким Државама у прошлој години, 1927., имали бисмо да додамо, ради потпуности, ономе што се зна и што је већ познато нашој јавности, још ово. Лорд Ротермир је покушао и радио да рашири своју акцију за ревизијом Тријанонског Уговора у корист Угарске свугде на Западу, али је тежиште његове акције постављено у Енглеској и Сједињеним Североамеричким Државама. У Енглеској успео је Лорд Ротермир више, у Америци мање. У Енглеској постоји једна осетна промена у корист Мађара, али не потпуно задовољавајућа, ма да је, како тврди лорд Ротермир, успео да придобије велики број утицајних људи. По тврђењу Д-ра Емила Нађа, једног од најагилнијих пропагатора ревизије Тријанонског Уговора, председника мађарске Лиге за Ревизију Тријанонског Уговора и писца чувене пропагандистичке брошуре: La Traite de Trianon et ses consequences, јавно мњење у Енглеској у питању ревизије Тријанонског Уговора није тако једнодушно; напротив, у њему постоје три разне струје. Једна група, и та је најмногобројнија, држи да је ради одржања енглеско-француског пријатељства унапред искључена свака могућност да се покрене и изнесе пред Лигу Народа питање ревизије Тријанонског Уговора. Друга група, представљена „угледним интелектуалцима", држи да мировне уговоре треба мењати, али само она то питање ревизије у овом моменту посматра са једног европског, тако рећи космополитског, гледишта, а не искључиво са гледишта Угарске. Значи, по

тој групи, да и питање ревизије Тријанонског Уговора улази у један велики комплекс питања, и има у погледу решења да чека на свој ред. Трећа група, коју води лорд Ротермир, а која је у исти мах и најмања, Тријанонски Уговор, насупрот другој групи, посматра као једну неправду специјалне природе, која се због тога мора оделито и засебно и решавати, јер, тобоже, то питање нема ничег заједничког са осталим питањима, — оно је нешто сасвим одвојено и своје врсте, па га тако треба и решавати.

У Сједињеним Североамеричким Државама успех лорда Ротермира много је мањи, иако он тврди да је успео да и у Америци придобије, поред једног дела публициста и сенатора Бораха, још и моћне финансијске кругове. Крајем новембра прошле године, лорд Ротермир је отпутовао за Америку, да, поред осталог, тобоже на лицу места и лично организује и акцију за ревизију Тријанонског Уговора. Пред сам полазак изјавио је представницима штампе: „Заступам праведну ствар, победа је сигурна. Моју борбу за право Угарске наставићу и раширићу по читавом свету". Колико је у томе успео у Америци, није нам још познато.

У 1928. години, поред свих великих нада и очекивања, изгледи за успех су много мање сигурни, јер се очекује са сигурношћу да ће овогодишњи избори у Енглеској, Француској и Немачкој донети победу левици, која је одлучно противна свакој територијалној ревизији мировних уговора, већ напротив ће тежити да у постојећим границама води политику мира и измирења, политичког и економског. Ради тога, у последње време и саме ревизионисте у Угарској признају донекле извесне потешкоће, констатујући да засада постоје две главне препреке бржем успеху у акцији за ревизију Тријанонског Уговора: (1) садање духовно и политичко расположење јавног мњења у Европи је такво да се не може озбиљно мислити на ревизију мировних уговора; (2) садањи режим у Угарској представљен је у Европи као реакционаран, насилни, феудалистички, у кога, због тога, савремена демократска Европа нема поверења, изузев можда диктатора Бенета Мусолинија, који у таквом решењу налази помагача за своју политику. Ови другу сметњу и потешкоћу истицали су и подвлачили они ревизионисти који су хтели да демократским реформама у изборном праву и у управи отклоне ту сметњу — неповерење демократске Европе према садањем режиму. Само се тако да објаснити она ужурбана акција коју је у последње време повео Д-р Емил Нађ у клубу владине, уједињене, странке за демократским реформама и његов сукоб са графом Бетленом, који је остао засада одлучно противан тим демократским реформама.

Теза и идеологија лорда Ротермира за ревизијом Тријанонског Уговора скроз је нетачна, неоснована и погрешна. Нетачна, јер се оснива на једној нетачној и лажној статистици Угарске из 1910. године, из доба када су Мађари са својом познатом методом фалзификовали статистику народности, хотећи да представе јавном мњењу Европе како Мађари у Угарској сачињавају претежну већину. Неоснована, што су посреди империјалистиски интереси мађарске центрије, којој је идеал хиљадугодишња Угарска, и егоистички мотиви извесних финансијских и банкарских кругова и пријатељи лорда Ротермира у Енглеској и Америци. Погрешна, јер садања Угарска, доведена мировним уговорима у границе мађарства, не може ни политички ни економски играти такву улогу какву јој хоће да намени лорд Ротермир и његови пријатељи, и о каквој сања мађарска центрија навикнута да Угарска игра велику улогу у међународној политици, као што је то било док су били у саставу Аустро-Угарске Монархије и дуго водили њену спољну политику.

На таквим основама заснована, акција лорда Ротермира мора бити осуђена на неуспех, јер представља сушту противност начелима савремене демократије: начелу народности и народног самоопредељења, на којима почивају данашњи мировни уговори. Једино са падом демократије у Европи могла би нешто успети ова акција лорда Ротермира и мађарске центрије, а та могућност и нада је посве искључена. Покрај свега тога, и лорд Ротермир и садањи управљачи државне политике Мађарске, уз помоћ виших класа и центрије, у акцији за ревизију Тријанонског Уговора необично су активни. Изгледа да им је ова акција потребна. Лорду Ротермиру више ради његових личних амбиција и извесних економско-финансијских комбинација, мађарској аристократији и центрији ради одржања њихова недемократског режима. По признању упућених, лорд Ротермир у тој својој неуморној акцији за ревизијом Тријанонског Уговора руковођен је у главном: страхом од бољшевизма и економско-финансијским интересима, са циљем да се од Угарске, на челу са њеном аристократијом и центријом, створи у Централној Европи једна јака баријера против бољшевичког продирања у Централну Европу, и преко овакве Угарске осигура експанзија енглеског капитала у Централној Европи и Балкану.

Д-р Федор Никић

Фебруарске изложбе у Београду

У уводном чланку ове свеске *Летописа* дотакли смо и истурили пред нашу јавност тешку кризу у којој се налази наша ликовна уметност. Том приликом, нагласили смо да та криза, нажалост, није скорашња, па смо истакли и неколико њених главних момената, неколико појава којима се она најречитије тумачи.

Међутим, иако се наш ликовноуметнички живот налази у тешким приликама, иако је наша ликовноуметничка делатност принуђена да се развија под условима нимало погодним за њен правилан развој и напредак, редови главних носилаца читаве наше делатности у области ликовне уметности, редови наших уметника, нити се проређују нити малаксавају. Напротив, енергија и напори, које они обилно улажу да би нашу ликовноуметничку делатност спасли онекобне будуће неминовности која се намеће собом са ове данашње кризе, та енергија и ти напори достојни су пуног дивљења.

Сваки наш уметник, као и сваки пажљиви пратилац домаћих уметничких манифестација, унапред добро зна и познаје исход сваке нове изложбе, унапред зна да ће тај исход значити само једно ново утркивање моралног и материјалног дефицита тога предузећа. Па ипак, изложбе не престају да се приређују у нас. Шта више, тврдоглавом упорношћу и све већом несебичношћу и самоодрицањем — које би се морало узети за неурачунљивост или, најмање, врло скупу лакомисленост у прављењу рачуна без крчмара, кад у свему томе не би било једног дивног идеализма! — изложбе се код нас све чешће приређују. Уз то је свака нова изложба обилнија полетом од оне раније, свака значи и једно снажније куцање на врата свести и савести надлежних и позваних.

Нажалост, судбина је увек иста: врата и даље остају затворена, а свест и савест надлежних и позваних упорно глухе за сваку културну акцију у нас. Па све лепе наде и очекивања, све бодрењетих несрећних и сулудих замаха, пада неостварено, да би се ускоро, код нове изложбе и новог предузећа, удвојило, и да би, на крају, имало исте резултате као и раније.

У знаку ових учестаних и учесталих приређивања уметничких изложаба, минуо је у Београду прошли месец. Уметнички Павиљон на Малом Калемегдану још је прилично далеко од свога довршења, па је питање просторија за излагање врло компликован проблем. На срећу, павиљон у дворишту Официрског Дома и г. Директор III Мушке Гимназије пружили су, некако, решење томе проблему:

у првоме је „Цвијета Зузорић“ отворила свој овогодишњи Салон, а дворана III Мушке Гимназије заменила је дворану II Мушке Гимназије, у којој се доскора једино могло излагати у Београду.

Три изложбе отворене су у престоници током фебруара: *Изложба Д. Бераковић — М. Стевановић, XI изложба Ладе* и *Колективна изложба Ивана Радовића.* Прва и трећа изложба приређене су у Салону „Цвијете Зузорић“, у Официрском Дому, а друга је смештена у III Мушкој Гимназији.

Изложба Драгана Бераковића и Момчила Стевановића представљала је, несумњиво, један леп и пријатан догађај у београдском ликовноуметничком животу. Два млада наша сликара, оба из редова најмлађих и оба снажни и несумњиви таленти, овом својом изложбом улазе први пут у наш јавни уметнички живот. Уметнички квалитети које су нам том приликом изнели, њихов озбиљан уметнички став, крепак и неконтролисан, освојио је и морао освојити наше пуне симпатије. А, ако се дан заиста познаје по јутру, оно што ће нам они у скорој будућности дати биће, без двојбе, врло значајно и високо позитивних уметничких квалитета.

И Бераковић и Стевановић отишли су у Париз из београдске Уметничке Школе. Марљиви, интелигентни и скроз озбиљна става, они су за време свог београдског школовања представљали најбоље снаге те најмлађе генерације наших сликара, свраћајући на ђачким изложбама у Краља Петра улици општу пажњу стручњака. У Паризу, Бераковић се развија потпуно независно, док Стевановић похађа Лотову школу, кроз коју је већ прошао леп број наших познатих млађих сликара: Шумановић, Аралица, Соња Ковачић, Зора Петровићева, Милица Чађевићева и др. Уз то, обојица најревносније посећују све париске салоне и галерије, и обојица у Лувру интензивно и темељно проучавају старе мајсторе. Најзад су, после двогодишњег боравка у Паризу, вратили се кући. И ова изложба богато даје доказе о томе како су оба наша сликара дубоко продрла у тајне и суштине сликарства, као и о томе да су успели развити се и у техничком погледу до најлепших висина.

Бераковић је на изложби заступљен са десетак уља и исто толико цртежа оловком. Тих двадесетак радова сасвим су довољни да би се из њих, јасно и снажно оцртан, указао сав талент њихова аутора. Изразито савремен по својој уметничкој концепцији, Бераковић се овде јавља и као ванредно истанчани колорист и као исто такав цртач. У неколико својих већих и мањих уља он је сажео толику раскош сребрносиве колоритске хармоније, дао то-

лико убедљиве непосредности и снаге израза дубоко проживљених својих сликарских доживљаја, да се утисак тих платана носи као нешто колико драгоцено колико и трајно. Преконоћ, најједном и изненада, он је, заједно са својим другом, ускочио у редове оних наших уметника којима ће недалека будућност, с правом и са пуно части, поверити вођство нашег новог сликарства.

Сведена на изразиту тежњу да говоре само чистим сликарским језиком, сва у истанчаном решавању деликатног и сложеног проблема површинског, дводимензионалног, третирања слике, сва у проблему једне високе декоративности, некоја његова платна стоје већ сад на највишем ступњу који је у овој области до данас постигнут у нас. Ту на прво место долазе *Мртва природа, Корпа са хлебом* и *Фигуре у ентеријеру.* Пуна истанчане сликарске чулности, та платна садрже звучан склад једног ванредног оркестра, снажног исто колико и сведеног на минимум изражајних средстава а максимум постигнутих резултата; она представљају музику која је дубоко проткана и обилно натопљена са она три-четири сребрносива и ружичаста тона, смело стављена у ритмичну хармонијску равнотежу неколико широких бојених површина, неколико убедљиво непосредних бојених мрља.

Бераковић је одбацио тонско свођење на својим платнима, јер му је модуловање непотребно у стремљењу ван тродимензионалног. Неколико само широких плоха, неколико јасно одвојених бојених површина, доведених у ванредно успеле међусобне односе, то је све што му служи за постизавање колоритске равнотеже сликарског израза. А ова концепција, ма како савремена на Западу, није ниуколико новост у развоју сликарства уопште: она се налази у превасходству код сликарства свих источних народа. Ипак, иако се креће водама које је пре њега бродио, а данас нарочито броди, приличан број сликара, Бераковић је успео да своје личне особине видно истакне и очува. Колико ће, пак, успети да те особине развије, и до кога ће их степена моћи развити, показаће нам најскорија будућност.

Стевановић је заступљен са петнаестак уља и исто толико цртежа. За разлику од Берановића, он се тек у најновијим радовима приближује површинском третирању слике, док је на великој већини старијих радова акцеитовање пластичног момента једна од главних одлика његова сликарства. И он је, као и Бераковић, сликар од расе, пријатан у колоритском сазвучју својих платана и крепак у постизању равнотеже маса. Сиви тон у Бераковићевих уља има у својој подлози извесну количину светложутог; основни тон Сте-

вановићевих платана, такође сивосребрнаст, у подлози својој нагиње више ружичастом.

На први поглед, слике Стевановићеве као да садрже јак отисак школе у којој се развијао и сликарски дозревао. Међутим, то никако не умањује значај чињеници да је, чистоћом и непосредношћу свога сликарског става, ученик отишао даље од свога учитеља, чији се значај огледа једино у третирању слике као строго конструисане и математски уравнотежене целине. Одличан *Акт са наргилама*, као и *Мали акт са гривнама*, *Стојећи акт са шареном драперијом* и она, сликарски ванредно сажета, *Скица композиције*, представљају најпотпунији израз Стевановића као личности и талента. Интелигентан, радин и савестан у проучавању и продубљавању сликарства и његове суштине, он се у Паризу бавио и копирањем великих мајстора у Лувру, дајући у *Concert champêtre*-у Ђорђоновом једну не свакидашњу копију, а у *Портрету младе жене* и *Коњаницу* најбољу и најдубљу интерпретацију Веласкеза од свију нас.

Остало би да на овом месту речемо коју и о посети ове изложбе и о откупљивању појединих њених дела. Међутим, све што се у томе погледу може рећи сажето је у овоме: посета је била више но слаба, а откуп уопште никакав. Тај се резултат, истина, могао очекивати у нашој средини. Ипак, он запрепашћује, кад се узме у обзир да „Цвијета Зузорић", приређивач ове изложбе, у својим редовима има огромну већину чланова из најугледнијих и најбогатијих београдских кућа. Нико не сме сумњати да је то друштво организовано у лепој намери. Али, сама та чињеница никако није довољна да би се друштво, које је организовано у циљу помагања домаће уметничке делатности, могло сматрати активним и у границама својих дужности и обавеза чак и кад поједина његова предузећа имају овакве резултате. Напротив, под оваквим околностима није нимало неоснована и депласирана мисао: да чланство у „Цвијети Зузорић" једног доброг дела представника наших „виших кругова" постоји ту више ради личне заштите од моралних одговорности и материјалних издатака за помоћ нашој културно-уметничкој активности, ради обезбеђења од свих оправданих културних прекора, него ли ради саме културне акције Друштва Пријатеља Уметности.

Колико је ово жалосно, није потребно истицати. А да је све то тачно, могли бисмо онде навести безброј примера. Наравно, постоје и часни изузетци, и једино са њих, само са њих и њихова, нажалост, оваквом ситуацијом јако отежана рада, постојање „Цвијете

Зузорић" може се некако још и оправдати и желети. У сваком случају, приређивање једне уметничке манифестације, омогућавање једне уметничке изложбе не састоји се само у бесплатном издавању просторија и штампању плаката, већ и у агилном старању да успех такве једне културне манифестације има и некаквих позитивних моралних и материјалних резултата. Да се, пак, ови резултати морају односити, у првоме реду, на саме излагаче, којима се помоћу њих омогућује и егзистенција и будући рад, није, свакако, ни потребно нарочито истаћи и подвући. Акције воде и прихватају успешно само за њих дорасли, само они који умеју да схвате и значај тих акција и своје дужности и обавезе у њима и код њих. А то се не сме заборавити.

Изложба Ладе, једанаеста по реду од оснивања ове најстарије и најбројније београдске уметничке скупине, представља ове године и једну интимну свечаност: навршило се двадесетипет година постојања овога друштва српских уметника.

Морамо одмах нагласити да је ова изложба Ладе подбацила. То значи да је Лада, крај свих позитивних уметничких вредности и себи, овога пута прилично заостала иза својих некадањих изложаба. Састављена углавном од старијих наших уметника, представника старијих уметничких схватања, она је на свакој својој досадањој изложби умела да пред јавност изнесе низ резултата који значе њен несумњиви прогрес. Овога пута, врло мали број изложених предмета био је у стању да јасно и изразито укаже на какав уметнички напредак Ладиних чланова. То констатујемо са најискренијим жаљењем, јер сваког пријатеља нашег уметничког напретка, без обзира које му је од уметничких схватања ближе, мора радовати напредак које било домаће уметничке личности или скупине, а поготову успех и напредак једне уметничке скупине са толиком традицијом и таквом историјском улогом какву има засобом београдска Лада.

Најзначајнији корак на путу напретка учинио је на овој изложби Милош Голубовић. Ово бележимо утолико пријатније што смо, говорећи о прошлогодишњој изложби Ладе, били принуђени да на овоме месту констатујемо мање позитивних чињеница о тадањим Голубовићевим сликама. На овој изложби доминира његово уље *Околина Београда*, дато ретком свежином и непосредношћу, и држано у ванредно успелом јединству колорита, са много лирских акцената у основи. Натуралистички став Голубовићев, његово акцентовање натуралистичког цртежа и колорит који је дошао као ре-

зултат тежње за свођењем на неколико одређених и изричито таквих тонова, добио је овде своје успело решење. Исто тако, његова *Мајка*, портре г-ђе Голубовић и њихова синчића, одскаче видно над осталим делима на изложби, и говори јасно о једној новој и вишој етапи Голубовићева развоја.

Боривоје Стевановић долази у исти ред са Голубовићем својим малим платнима *У дубоку јесен* и *Чубурски поток*. Песник нашег, београдског, предграђа, истанчани лирик, чији лиризам стоји као најтешње продужење лиризма једнога од оснивача Ладе и прве озбиљне уметничке личности у историји новијег српског сликарства, Ђорђа Крстића, Боривоје Стевановић је сликар који не корача крупним корацима, али је у сталном и континуелном напретку, у техничком погледу исто колико и у погледу продубљавања својих сликарских доживљаја.

Драгомир Глишић иде такође у ред најзначајнијих имена ове изложбе. Он се овога пута јавља са својим пејзажима и маринама са Јадрана, успешно остајући на линији коју је држао и на прошлогодишњој изложби Ладе и на VI Југословенској у Новоме Саду. Платно *Будва* најуспелија му је, свакако, слика на овој изложби.

Љуба Ивановић, Ана Маринковић, Наталија Цветковић и Бета Вукановић остали су по старом и сваки у своме оквиру и димензијама. Тако исто и Миодраг Петровић није учинио ни корак даље од свог начина, од клиширане јаловости једног површног, врло плитког путописачког анегдотизма, који не значи ништа и не стоји ниукаквом односу са развојем сликарства у нас и уопште.

Милица Чаћевићева хоће да се држи принципа Лотова гледања на слику. Не без колористичких квалитета, она у својим акварелима *Поплава* делује, нажалост, прилично исфорсирано, нарочито у оном другом, у *Поплава II*, док у *Хемичару*, *Аутопортрету* и *Скадарлији*, овој нарочито, стоји далеко од својих сликарских могућности.

На крају, помињемо још од слика пријатан пејсажић Рафаила Момчиловића *Кишно време* и *Женски акт* у пастелу од Христифора Црниловића, две слике које не прелазе границу обичних ученичких студија. Остали излагачи и њихови радови не значе за уметност ни толико.

Вајари, Лукић, С. Роксандић, Стијовић и Арамбашић јављају се на овој изложби без промена. *Св. Ђорђе* Лукићев и *Тужбалица* Стијовићева, међутим, имају највише квалитета у низу изложених скулптура на овогодишњој јубиларној изложби Ладе.

Иван Радовић изненадио је својом колективном изложбом. Упркос обиља патетичних и панегиричних фраза, које је на рачун нове етапе његова развоја просуо у предговору каталога Петар Добровић, обиље јевтине шагалштине и немачког декоративизма из фазе гогеновског става у експресионистичком сликарству, обиље форсиране примитивности и у постављању и у решавању, није могло да учини убедљивим и непосредним нове слике Ивана Радовића. Јер: хумористичан акцент свих оних легенди, ма како био пријатан, остао је у превасходству над сликарством оних платана; ироничан потез у приказивању малограђанске Бачке остао је само фељтонистички површан у томе сликарству, које је требало да значи једну одређену стваралачку намеру у пуној својој уметничкој потврди.

Додуше, ту и тамо налази се по који детаљ, по који сликарски однос, који потсећа на некадашњег Радовића, сажетог у једну пригушену и ниску гаму сивосребрне хармоније тонских и колоритских вредности истанчаног лирског настроја. Ту и тамо, додуше, постоји по који срећно нађени однос и равнотежа бојених површина. Ипак, све то стоји прилично далеко од свих и пуних сликарских могућности Ивана Радовића, а колоритом и звучношћу његовом никако не дају доказа о каквој снажној и ускладаној хармонији. Напротив, склад и уравнотежено сазвучје његових бојених површина, истанчану колоритску повезаност његових декоративних егзалтација може, у огромној већини његових слика, да пронађе као звучну и непоремећену целину само човек који за те вредности нема довољно осећања, само ухо без слуха.

Не постоји чињеница која би оборила тврђење да је Радовић на овој етапи свога развоја подбацио. Он није подбацио само у односу према својим ранијим етапама, из којих се, преко слика на прошлогодишњој изложби Пролетног Салона у Загребу и слика на VI Југословенској, сасвим логично развијао до ове садање своје етапе, већ је подбацио и у погледу својих могућности у односу према овој данашњој етапи свога развоја. Водама којим он хоће да броди бродили су већ, а данас броде нарочито, многи савремени сликари на Западу: та реакција на тродимензионално сликарско гледање Запада, то површинско и декоративно третирање слике као намера није нимало нова и још мање недетерминисана. Напротив, такво сликарско гледање исувише је познато и успешно спроведено у свету, а у нас је такође нашло својих присталица, од којих сликарство Д. Барановића, о коме је малочас било речи, представља један одличан пример, а сродне, не истоветне, сликарске идеје и схватања заступа у нас, са много духа и среће, и млади Грдан у

загребачком Пољетном Салону. Међутим, Радовићеви данашњи сликарски резултати у овоме хотењу далеко изостају, видимо, за резултатима оба поменута наша сликара. А то у техничком и рукописном погледу исто колико и у погледу продубљавања суштине саме те сликарске намере, исто колико и у погледу прочишћавања изражајних средстава, језика и синтаксе сликарске.

Сви ови недостатци у пуном остварењу сликарске намере коју је Радовић поставио себи за проблем, не значе, међутим, ниуколико, да будућа његова остварења тих намера, будућа решења овог, иначе, ванредно сложеног задатка, неће бити позитивнија по Радовића, а уметнички несумњиво виша квалитетима од ових садањих. Засад, он се налази на тачци која нам његову намеру чини потпуно одређеном и јасном, али нам, у исто време, даје више но ограничен број јасних и одређених доказа да је та намера остварена достојно и на висини себе као једног озбиљног и позитивног уметничког стремљења. Отуда је и утисак који се носи са ове изложбе врло мучан и неугодан, ма како, иначе, све те најновије Радовићеве слике садржале занимљиве и пријатне фабуле; отуда се сва ранија лепа очекивања слажу данас у искрене жеље да сликар Иван Радовић, који је у редовима наших сликара са изразито савременом уметничком концепцијом, још од првог свог појављивања пред јавност, држао место пуно части и угледа, — да Иван Радовић у скорој будућности изађе из ове тренутне критичне ситуације свога сликарства, и даде нам, у новом свом уметничком стремљењу, таквих резултата који ће само учврстити његово старо место међу нашим уметницима, место које је ова изложба, нажалост, поколебала.

Мих. С. Петров

Путови Славка Воркапића

Етапе: Земун, Београд, Будимпешта, Кратово, Париз, Холивуд

Име Славка Воркапића познато је нашој јавности, — овај наш уметник има великих успеха у Америци. Листови су писали о његовим филмским и сликарским успесима, и тако се дознало да је Славко Воркапић један од најбоље цењених америчких сликара, да има у Холивуду своју сликарску школу, да је, најзад, и као филмски глумац имао знатних успеха. Широка публика дознала је, тако, понеке појединости о њему, и може се рећи да она сада прилично познаје спољашност овога нашег уметника који нас је у Сје-

дињеним Државама прославио. Али мало ко познаје унутрашњу, психолошку физиономију овог нашег уметника, чији је живот, и успеси, доказ изванредне воље, интензивног жељења да се хармонија реализује, да и живот буде уметност. У овом погледу, Воркапић човек можда је и интересантнији од Воркапића уметника, и то стога што му је већ данас — има 33 године — успело да реализује своје снове. Воркапић је одавно био убеђен да своје идеје, себе, своју уметност, хармоније ове уметности, може да оствари само у Америци, у земљи која је, по његовом мишљењу, позвана да створи базе новом класицизму. Америка, земља Емерсона, Витмана, Тороа, Џек Лондона, земља атлета, спорских рекордера, сјајне расе трапера и осталих аутохтоних људи, земља конструктера, неизмерних могућности, и филма, у коме царују Виљам Харт, Чарли Чаплин и Дуглас Фербанкс, — по мишљењу Воркапића мора да постане база нове уметности, *грандиозне и ведроздраве*. Као за време Јелина, када је здрав дух становао у здравом телу, тако ће бити и сада у ренесанси уметности која има да почне у Америци, која је тек почела да живи интелектуално-емотивнијим животом, пошто је, претходно, асимиловала многе најбоље снаге Европе. Тачне или погрешне, ове се идеје могу бранити или нападати; али је несумњиво да је свака идеја плодна и дубока онда када је снажно осећана, преживљена, а оправдана онда ако је уметнички израз реализује. А Воркапићев случај је такав. У Америци успело му је да потенцира у себи оне идеје због чијих је реализовања пошао преко Океана. Надајмо се дефинитивној кристализацији, и облицима који ће нас обогатити, и који ће вратити дуг еволуцији, и испунити задана обећања. „Ако еволуција хоће да ја за њу нешто учиним нека ме пренесе у Америку и нека ми да сва потребна средства". Тако пише Воркапић у својим забелешкама 28. фебруара 1917. године. Еволуција, — назовимо је и срећа или воља, или и једно и друго, — одвела га је у Америку, филм му пружа материјалне могућности, а ми од њега очекујемо нове, снажне, велике доказе неокласицизма.

Као ђаку шестог разреда земунске реалне гимназије, Воркапићу досади школа, те пређе у Београд и упише се у Уметничку Школу. Ту је две године студирао, у друштву са Настасијевићем, Бешевићем, Голубовићем и још неким данас мање познатим уметницима. Добивши затим стипендију Матице Српске, отишао је у Будимпешту, где је студирао, на тамошњој сликарској академији, до почетка Рата. Од наших, били су онде још Добровић, Филаковац, Мазалић, Сабљак, Шеферов и Гундрум. Преко ферија долазио је кући у Земун, где је тада постојала читава група уметника. Земун

је био мали Дармштат или Фонтенбло. Могли бисмо рећи да је постојала земунска школа уметника. Ту су били поред Воркапића: Самбуњак, тада ђак Франца Штука у Минхену, па Сабљак, Сава Шумановић, Милан Недељковић, Пера Пап, Богдановић, и тадашњи и данашњи градски начеоник Д-р Пера Марковић. Земун, — реч је у првом реду о омладини, — није био само револуционаран, варош тајних декада, чији је вођ био Никола Крстић (садашњи професор и књижевник), који је ширио међу нама идеје Васе Стајића о „новом Србину". Било је у Земуну поред тих револуционара и уметника, од којих су неки били и чланови тајног удружења. Земунци су често могли видети како њихов градски начеоник полази са нама — и ја сам се тада бавио сликарством, — на Гардош, Радецки, и остале сликовитије крајеве Земуна, па чак и у Купиново, ради сликања пејсажа. Ту у Земуну почела је да се израђује уметничка личност Воркапића, ту смо се ми одушевљавали новом уметношћу, видевши у Ходлеру најснажнијег представника нових могућности. Ходлер је био наш „бог", онај који је бацио у засенак Клингера, Родена, и све остале које смо дотада високо ценили. Ходлер и Мештровић била су оличења наших тежњи „нејуначком времену у пркос". Очекивали смо грандиозно, сматрали смо да „долази наше доба да се буде дивне, нове снаге". Очекивали смо ренесансу, боље речено били смо убеђени да ћемо ми Србо-Хрвати, како смо се називали, имати знатан удео у општој ренесанси Европе. Осећали смо да ће бити великих борби, али, разуме се, нисмо ни могли слутити да је светски рат на прагу... У то предратно доба, Воркапић је највише радио пејсаже, доста актова, неколико скица за наредне велике композиције, и два-три цртежа фантастично-визионарна. Цртеж је његов већ тада био јасан, чист, концизан, смисао за компоновања акцентуиран. Будући је уметник већ био ту, требало је само времена и прилика да се изради. Али, европски рат за неко време прекида сваки рад.

Рат нас је затекао у Србији. Воркапића у Крушевцу, мене у Радујевцу, у Крајини. Већина чланова земунских декада била је у Србији; оно што није успело да раније пребегне, што није у међувремену интернирано, прешло је са српском војском после њена тродневног боравка у Земуну. Са тим Земунцима дошла је и Воркапићева породица. До повлачења, Воркапић је у Кратову, као наставник гимназије. У томе дивном и усамљеном Кратову једном од наших најинтересантнијих градова, Воркапић је имао довољно времена да ревидира дотадашње знање, да у самоћи о многом чему размишља, а највише о судбини уметника у таквим временима. Но,

боравак у Кратову значајан је и због тога што се он упознао и спријатељио са младим калуђером лесковачког манастира Дионисијем Буркићем, човеком који је живео, радио, јео и пио тачно према прописима окултних наука. Буркић је био убеђени теозоф: он је у свакодневном животу реализовао оно у шта је веровао. И ова конзеквентност теозофа утицала је на Славка, допринела је изграђивању личности. И после, у Паризу, када су се идејно разишли — Буркић је тада изгледао често и смешан и наиван, у Паризу се другчије гледало на такве људе, — Воркапић је, с времена на време, задавао себи менталне задатке, или је у себи, у мислима, учвршћивао оно што жели да се оствари у животу. Ово изграђивање воље, самога себе, ово фиксирање мисли да би оне свом јасношћу, рекао бих глобалношћу, изашле изван мозга, има своју важност у развоју нашег уметника. То је један од оних фактора који га је одвео у Америку, који га је могао удаљити од оних елемената у њему самоме који су сметали хармоничном развоју и остваривању живота који му одговара. У Кратову, Воркапић је мало цртао и сликао. То је била фаза размишљања, ревидирања властитих вредности. Али, она није могла дуго да траје. Немци и Бугари упали су у Србију, Кратово је близу границе, и Воркапић, заједно са Буркићем, одлази у Скопље, а одатле у Косовску Митровицу, где смо се поново нашли. Славко, његов отац, брат Милан, Н. Крстић и ја пођосмо возом до Урошевца, а одатле пешке до Призрена, и даље — увек пешке — овим путем до Драча: Ђаковица, Пећ, Чакор, Андријевица, Подгорица, Скадар, Љеш. У Драчу смо се, тешком муком, укрцали у неку талијанску лађу, који нас је одвела у Бриндизи, где смо морали да издржимо карантен. Најзад, из Бриндизија одосмо у Напуљ, Рим, Модану, Екс ле Бен, Вореп и Тулон. И најзад, у Париз...

У Француској, неко смо време били смештени у Ворепу, малом месту одмах до Гренобла; али се Воркапићу није свидео живот у ђачкој колонији. Једног дана отишао је, не рекавши такорећи ни збогом, у Париз, где је брзо био примљен за ђака Уметничке Академије у атељеу старог Кормона, који га је волео. Но, иако су га на Академији ценили и Кормон и Фламен, он није дуго издржао. Прешао је на Монпарнас, посећујући слободне уметничке школе и њихове професоре Мориса Дениа, Русела, Бонара, Лота, и Бурдела. Тада почиње право усавршавање, али и дубоко незадовољство услед тешког материјалног живота. Воркапић је хтео да реализује, и није могао бити задовољан само осећањем своје вредности. Ни њега, ни нас, његове пријатеље, није задовољавало

посматрање његових скица и радова. Ту је било много емоција, линије и конструкције биле су концизне, снажне, класично-реалне, све је то било кристализована ведрина, — али, тражило се још нешто. Нешто дубље и нешто изнад тога. Пре свега, тражило се да уметников живот буде у складу са идејама, да живот буде база хармонија, а не да дело буде само израз недостижног идеала. Идеализам без реалних подлога сметао је развоју. Воркапић је хтео да његове слике буду еманација проживљеног. Он је желео да му слике буду интензивне, да дају живот. Париз, скучена материјална средства, нервоза, борба са самим собом, све је то сметало. Идеја о одласку у Америку сазрева. Под утицајем Емерсона, Тороа, а нарочито Витмана, под утицајем оне серије величанствених филмова у којима су играли Виљам Харт, Дуглас Фербанкс, Чаплин, који су нам открили једну нову Америку, нов мисаони и емотивни свет, нову уметност, Воркапић је постао још незадовољнији. У исто време, тежња за одласком постала је неодољива. Или ће отићи, или ће контрасти и борбе довести до експлозије, до катастрофе. Воркапић је био уверен да ће у Америци моћи да реализује онај живот који ће постати услов реализовању великих дела. Када је та жеља постала тако јака да је потиснула све остало, почео је да тражи начине одласка. Ово је трајало годину дана, док није, помоћу двојице-тројице пријатеља, 1920. године отпутовао. Тај одлазак није ни најмање био славан, — Воркапић је пошао као помоћни келнер трансокеанске лађе; али је био одлазак, растанак са Европом, прекидање европске фазе, и свега оног што је сметало. „Покидане су све нити зле фаталности" писао је он у своме дневнику.

Париски музеји, галерије, париски живот, нарочито живот на Монпарнасу, бескрајне дискусије са Дешковићем, Ујевићем, самном и другима, у Ротонди, у локалима „Ри де ла Гетеа", посећивање биоскопа, шетње подземном железницом, испуњавале су, углавном, живот Воркапића у Паризу. И љубави. Радио је много, нарочито је много цртао. Извесне идеје, мотиве, прерађивао је неколико пута, све док није постигао потпуну сигурност израза. То ће рећи, док није цртеж постао тако једноставан, у исто време кондензован а ипак суптилан, да је линија сама по себи била сугестивна, без обзира на оно што изражава. Мало модерних уметника поседује ту сигурност цртежа. Друга је ствар идеолошка страна, и то да ли је то лични доживљај, често израз окултних жеља, да ли је његова концепција свима приступачна, да ли је модеран или не. *Једно је сигурно: да Воркапић уме да црта као ретко ко, да снажно компонује, да су његови сугестивни радови еманација хармоније, фило-*

зофске ведрине, да показују аристократизам духа. У Паризу је стекао и прилична признања. Угледна ревија „Л' Ар е лез Артист" репродуковала је његове ствари, исто тако „Ла Реви Ебдомадер" и „Ле Турбијон", а поводом Југословенске Изложбе у Пти Палеу, 1919. године, више је листова и ревија писало о њему истакавши особине које смо већ навели.

Воркапић је остварио своју жељу. Живи у најлепшем крају Америке, у Калифорнији. Прво време живео је у Њујорку, који није много годио његовом темпераменту. Са мало средстава пошао је у Калифорнију. Пут од Њујорка до Лос Анџелеса трајао је годину дана. Најзад, 26. јула 1921. стигао је у очекивани крај. „Стигох аутомобилом из Сан-Франциска у Атену овог и будућих векова" писао ми је на дописници којом је саопштио долазак у Лос Анџелес, где, у једном предграђу, живи и данас, као сликар, као творац једне уметничке школе, у више махова и као филмски глумац. Тако га је и наша публика могла видети у „Скарамушу" Рекс Ингрmaма, где је играо Наполеона I. Остало је већ познато. Његов прави реализаторски рад тек је почео. Мислимо онај велики, монументални. Дубока, велика дела тек долазе.

Бошко Токин

БЕЛЕШКЕ

Изложба Хегедушић—Шербан

Нови Сад је далеко од тога да осећа културну потребу за каквим уметничким догађајима. Он је нарочито далеко од тога да осећа потребу за каквим уметничким догађајима у којима учествују домаћи уметници. А ово тврђење, нажалост, базирано је на маси необоривих чињеница из скоријих и даљих дана новосадског културног живота. Међу осталима, велика VI Југословенска најбоље доказује ово неугодно тврђење, јер се из њена исхода најбоље види како је депласиран сваки занос за каквомгод уметничком акцијом у садашњој средини бивше Српске Атине.

Као што Нови Сад нема потребе за уметничким догађајима, тако исто ни уметничке изложбе које залутају овамо немају погодних просторија за своје приређивање. Срећом, новосадска Берза имала је у задње време неколико празних соба у своме приземљу, па је тако нађена могућност да се, убрзо једна за другом, приреде две изложбе слика: Изложба Петра Добровића, о којој је већ било речи на овоме месту, и Изложба Хегедушић-Шербан, која је отворена 5. прошлог месеца.

Са Хегедушићем смо се први пут срели на VI Југословенској. Тамо је он био заступљен неколиким графичким радовима, који су у одељењу Мештровићеве групе привлачили нарочиту пажњу. Хегедушић је свршени ученик загребачке Уметничке Академије, одакле је, као одличан и сигуран цртач, пре годину дана отишао у Париз. Изразито илустраторски талент, са јаком подлогом фељтонизма и литературе, он слика углавном живот својих Загораца, подвлачећи нарочито духовит и ироничан свој став посматрача. Исто тако, тема његових цртежа уме да додирне и живот велеграда, и ту је Хегедушић тада сликар радништва, подвлачећи нарочито момент социјалне беде, као што у сликама на којима су приказани богаљи и бедници подвлачи нарочито, на један наметљив и потенцирано реалистичан начин, њихову несрећу.

Сви одлични квалитети Хегедушићева сликарства припадају његовим радовима из области чисте графике. Његова платна, ма како одавала човека који зна шта хоће и служи се поуздано средствима којима располаже, нису никако толико непосредна и упечатљива. Повезаност његових површина, доведених у чисто декоративне односе, делује много мање од његових снажних и убедљивих цртежа, који му, неоспорно, одређују одлично место међу нашим савременим графичарима.

Миленко Шербан располаже таланијим сликарским квалитетима од

свога друга. Још пре годину дана, на својој изложби пред одлазак у Париз, он је представљао само даровитог ђака, који тек треба да се развија. Враћајући се из Париза, после неколико месеци проведених у Лотовој школи, Шербан је собом понео и неколико снажних сликарских утисака, помоћу којих је почео озбиљнијим очима да гледа на сликарство и своје сликарско развијање. И он је прегао на посао да се сликарски уобличи и изрази.

Основна црта Шербанове обдарености лежи у његовом изразито сликарском расположењу, На данашњим својим сликама, он још није успео да се среди и закорачи једним одређеним правцем, али се тај правац, изгледа, може већ сад наслућивати, а полазиће, свакако, од ниске гаме у постави његових малих уља: *Јерменска црква, Кулпин,* и великог платна *Електрична Централа у Н. Саду.* Ту је најмање оне програмске исфорсираности која се налази на *Аутопортрету* и *Портрету г. В. С.*, наслеђа Лотове школе, и чистоћа сликарског језика најуспешније се може постићи полазећи отуд. Хоће ли млади Шербан ускоро показати успех који његов талент и његова интелигенција заслужују, показаће нам његова наредна изложба. У сваком случају, ми тај успех искрено желимо. *Мих. С. Петров*

Послератна премијера Ростанова Сирана од Бержерака

(Приказано у београдском Народном Позоришту први пут 7. фебруара, у преводу Милана Димовића, и режији Д-ра Гавеле).

Многима је изгледало да реприза *Сирана* — боље рећи послератна премијера овог комада, који је пре петнаест година даван први пут у Београду, а пре тридесет у Паризу, где је, због времена у коме се појавио, имао незапамћен успех, — значи обнову такозваног романтичног театра, на нашој најважнијој позорници. Међутим, мислим да су разлози због којих је *Сирано* игран понова, после толико времена, и са толико трошка и труда ново увежбан, у новој режији и подели улога (осим главног лица) — друге природе. Могло би се рећи: ти су разлози више лични него уметнички. Оваки лични разлози имају, међутим, оправдања само онда ако их режија, и игра, оправдава у пуној мери. А то није био случај, бар не у свему. Ми можемо да будемо представом *Сирана* задовољни само донекле. Пре свега, могли смо да констатујемо да је београдско Народно Позориште у стању да прикаже најтеже комаде, — под изразом „тешко" не мислимо да кажемо „дубоко, сложено", него комад чије приказивање захтева огроман ансамбл, посао, — да наше позориште може да игра ствари са великим ансамблом, ствари које захтевају брижљив посао од режисера до епизодиста. Али, кад је тако, зашто не играти онда Шекспира? Има још доста Шекспирових комада који нису играни на београдској позорници, а који би, са исто толико труда, могли да пруже бар такву представу каква је била *Сиранова.* Други разлог задовољства је добра режија г. Гавеле, иако нас извођење извесних сцена (например почетак првог чина, и крај четвртог) не може да задовољава, због извесних празнина. Трећи је пак тај да г. Богић може да буде добар глумац кад хоће, кад учи улогу, кад је брижљиво спреми, као овога пута. То, међутим, опет не значи да смо потпуно задовољни његовом креацијом Сирана, иако га не желимо упоређивати са француским глумцима којима ова улога лежи ближе због језика и тирада.

Ипак, г. Богић није, узевши креацију као целину, био рђав. Истина, његова дикција није боља од дикције осталих, али то је општа болест наших глумаца. Стихове није рецитовао подједнаком срећом, било је и запињања, но, у главноме, ипак се доста уживео у улогу Сирана, прилично га је схватио и доста рељефно приказивао. А с друге стране ни најбољи глумац не би се много боље оживео у вербализме и тираде, увијену фигуру Сирана, који је интересантнији кад га замишљамо него кад га даје Ростан. Његово је време прошло. Бернар Шо, Пиранделo, и Шекспир — да споменемо само ове— ближи су нам, кудикамо већи, и дубљи. Госпођа Деса Дугалић била је добра прециоза, у атмосфери комада, но стихове ни она није доста јасно изговарала. Г. г. Плаовић, В. Јовановић, Д. Гошић, Раденковић, задовољили су, Никола Гошић много мање. Госпођа Златковић дала је одличну карикатуру. Цео је ансамбл био запослен, и, у главноме, задовољио. Само, као што напоменусмо, било је и разлога незадовољства. Најглавнији настаје онда кад се помисли како би с тим радом, трудом и новцем могао да се даде ма који Шекспиров комад, или један од толиких модерних, код нас неприказаних писаца, или комад неког домаћег писца. Други разлог незадовољства је дикција глумаца, коју би престонички глумци требали да мало боље науче. Нису ни све сцене са масама испале најбоље. У почетку првог чина осећале су се празнине, није било довољно људи на бини. Други чин био је бољи, сценски најуспели трећи и пети. Четврти само делимично; свршетак овог чина био је скоро комичан. После толиких добрих филмова у којима се показују разне, па и ритерске, битке, могло се дати нешто сложеније, боље, а са једноставнијим ефектима и више.

Сумарно, могли бисмо рећи да не стојимо ни пред каквом обновом романтичних комада, да је Сирано дат више случајно, као што се то често дешава, да смо задовољни само донекле; а морамо рећи, најзад, и то да је публика лепо примила представу. А то има своју важност за позориште које — у знак времена — мора да води рачуна и о укусу публике. Београдско Народно Позориште још није увек у могућности да публици наметне нову уметност. Но, томе треба ипак тежити.

Б. Токин

Нови путови руске књижевности

У јануарском броју *Летописа* речено је да се у Русији јавила нова, доста јака, књижевна генерација послереволуционог доба, која има писаца од симпатичног талента и неоспорне вредности. Ако будемо дубље анализовали „совјетску" литературу, мораћемо констатовати да она не представља једну хомогену масу, школу или струју, већ у њој стваралачка моћ дубина мисли и начин књижевне обраде деле писце, у главном, на две групе. У прву иду они чија идеологија обухвата програм и званично утврђену психологију комунистичке странке. То је актуелна, партијска, т. зв. пролетерска, класна књижевност. Њен образац приказао сам у поменутом броју овог часописа, приликом анализе књиге Д. Фурманова „Авијатичар Жаров" (Летчик Жаров). — Друга група не раскида са старим литерарним традицијама, усавршава и множи наслеђе Достојевског, Толстоја и Чехова, тражи нове форме и утиске стварања. Писци ове врсте одликују се укусом, осећањем мере, имају израђен стил

и развијену технику; код њих избија свежина и смелост. Овој категорији припада, на пример, роман М. Булгакова „Бела гарда“, у којем је млади писац који живи и ради у СССР сјајно савладао оштру и деликатну тему. (Његову књигу приказујемо на другом месту).

Сад имамо други успео покушај истог карактера: велику приповетку до сада непознатог руског писца В. Катајева „Проневериоци“ (Растратчики), која је изашла у Москви. Ово дело интересантно је не само по томе што иде у последње новине руске књижевности, ни по томе што има у себи знаке несумњива талента, већ и по својим унутрашњим особинама и мотивима, који нам се чине веома значајни. Фабула овог дела је врло проста и обична. То је историја једне проневере двају чиновника, књиговође и благајника једне совјетске установе у Москви, Прохорова и Кљуквина. Два бедника, која, ни пре ни после тога, нису знала шта је прави живот (само су га замишљала у машти према уличним романима), дошла су, приликом примања новаца за исплату, до крупне суме, и, нехотице, полусвесно, као да их је вукла нека зла коб, чине велику кривицу. Како је извршена проневера? На то ни сами не би знали да одговоре. Пиво, ракија и музика, жеља да окусе тајанствена и забрањена блага и задовољства овог света, — узбуђују уврећено срце, обећавају нешто необично, неизрециво прекрасно и пријатно. Можда се код њих први пут у животу јавља одлучност и храброст, воља да прекораче уобичајене норме и одређене границе. Психолошки Рубикон је прећен. Даље све иде природним и обичним путем: одлазак у фијакеру и скандал у кући старијег друга, жестока свађа и туча књиговође са женом, поновно путовање у ноћни локал, лудо бекријање, случајни пријатељи и женске; а изјутра, као у магли, воз којим пијани преступници (још несвесни свога чина) одлазе, у друштву сумњивих дама, из Москве у Ленинград. Отуда, искусивши великоварошке финесе и сласти, иду у провинцијски град Калинов, затим у село (свеједно је, камо), док једног дана, баш кад желе да паметно искористе украдене паре, виде да су оне при крају, и да је дошло време положити рачуне не само пред својим старешинама већ и пред својом савешћу и државним судом.

Путовање, управо лутање њихово, веома занимљиво и духовито приказано, чудновати доживљаји, бесмислени провод, прљава средина у којој се крећу — чине главну тему приповетке. Душевно сиромаштво ових јунака још јасније се оцртава у њиховој поступању. Аутор је згодно изабрао критичан, рекао бих свечан момент, једини у животу, кад се они осећају као људи, на врхунцу, у напону своје лажне снаге. Њихова морална заслепљеност види се још јасније уз равнодушност, мртвило или покварености оних с којима они долазе у додир. Загушљива атмосфера бескрајне, неодољиве досаде, простаклука, баналности, гуши читаоца, који, пошто затвори књигу, хоће да узвикне заједно с Пушкином; „Боже, како је јадна наша Русија!“

У књижевном маниру г. В. Катајева има црта и мотива који подсећају на Гогоља (нарочито на *Шињел*) и Достојевског; он воли подземне, мрачне путове и ходнике човечје душе, пажљиво испитује сваки кутак у њима. У приповетци има елемената природне, спонтане друштвене сатире, јер кривци се слободно крећу широм простране земље, и ником не пада на ум да их укори, задржи, или позове на одговорност. Околина је потпуно индиферентна

према добру и злу. Али, писац је далеко од тога да стави себи у задатак шибање ма чијих порока и мана; он не напада ни народ, ни његове управљаче, никог не оптужује нити се жали. Само хладно и скептички посматра, завирује у најдубље слојеве паланачког духа и животарења, и ту открива хаос, мешавину појмова, класичну глупост, нејасне тежње за нечим лепим и узвишеним (где је то, и у чему?), тугу за необичним, привлачним, неостварљивим. Оно што Руси зову „пошлость" (баналност) долази у приповетци до фантастичних размера и форама, и у томе се аутор угледа на своје претходнике Ф. Сологуба и А. Ремизова. Нека фаталност прожима цео живот и драму проневерилаца који изгледају као жртве извршивања нечије ђаволске воље, осуђени на свој сраман и мучан пут. Привиђења, не људи, не живот, — опчаране сенке, страшне авети круже у илузорном и болном свету који ствара В. Катајев. Као „битописатељ" и психолог, он у видљивом, обичном незнатном, открива и испитује онтолошку суштину, последњи основ, главни мотив делатности, нејасан, вероватно, и за самог агента. Величанствено и ништавно, трагично и смешно писац износи без патоса и узбуђења, одређеним јаким потезима, и црта своје слике бојама које најбоље одговарају тону руског пејзажа: широко, сиво и тужно. Општи утисак који остаје јесте: власт мрака; монотона сета, дубока, безгранична, скоро безизлазна.

Рекли смо да за нас дело В. Катајева изгледа значајно и карактеристично. У којем погледу? Ми не делимо руска књижевна дела на „совјетска" и „емигрантска" само по садржини, по идеолошкој линији, већ и по начину уметничке обраде; премда смо увек сматрали ову поделу условном, и оба термина употребљавали под знаком навода. Јер за нас постоји једна и јединствена руска литература стицајем околности, привремено, подељена у више струја, по идеолошким и формалним особинама. Сад се код писаца у СССР. почиње да таложи расположење, и поред програмских званичних начела и уобичајених отрцаних манира у књижевности опажа се (не само код М. Булгакова и В. Капајева) много мирније, објективније, пажљивије и дубље прилажење скорој прошлости и садашњости. Истичу се општи проблеми, јавља се национално обележје и дубоки штимунг. Јаз између два књижевна логора, који је створио грађански рат, постепено почиње да се затрпава. С овим и оваквим делима као „Проневерители", „совјетска" литература губи своје специфичне ознаке, губи оно што је издваја у посебну врсту, и неприметно, лагано, улази у опште заједничко корито јединствене руске литературе.

П. Митропан

Д-р Милан Хоџа

Чешке, словачке и немачке културне институције, Парламент и штампа чехословачка прославила је 1. фебруара педесетогодишњицу Д-ра *Милана Хоџе*, садањег министра наставе и народне просвете. У Републици је мало мужева који су тако *своји* и *изразити*, и који су на своме путу наилазили на толико препрека као он. Ово је сасвим разумљиво; јер једна личност којој није стало до личне омиљености него до општег добра, и чији је идејни хоризонт много виши и шири него хоризонт већине његових сарадника, мора наићи на отпор и неразумевање. Ми-

саоно и формално савршени говори Д-ра Хоце, успех његових политичких програма и зрелих назора у иностранству, и позитиван му рад на консолидацији унутарњих прилика Републике, особито рад на зближењу Чеха и Словака, — то је све допринело да данас и пријатељ и непријатељ признаје велике заслуге и изванредне државничке способности његове. Хоцина природа била је двострука: опозициона и револуционарна пре, а конструктивна и пацифистичка после Преврата 1918. Син национално свесне, заслужне словачке породице, и већ као младић журналистички активан, он је предратних година будио своје сународнике на отпор против Мађара. Изабран за посланика у Пештански Сабор, Хоца је улагао много труда да сједини и организује посланике и остале немађарске народе, Југословене и Румуне. По слому Хабсбуршке Монархије, трудио се Хоца да одстрани неспоразум међу Чесима и Словацима. Тако је пригодом Св. Мартинске Декларације, и у целом својем каснијем учествовању у *унутарњој* политици, инстистирао на убеђењу да за словачки, а наравно и чешки, народ нема друге будућности него у најближој и најинтензивнијој сарадњи. Још из предратног доба пријатељ нашега народа, добар познаналац српскохрватског језика и наших прилика, особито т.зв. пречанских, — о чему дају доказ његови говори о идеологији Мале Антанте, наредбе у погледу подучавања нашег језика на чехословачким школама — он је као створен да даје смернице и *спољној* политици своје отаџбине. За ово га предестинира и изванредна образованост и ученост, познавање Запада до у најтање културне огранке, и, last not least, његово углачано и допадљиво понашање отменог Европејца.

У своме красном говору пригодом десетогодишњице учествовања чехословачких добровољаца на српским бојевима у Добруџи, истакао је Д-р Хоца *симболичан* значај тога догађаја, док велик део чешке јавности, под притиском извесних кругова, види у тим борбама у иностранству велики *реални* добитак, и прецењује их. То његово становиште значајно је особито сада кад је грозница оцењивања разних ратних згода захватила и нас Југословене. Јасно је да ће тек после извесног времена, док отпадну лични интереси и сугестивни упливи блиске прошлости, моћи пасти тачан суд и у погледу чехословачке и у погледу Југославије. — Хоцина велика заслуга је да је имао смелости и у овом тугаљивом питању да каже истину.

Одговарајући на разне честитке, Д-р Хоца је напоменуо да сматра за највећу задаћу Републике на пољу националног рада *унификацију* Чеха и Словака и поштен *modus vivendi* са Немцима. Као што га његова слободоумност надаље није задржала да тражи пут ка клерикалцима, и да заступа мишљење да их се мора пустити у сарадњу, тако исто иште у администрацији највећу *дисциплину*, ред и коректност, иако пропагира за области мисли, назора и учења највећу *слободу*.

Д-р Милан Хоца има све способности да буде вођа чешкословачког народа и у унутарњој и спољној политици.

Д-р Јулка Хлапец-Ђорђевић

Томас Харди

Смрћу Томаса Хардија (Thomas Hardy), романописца, и лирског и драмског песника, изгубила је савремена енглеска књижевност своју неоспорно најкрупнију личност. По-

ђен 2. јуна 1840. године, у једном малом селу близу Дорчестра, у југозападном делу Енглеске, Харди је био одређен за архитектуру; али, пошто му се живот у граду није свидео, повукао се, око своје тридесете године, натраг у село, и потпуно одао књижевности. Први свој роман понудио је познатој издавачкој кући Чапман и Хол, где га је прочитао нико мање но Мередит, славни романописац, и наследник литерарне круне после смрти Дикенса и Такереја. Мередит је, истина, саветовао издавачу да роман одбије, али је изразио жељу да види „младог писца". Охрабрен, Харди је поново окушао срећу, и ма да му је и други роман још остао у сфери екперимента, пробио је дефинитивно у литературу својим трећим романом „Под зеленим шумским дрветом", (Under the greenwood Tree), веома привлачном сеоском идилом, а 1874. својим петим романом „Далеко од гомиле што залуђује" (Far from the Madding Crowd) стао у ред првих писаца свога доба, поздрављен са свију страна као „велики мајстор" уметности.

После овог успеха, спољни живот Хардијев не остаје обележен никаквим важнијим чињеницама. Живећи повучено на селу, он ствара роман за романом, свега седамнаест, од којих се истичу као најзрелији и најтрагичнији „Доморотчев повратак" (Return of the Native), „Председник Кастербрицске општине" (The Mayor of Casterbridge), „Теса Дербервил", (Tess of the D'Urbervilles) и „Јуда опскурни" (Jude the Obscur). Пошто му је критика доста неповољно примила овај последњи роман који слика суру трагику једнога каменоресца радника, који покушава да се издигне и васпита, Харди се дефинитивно повукао из области романа, и вратио се песми. Прве две деценије овога столећа дао је велики драмски еп „Династи" (Dynasts), у коме, кроз џиновску борбу Европе и Наполеона, излаже своју песимистичку филозофију. Остатак живота посветио је лирици, и штампао своју последњу књигу лирике у својој осамдесетпетој години.

У свима својим делима, Харди се показује као непомирљив реалист, сликајући село епском ширином; али као реалист који не гледа само спољне манифестације живота, него продире дубоко у општечовечанско, у душевне борбе, жеље, прегнућа и стремљења. Међутим, колико је Харди своју личну жилавост и упорност пренео на своје карактере, и колико се сви они одликују једном неукротљивом жељом за животом, ипак се његови романи одвајају једним тешким песимизмом, јер над свим људским прегнућем и борбама, над свим надама, лебди судба, која свирепо и слепо убија и отима једном већ стечене плодове. Та склоност да све прожме једном ирационалном судбином, стала је Хардија и Нобелове награде у корист талената мањих од њега: Киплинга, Јетса, Шоа. Јер, Хардијева уметност није више уметност талента, то је уметност генија, и његово је место у галерији енглеске књижевности међу најкрупнијим именима енглеске прозе: Филдинга, Скота, Дикенса, Такереја, Џорџа Елиота и Мередита. Његова уметност, ма да ограничена само на један део Енглеске, у ствари, кроз борбе локалног света, слика и обухвата све човечанство. Трагика његових личности, његове Тесе, његова Мајкела Хенчарда (председник кастербрицске општине), његовог Јуде, од оних је великих трагика која заталаса људска срца и чисти их својом самилошћу. Најбоља његова дела иду међу дела

светске важности, и много истине има у оној сатиричној изреци да кад су Енглези тражили неког свог романописца кога би смели поредити са Толстојем и Достојевским, они су измислили Томаса Хардија. Као и њихова уметност, и Хардијева је неукрашена, али велика у својој простоти, и у стању да скрха својом тешком трагиком; скоро безгранична у обиму својих карактера, само, на супрот њиховој, архитектонски врло пажљиво изграђена.

А. В.

КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

*

Узнемиреност нашег времена

Daniel-Rops: *Notre inquiétude.* Париз, 1927. Цена 12 франака.

Одавно се у Европи није појавило покољење које је изазвало толику распру и узбуну као покољење чији се представници налазе данас између двадесетипет и тридесетипет година. Својим погледима на књижевност, уметност, филозофију, веру, живот, та генерација се живо истакла и променила из основа старе вредности. Постоји цела литература о идејама и менталитету нараштаја који се појавио после Рата. Но колико год је занимљиво видети шта о том мисле представници старијих покољења, толико је занимљивије чути шта мисле о себи и о свом добу ови „нови људи". Они то чине све чешће, у последње време. Учинио је то, недавно, и Даниел-Ропс, сасвим млад француски писац, један од најбољих психолога нашег доба и свог нараштаја.

Даниел-Ропс нити напада нити брани своје покољење и нашу епоху. Он их само објашњава, кроз њихову најважнију и најдубљу одлику: духовну и душевну узнемиреност, коју мајсторски аналише, не дајући закључке. У широкој и пуној слици, он износи и позадину и борце у првом плану. Социјални догађаји и појаве психолошке нашли су у њему подједнако видовитог и речитог тумача.

*

У првом делу своје књиге, који носи наслов *Похвала узнемирености*, Даниел-Ропс даје дефиницију и испитује облике људске узнемирености уопште. По њему, људска душа је готово свагда, више мање, узнемирена, изузев епохе дужег мира и релативног благостања. Човек је по природи својој узнемерен; он је стално радознао и вечно нешто тражи; нарочито га буни и плаши извесност

смрти. Али никад човек, ваљда, није био узнемирен као у наше дане, и нико то није био више од данашњег најмлађег европског покољења. Та узнемиреност се показује у више видова: у непостојаности расположења, у љубави ка променама, у противречности осећања, у променљивости веровања, у тражењу интелектуалних, метафизичких, моралних и естетских мучења.

Шта је основни узрок узнемирености? Страх. На првом месту, страх физички: од умирања и од смрти, од болова и од мука што смрт прате. Онда, бојазан метафизичка: шта ће бити с нама кад умремо? У области морала, наша узнемиреност се најбоље показује у осећању одговорности и у неодлучности пред избором пута којим треба да идемо а да не грешимо. У естетичкој области, шта је друго до немир, наша сумња у ваљаност једног дела које смо сами створили. Нема трајног књижевног дела без душевног немира. Ко пише као што сељак оре, и ко не осећа нелагодности, сумње и одговорности док пише, то је по правилу површан писац. Само преко узнемирености долази се до душиних дубина. Само немирни духови чине откровења. Узнемиреност је основа правог уметничког творачког дела.

Млади нараштај не може и неће да угуши у себи узнемиреност, нити он хита са избором одређеног пута. Зна се на које све начине људи покушавају да се ослободе узнемирености и да се осете срећни и сигурни: скептицизмом, друштвеном активношћу, хуманошћу, науком, филозофијом, вером. Али су ти напори безуспешни. Залуд се скептици сакривају за површну и пријатну игру духа: празна је илузија уверење да су се они спасли од немира, који им тиња у дну душе. Друштвени радници, да би заборавили велике и вечите проблеме, развијају чисто земаљску активност; али је то зидање на песку, и у том нема ничег вечног и апсолутног, што би могло уклонити из душе немир. Хуманизам, који је филозофија Божјег царства на земљи, показује јасније но ишта колико је човек заробљен и стешњен у границе преко којих не може да пређе. Шта да се тек рече о научном месијанизму, који је у наше дане свршио очајањем? Чак ни вера не спасава од душевног немира: ко верује истински, дубоко, тај никад не стоји, него се стално налази на путу, непрестано и све даље открива Бога. У Богу лежи људски немир. Он долази од постојаног тражења Бога. Само вера одговара на питања која људе муче.

Кажу психијатри да је узнемиреност појава патолошка. До неке мере, несумњиво. Свакако су патолошке природе неке битне особине душевног немира, као што су неодлучност и склоност ка су-

јеверју, недовољна сконцетрисаност, слаба моћ памћења, импулсивни акти, променљив став, и сумња, та хипертрофија критичког осећања. Али зато још не треба претеривати и прогласити ненормалним и болесним човека који стално мисли о смрти. Нема човека који није више или мање узнемирен. Било би парадоксално устврдити да на земљи живе све сами лудаци.

Оно што је изван сумње, то је да Европа пролази данас кроз дубоку кризу опште и велике узнемирености. Само, та узнемиреност није она коју показују, у сва времена, народи на Истоку, није то узнемиреност искрена и спонтана, него свесна и хотимична, и намерна: место инстинкта ради воља, а то је најсигурнији доказ декаденције. Напори које чине народи западне Европе, то није враћање младости и свежини, као што изгледа, него је то свесно подмлађивање стараца. Млади народи имају инстинктиван култ моћи и снаге; европска „мистика" налази култ снаге и моћи у спорту.

При таквом стању ствари, илузорно је захтевати од књижевника и уметника да се врате класици. Стари класични уметници били су јачи од своје узнемирености, они су њоме владали, и владали само зато што није била велика. Већ романтичари нису могли да јој одоле, и нису могли због тога што их је носила као вихор и што је била свемоћна. Данас се то доба враћа, доба романтизма и великог, свемоћног немира; враћа се, још у јачој мери, „и тадањи „бол века", бол непознат античком свету, апанажа презрелих култура које су пред пропашћу... Нека се књижевници и уметници слободно изражавају. Нека не беже од онога што чини нашу душу и нашу епоху. Ако је душа узнемирена, нека је даду узнемирену. Ако је доба анархично, нека га сликају анархичним. Класичан је онај писац који савршено изражава дух своје епохе.

•

Други део Ропсове књиге има наслов *О једном новом покољењу.* Ту писац говори специјално о свом нараштају, о младим људима рођеним при самом крају XIX и на почетку XX века. Прво истиче да је сукоб „отаца и деце" вечан и неминован. Чудно би чак било, каже, да оцеви истински и дубоко воле оне који ће их сахранити једног дана. Никад синови и оцеви не могу ићи у корак. На прекретници, у бурама, њихов сукоб је неизбежан, и њихово непријатељство се тад јасно обелодањује.

Над савременом омладином старији се згражају. Међутим, она је само најверније огледало данашњих прилика, најбољи израз дубоких и великих промена које су се догодиле за последњу четврт века. Пре Рата се живело кротко, без дубљих потреса и проблема,

и свака активност је била лишена дубљег смисла. У Рату су страдали млади људи, а не стари. Поновила се прича о Авраму који је лака срца принео на жртву Исака. Нису бранили оцеви децу, него деца оцеве. Највећа и најдубља осећања бола и опасности нису преживели у Рату стари, него млади. Насупрот предратном благостању, миру и стабилности, Рат је унео у наш живот оно што је непредвиђено, трагично, брзо, променљиво и ужасно. Млади с правом пребацују старима њихов уски прагматизам и презир метафизичких полета. Старији нараштаји нису водили бригу о моралу и вери. Страшну празнину су оставиле за собом разбијене старе таблице.

Рат је из темеља пољуљао не само цело једно друштво, него и цео један поглед на свет. Писци више не пишу зато да разоноде и забаве добре мирне грађане. Њих не занимају проблеми стила, ни проблеми књишки уопште. Све што је вештачко, „артистичко", неискрено и направљено, што мирише на „литературу", то млади нараштаји не воле. Њих данас све више привлаче проблеми етички и метафизички.

Греши ко мисли да савремена омладина има јаку душу. Данас су млади људи болесно осетљиви, нарочито они који нису били у Рату, него су одрасли и позадини, без оцева и са матерама, међу женама. Страсно и узбуђено они траже учитеља и вођу, и имају велику тежњу за вечним и апсолутним. Свој прототип и претходнике они виде у Хамлету, у јунацима Достојевског, Пирандела и Пруста. Зато они толико и воле и цене те писце.

Свој немир и тражење апсолутног ново покољење показује и у своме гледању на љубав. Никад се млади људи нису тако рано и тако много женили као у наше дане. Огроман је интерес у њих за психоанализу и за Фројда. Тражење космичке поезије и покрет против картезијанства природно проистиче из става младих нараштаја према животу и љубави.

Немир новог покољења огледа се и у сталној потреби и жељи да се путује. У XVII веку, свет се бојао да се крене са једног места и да оде у друге земље. Све до појаве романтизма, људи нису знали за страст путовања. Данас, она је већа него икада. Млади људи данас врло радо путују и, само ако могу, у далеке крајеве. Они стално имају жељу „да се децивилизују, да се пробуде једног јутра асоцијални, аморални и срећни".

Не треба мислити да су то добри и утешни знаци. Напротив, по свему судећи, наша епоха је једна декадентна епоха. Расе које су младе и здраве долазе до религије инстинктивно, и она је у њих снажна и једноставна. Данашње враћање религији у западној и средњој

Европи, после изгубљене, пропале вере у апсолутну моћ науке, долази вољно и свесно. То није првобитна и права вера. То је вера подгрејана, — створена у паници која је обузела свет. Не може се свесно, вољно, на силу бити свеж и дивљи, од јаких страсти и пун вере, — не може се хотимице и намерно опет бити млад. Архајичан, примитиван и првобитан можда се може бити у књижевности и уметности. У животу, не може. Немамо ми више великих страсти, ни те врсте осећања. Не само светитељи и мученици, него ни инквизитори нису данас могући више. Залуд наша жеља и воља да постанемо религиозни. Инстинкт је мртав.

Осећајући то, несвесно, људи се довијају на сваки начин да се освеже и подмладе, и да се што пре спасу од душевног немира. Теозофија, антропозофија, спиритизам, суј̌еверја сваке врсте (и глупости сваке врсте) нису ништа друго да израз те панике и јасни знаци једне декадентне епохе. Сличних периода је већ била маса: у Асирији, у Египту, у Грчкој, у Риму, у самој Европи. Измучени и престрављени, људи траже брзу помоћ, и више воле имати уза се сигурну амајлију, него празно обећање да ће њиховим традицијама бити боље, као што их теши наука. У загушљивој атмосфери коју је створио у Европи пропали рационализам и сциентизам, отворено је широко поље за најлуђу мистику.

Савремена омладина стоји узнемирена и збуњена пред толиком масом великих проблема. Како ће их решити она? То се још јасно не види. Једино је изван сумње да је она уочила опасност која се надвила над Европом, баш као што нема сумње да народи пропадају само онда када се са својом пропашћу помире.

*

Трећи део Ропсове књиге за нас је мање занимљив: ту писац испитује и претреса ставове које су заузели поједини велики живи француски књижевници према проблему узнемирености, практично и теоретски. Али и досад наведене Ропсове мисли довољно показују колико су привлачни његови огледи у овој књизи, која у пуној мери заслужује да се прочита. Она садржи, истина, и противречности, и младићког пркоса, и охолости, понегде и наивности, али је жива, пуна идеја и оштроумних запажања, местимице дубока и, увек, свежа и занимљива.

Милан Кашанин

БЕЛЕШКЕ

Београдска Општина

Прилике и стање општинских послова за последњих седам година. Београд 1927.

Садашњи београдски општински одбор изабрао је на својој седници од 21. августа 1926. један анкетни одбор, коме је ставио у дужност да испита шта је све учињено у Београдској Општини за последњих седам година, како су за то време вођени општински послови, и у каквом су се стању ти послови затекли августа 1926. када је садашња управа преузела послове Београдске Општине у своје руке. „Да би пак — како је речено у уводу извештаја Анкетног Одбора — сам састав одбора коме је имао да се повери тај важни рад дао веће гарантије за беспартијску објективност и одговарајућу стручност, општински суд је предложио да у Анкетни Одбор не буду изабрани само чланови Општинског Одбора, већ да поред њих уђе у тај одбор и неколико високих државних функционера из Државног Савета, Касационог Суда и Главне Контроле". — Тако су у Анкетни Одбор ушли: као председник г. Васа Лазаревић, начеоник Министарства Унутрашњих Дела у пензији и одборник Београдске Општине; а као чланови: г.г. Иван Шкарија, члан Државног Савета, Велимир Ристић, члан Касационог Суда, и проф. Јован Дравић и инж. Милан Аћимовић, одборници Београдске Општине.

Анкетни Одбор завршио је свој посао, и његов извештај штампан је под горенаведеним насловом као књига од преко 500 страна, не узимајући у обзир додатке. Већ само површни преглед тога извештаја довољан је да се дође до уверења да је Анкетни Одбор имао да изврши заиста тежак и деликатан посао, који је изискивао не само много труда, већ — што је нарочито важно — и много савести и непристрасности. Да је Одбор у извршивању свога задатка наилазио на многе тешкоће, о томе не можемо сумњати ако узмемо у обзир да је администрација Београдске Општине — по речима самог Анкетног Одбора — „врло компликована већ по својим основима", и да „међу појединим њеним одељењима и одсецима није било скоро никакве везе и сарадње, док је унутрашња администрација била и врло обилна и заплетена". Највећа сметња за рад Анкетног Одбора долазила је од потпуне неуређености општинске архиве, и то не само из година пре, већ и из година после Рата. То

нам каже Одбор у уводу свога извештаја. Констатација свакако ни мало ласкава за престоничку општину једне велике државе. На исту несрећеност Одбор је наишао и у статистичком одељењу. Зато је разумљиво што је Одбор морао „у прикупљању најпотребнијих података и обавештења да полази од самога почетка, као да у Београдској Општини није било досада никакве сређене администрације и никаква систематског рада".

У уводу свога извештаја, Одбор чини напомене општега значаја које се односе: на одсуство ауторитета општинских органа услед незадовољавајућег стања досадашње администрације Београдске Општине; на неповерење грађана у правилност општинске администрације и њених послова; на непостојање потребне хармоније и сарадње између општинских и државних органа, и на недовољну регулисаност односа између тих органа; на неспремност и неквалификованост општинског чиновништва, на његово стално мењање, као и на његов претерано велик број; на потребу ревизије свега особља Београдске Општине, редуцирања непотребних и некорисних службеника и бољег награђивања способних и вредних; на потребу рекрутовања општинског чиновништва на основи испита и стручних комисијских оцена; на потребу измене статута Београдске Општине у циљу правилније и целисходније поделе на одељења и одсеке, и прецизнијег одређивања надлежности и дужности свих одељења и одсека; на потребу стављања на чело целокупне општинске администрације једног спремног, искусног и ауторитативног чиновника у својству директора целокупне администрације, а у циљу обезбеђења једнообразности и систематичности у целој општинској администрацији; на потребу постављања одговорних шефова (директора) и за све остале гране општинских послова (за послове техничке, финансијске и економске и за послове око социјалног старања) „у чијим би се рукама налазила и одговарајућа власт за иницијативу и контролу на дотичном пољу", а који би имали за задатак „да рад у својим потчињеним одељењима и установама што више разгранају а његово извршење упросте, да у те послове уведу ред и тачност, да спроведу једнообразно и систематично извођење смишљеног плана, и да врше, са потребном влашћу, ефикасну контролу над радом свих органа потчињених њима".

Пошто је на овај начин изнео недостатке у вођењу административних послова у Београдској Општини, и реформе које би требало у погледу тих послова спровести, Анкетни Одбор прелази — у уводу свога извештаја — на излагање општих напомена и у погледу послова и начина рада по осталим гранама општинске управе. Тако он износи, пре свега, недостатке финансијске политике ранијих општинских управа: недостатак чврстога система код прикупљања општинских прихода; неподесну поделу расхода и расипање иа извесним странама; мане и неправилности буџетирања и нерационално искоришћавање прихода. Зато Одбор сматра да су неопходно потребне реформе у организацији финансијског одељења Општине, како би се и у општинске финансије завео потпун ред. Још горе је стање Одбор затекао у Економском Одељењу, што је омогућило безброј злоупотреба којима је Општина оштећена са више милиона. Ништа боље стање Одбор није затекао ни у управи општинских добара, која добра по процени вреде 1,453.774.378

динара. Резултат је овога да је непокретно имање Београдске Општине знатно смањено, а оно које је остало налази се у врло запуштеном стању. Нарочито о апроприсаним и експроприсаним имањима није вођена никаква стална евиденција, а за оне за које је вођена Одбор је нашао да су материјални интереси појединаца превлађивали над интересима Општине. Што се тиче општинских набавака извршених у Немачкој на рачун репарација, Одбор није ни могао да с њима састави потпун и јасан извештај, пошто му је недостајао највећи део потребних података. Био је уопште у немогућности да установи количину и вредност поручених и примљених ствари на име репарација. Када не бисмо имали поред собом извештај Анкетног Одбора, у чију се исправност и непристрасност не може ни мало сумњати, тешко би нам било у ово поверовати. Одбор није нашао задовољавајуће стање ни у техничкој управи. Ту нарочито износи недостатке грађевинске политике који су разлог да се престоница данас не налази ни у релативно уређеном стању.

Разлог рђавом стању у Београдској Општини треба, по мишљењу Анкетног Одбора, тражити такође и у чињеници да у општинским управама за последњих седам година није било сталности и континуитета. За то време, променâ општинских управа било је седам на броју. Осим тога, за тих седам година легални представници Општине налазили су се на челу Општине само краће време, док су за више од половице тога времена дужност председника Општине вршили његови заступници. Ово, разуме се, није могло бити од користи за добро вођење општинских послова. Затим, разлог тог рђавог стања треба, по мишљењу Одбора, тражити такође у мноштву општинских послова и у сталном рашћењу њихова броја после Рата, као и у недостатку довољних финансијских средстава. Но, тим разлозима може се једино правдати „што се нису у одговарајућој мери постигли задовољавајући резултати на техничкој обнови и изградњи Београда, док се тиме не може правдати рђаво стање општинске администрације, њених финансија и њене економије".

У уводу свога извештаја, Одбор се најпосле осврће на досадашњи рад општинских управа на пољу социјалног старања. По његовом мишљењу, Санитетско Одељење није скоро ништа допринело да се у Београду поправе хигијенске прилике. Нарочито ништа стварнога то одељење није учинило у погледу превентивне хигијене. Што се тиче одељења за социјалну политику, његов се рад свео само на давање сталне или привремене помоћи мањем броју сиромашних лица.

У посебном делу свога извештаја, Анкетни Одбор излаже у детаље организацију и рад разних одељења, одсека и установа Београдске Општине, са свима манама и недостатцима, и чини предлоге за потребна побољшања и реформе. Ту налазимо и већи број информативних допуна, које се односе нарочито на историјат постанка и рада појединих одељења и установа Београдске Општине. Те информативне допуне дугујемо председнику Анкетног Одбора г. Васи Лазаревићу, који је извршио и коначну редакцију, и припрему за штампу, читавог извештаја. Он у „Завршној речи" износи такође, у главним цртама, и преглед досадашњег рада данашње општинске управе у погледу уређења и унапређења наше престонице.

Да ће ова књига (извештај) бити од велике користи како садашњој и

будућим београдским општинским управама, тако и онима који буду проучавали комуналне проблеме, о томе не може бити сумње. Но, нарочита корист ове књиге лежи свакако у томе што је у њој отворено указано на све недостатке у уређењу и функционисању Београдске Општине, о којима је шира публика готово никако, или бар слабо, била обавештена. Да извештај Анкетног Одбора није штампан, и да јавности није дата могућност да се упозна са његовим садржајем, његова корисност не би била свакако ни издалека иста као сада када је то учињено. Садашња општинска управа, и будуће, биће у већој обавези да чине све што буду могле у циљу побољшања општинске администрације, баш зато што су овим публикованим извештајем Анкетног Одбора београдски грађани обавештени о недостатцима те администрације, а што ће им омогућити лакшу и бољу контролу над радом општинских управа. Али морамо приметити да ће се добри резултати овога извештаја моћи очекивати само онда ако се са праксом таких извештаја продужи, и ако се јавност буде и у будуће на овај начин, с времена на време, обавештавала о стању општинских радова и о постигнутим реформама и побољшањима.

Д-р Јован Стефановић

Узроци Светског Рата

British Documents on the Origin of the War, 1898—1914. Edited by G. P. Gooch and Harold Temperley, Vols I and II, 1897—1904. (H. M. Stationary Office). Цена 10 и по шилинга, свака.

Огромну истријску важност ових двеју књига тешко је проценити, јер оне садрже не само званична британска документа из Министарства Спољних Послова, и стога много досада необјављена материјала, него су оне издате под нарочитим околностима. Два позната историчара, који немају званичног намештења, и који су изабрани само због свога научног угледа и поштења, добили су неограничено допуштење да могу објавити ова документа по своме нахођењу, и то без икакве контроле или цензуре. И не само то. Судећи по овим књигама, њима су били приступачни и записници, меморандуми и приватни записи сачувани у Форин-Офису. Како изгледа, једино ограничење састоји се у томе што су стране владе морале бити питане за допуштење да се публикују њихова поверљива документа.

Колико избор стварно илуструје догађаје, немогуће нам је оценити; једина нам је гаранција у том погледу високи углед издавача. Они су се, уосталом сасвим правилно, потпуно повукли, и публикују само текстове без икаква коментара; једино што испред сваке главе дају кратак историјски увод, и библиографију најважнијих докумената. Богатство материјала, наравно, немогуће је оценити у обиму белешке, и оно се тек може закључити после озбиљне студије, у којој би се документа у овој књизи поредила са другим, објављеним документима и историјским подацима.

Преглед догађаја почиње 1898-ом годином, и ту налазимо досада непознату чињеницу да је те године Лорд Солсбери понудио Русији формалан споразум, који би обухватио не само Кину већ и Турску и Персију. Али Русија у то време није била вољна да склапа такав споразум. Њена се политика у Кини из основа разликовала од Енглеске, која је само тражила заштиту својих економских интереса, јер је у то време била више заузета освајањем Судана и мутном ситуацијом у Јужној Африци.

Две године касније, долази споразум са Немачком. Кључ за ову ситуацију налази се опет у Јужној Африци. Рат је по свему био неизбежан, и Енглеска је тражила споразум са Немачком, да би избегла сувише оштру анти-енглеску кампању. Немачка је била вољна да не сматра Бурски Рат неморалним по цену португалских колонија: у случају да се распадне португалска колонијална империја, Немачка је имала добити половину њених колонија. Са стране Немачке, ово је била очевидно уцена, док су Енглези, међутим, плаћали рђавим новцем: они стварно никад нису желели распад португалских колонија, и није им било скупо обећати оваку врло хипотетичну награду.

После 1900. године, Енглеска политика постаје јасно офанзивна. Енглеска закључују савез са Јапаном, који је исувише срећан што је добио савезника, и стога не мало искрен у својим преговорима, и вољан на уступке. Ускоро затим долази и савез са Француском, дело, у главном, Делкасеа и Лорда Лансдауна. У овим преговорима јасно се огледа жеља Француске да себи осигура свој положај у Мароку. Енглеска уступа Мароко, који је ништа не стаје, и по предлогу Лорда Кромера добија одговарајуће концесије у Египту. У својој белешци Лорд Кромер јасно истиче да ће Мароко и онако ускоро постати француска провинција. И стога, Енглеска треба да тражи адекватан квид про кво у Египту и на другим местима; и да Французи пристану на три услова у погледу на Мароко. Ти су: 1. да обала буде неутрализована; 2. да се узму правилно у обзир шпански интереси и осетљивост, и 3. да се добије гарантија да енглеска трговина неће бити стављена законски у слабији положај у Мароко". Цењкање је било оштро, али се ипак и код једне и код друге стране огледала жеља да се постигне споразум.

Занимљив контраст су преговори с Немачком две године раније, 1902., у којима се, нарочито с немачке стране, огледа потпуна неискреност. Немци су предвиђали да Енглези не могу дуго одржати политику изолације, а били су уверени да никад не могу доћи до споразума нити са Французима нити са Русима. С уверењем, дакле, да Енглези кад-тад морају да дођу и моле Немачку, а исто тако да што се Немачка буде показивала мање вољна утолико ће Енглеска морати да прави веће концесије, Немци су одуговлачили преговоре.

За жаљење је само што се не да видети чија је била иницијатива за ове преговоре. Екардштајн је приписује Лорду Лансдауну, а овај опет Екардштајну. Нити се види преписка између Енглеске и Америке, која је означена у „Die Grosse Politik", пошто је Хацфелд обратио пажњу Лорду Солсберију да је Америка готова да закључи интиман споразум са Русијом. Уопште, овај део, веома занимљив и компликован, тражи детаљног поређења са немачком књигом, да би се конци могли јасно разазнати. Као што, у осталом, и цела књига захтева озбиљну студију и читање између редова, да би се истина увек прозрела.

А.

Лорд Асквит

Speeches by the Earl of Oxford and Asquith. (Hutchinson). Цена 18 шилинга.

Мање филозоф но Балфур, мање темпераментан реторичар но Лојд Џорџ, Лорд Асквит се одликује једним солидним и мисленим реализмом, и његови пробрани говори, који обухватају доба од скоро четрдесет година, изврсна су илустра-

ција њега као принципиелно либералног политичара. Сви ови говори, о слободној трговини, о кући лордова, о Бурском Рату, о буџету, о ирском питању, показују га увек као академски образована човека, утонулог у једну јасно обележену либералну традицију, са јасним принципиелним становиштем, које он никада свесно не напушта. Писани без сувишне реторике, али језиком који са своје чистоте и лепоте оставља видна трага, ови говори уједно откривају и снагу и слабост Асквитову. С једне стране, непомућен критички ум, који сваком предмету прилази озбиљно, проучава га до у детаље, сређује цео материјал и чињенице, и онда тек у светлости својих принципа извлачи закључке; с друге, темперамент и сувише смишљен, и сувише реалан, и сувише академски удаљен од емоционалне стварности, да би својим говорима сем интелектуалне дао и осећајне убедљивости.

Али, није важност ових говора само у свом карактерном открићу. У њима се, и кроз њих, који обухватају скоро сваку грану енглеског политичког живота, добива једна прегледна слика либерализма као партијског идеала и практичне доктрине. Књига је, стога, од трајне вредности; штета је само што са издавачке стране није увек уложено довољно труда да се овој књизи поклони заслужено признање.

А.

Едвард VII

Sir Sidney Lee: *King Edward VII. (Vol. II, 1901—1910. — Macmillan*). Цена 31 и по шилинг.

Сам високи књижевни углед што га ужива Сер Сидни Ли довољна је гарантија за израду овога дела, ма да аутор није стигао да доживи њено издање. Забелешке његове, међутим, биле су довољно обимне да остатак достојно допуни његов помоћник г. Маркхам.

Влада краља Едварда долази у доба највеће моћи монархијског система, када је скоро сва Европа била под владом једне сродством везане краљевске касте, и када је појам краљевства, сем у Швајцарској и Француској, још био схватан са неким мистичким страхопоштовањем. Краљ Едвард имао је, уз то, и даљу предност: што је дошао као наследник краљице Викторије, чија је владавина од шездесетиједне године подигла крунин углед неизмерно високо. Томе се угледу може и приписати што је улога краља Едварда у спољној политици била у своје доба прецењена. Несумњиво, његове многобројне посете европским дворовима имале су политичког значаја, но, при свем том, заслуга за Антанту не може се приписати толико њему колико иницијативи г. Делкасеа, и солидном раду г. Пола Камбона и Лорда Лансдауна. Но, било како било, краљ Едвард је за живота био више цењен са своје иностране политике но са унутарње.

У унутарњој политици, он је био и сувише васпитан у дворској атмосфери а да би умео да схвати кретање демократског вала који је тада прелазио преко Енглеске. Избори 1906. године, који су појачали екстремније либерале, били су за њега скоро катастрофа, и ни он ни старији умеренији либерали нису могли избећи конституционалну кризу. Уопште, цела његова влада обележава у унутарњим стварима смањење круниних прерогатива, и свођење њено на саветодавну моћ и лични утицај. Краљ Едвард је то осећао, како се то јасно види из његових писама у којима претреса та питања, и покушава да доказује своје право на разне прерогативе, као што

су: право распуштања парламента, санкционисања територијалних концесија без пристанка парламента, нарочитих постављења итд. Али, иако је он то осећао, иако је за време његове владе монархистички систем прошао кроз свој зенит и почео да слаби, сам он није доживео даље скучавање његово и скоро потпун слом после Европског Рата.

Сем политичке активности, биографија нам исто тако осветљује краља Едварда као човека, не толико префињеног и љубитеља књижевности и уметности, колико простијег, свесрдније карактера. *А.*

Гледстон

Osbert Burdett: *W. E. Gladstone (Constable).* Цена 12 и по шилинга.

Нема сумње да је за историчара, или за биографа који жели да разуме саму његову суштину, Гледстон исто толико тајанствен колико и његов славни претходник Дизраели. И сам Литон Стречи, најјачи међу модерним енглеским биографима, признао је за Гледстона да су му говори који су „мишићи његова бића" само откривали његову непрекидну двосмисленост (ambiguity). Занимљив је, стога, покушај једног много млађег човека као што је г. Бердет да, пошто се борио да открије тајне Блејкове, сада продре, и разјасни, суштину Гледстонове личности. Његов метод нији метод историјског критичара, који тумачи сваки појединг државнички поступак у својим односима на свеопшти живот и политику. Он покушава да открије личност, душу, и она је, по његову закључку, само једна ужасна енергија без унутрашњег правца.

„Да узајмимо један ванредан парадокс, он (Гладстон) је био »егоист без ега«. Личио је на круг страховите активности, али без центра. Што се више упињао да открије тај центар, јер празнина је супротна природи, утолико му је растао обим. Био је центрифугална сила, страсно жељна да изврне тенденцију, чији је правац осећао али није разумео. У томе је и био патос његова положаја, што је био одвучен да влада другима зато што није могао да испуни своје унутарње ја."

Идеја је несумњиво згодна. Стварно, да се разуме кретање Гледстоново од старинског конзерватизма у коме је био васпитан, кроз буржујски Пилов либерализам, ка одушевљеном демократизму, морамо претпоставити неку снажну интелектуалну покретљивост. Г. Бердет је вешто успео да укаже на ту осетљивост Гледстонову према мњењу око њега. „Желео бих да знаш," рекао је Гледстон једном свом рођаку, „до какве бих немоћи био доведен кад не би било одјека моме гласу". Било му је потребно показати његову ствар: било му је потребно чути гласове Њумана, Кобдена, Брајта и Парнела, и других независних мислилаца, да би видео свој пут. Али, кад га је једном угледао умео је да активно води ствар до краја. Г. Бердет врло згодно вели: „Умео је разумети мишљења, али никад идеје".

Добро писана књига, пуна опажања и вештине приказа. *А.*

Антропозофија

Д-р Рудолф Штајнер: *Како се стичу сазнања виших светова?* Са једанаестог издања превео Виктор А. Ромић. Издање Југословенског Антропозофског Друштва. Београд. Цена 30 динара.

Југословенски читаоци нису сасвим необавештени о антропозофији. У *Новој Европи* за 1923. годину изашло је једно обавештење Д-ра Лауера; *Liječnički Vijesnik* за сеп-

тембар 1925. посветио је овом покрету цео свој број; *Српски Књижевни Гласник* од 16. новембра 1927. донео је чланак Д-ра Станислава Жупића: „Једно савремено гледиште о другом свету"; пре годину дана изишла је у Загребу *Teozofija* Д-ра Рудолфа Штајнера, о којој је и *Летопис* донео белешку; — а сад се, под горњим насловом, појавила још једна од основних књига Штајнерових, и то она која пружа метод улажења у његово учење. И поред ове, не тако мале, књижевности може се наћи доста наших читалаца који ће о антропозофији тек сад први пут нешто сазнати.

Човек стално осећа, и поред свих обавештења, поред свих упознавања са јасним и са нејасним, да увек ствар посматра кроз плот и споља. Да би је потпуно упознао, требало би му нешто сасвим друго, нешто што му досад није давала ни развијала ниједна његова досадања школа, — требала би му видовитост. Та особина треба да је урођена, а знамо сви да је то врло редак појав у свету; у овој књизи Д-ра Штајнера тврди се да се та способност даје постићи и нарочитим школовањем; у књизи се излажу и методи, често сасвим супротни онима који су нам стално препоручивани, за развијање наших интелектуалних способности.

Кога такво школовање занима, нека проучи књигу, а мален простор за ову белешку употребићемо на кратко обавештење о писцу ове књиге, и покрету који је основао.

Д-р Рудолф Штајнер, аустријски Немац по рођењу, и слободан немачки књижевник, написао је огроман број списа, од којих су они из последњих двадесет година његова живота посвећени окултизму. Ту он није нашао само неисцрпан извор за филозофирање и писање, него је своја сазнања врло успешно применио на живот. Као што би виша математика без савремене технике била на много мањој цени у очима просечног човека, тако и Штајнеровој теорији његови практични резултати дају највише поверења у очима свих који неће, или не могу, да улазе дубље у његово учење.

Основано неком врстом селекције из Теозофског, Антропозофско Друштво бацило се на врло жив и интензиван рад на много страна. Данас, оно има неколика средишта, и убраја међу своје привржснике многобројне изврсне људе; најглавније од тих средишта је *Гетеанум* — школа за више духовно школовање, у малом и историјском селу Дорнаху крај Базела, у Швајцарској. Ту се даде најпрегледније обухватити широка и дубока делатност оснивача антропозофије и његових следбеника. У друштвеној архиви човек се задиви пуним полицама књига, брошура, после смрти објављених и још необјављених предавања Д-ра Штајнера. Он је неколико година пред смрт — 1924. године — држао из дана у дан по два, три предавања, а поред тога писао и сарађивао са свима секцијама, вајао, сликао и водио друштво. У тој скромној собици налазе надахнућа сви које не задовољава досадање стање њихових струка, и који би хтели нове путове и нове могућности. Ту су педагози, уметници свих врста (један песник је данас председник Друштва), архитекте, агрономи, инжињери, лекари социолози, — сви спремни да вам укажу на сасвим нове могућности у својим струкама.

Симпатични архитект води вас кроз Гетеанум, велику грађевину која се већ неколико година зида (и стаће неколико милиона швајц. франака), и у којој доиста налазите сасвим ново архитектонско схватање.

Ниједна врлина познатих вам архитектура није овде заборављена, али све је друкчије, на другој основи, и са огромним преимућством да вас никако не замара. Скулптура Штајнерова (која, уосталом, доста подсећа на Мештровића) и његове декорације подвргнуте су потпуно целини, *Гетеануму*. Његове драме, које ће се како треба приказати тек кад *Гетеанум* буде довршен, служе, истина, извесним сврхама, али дају утисак као и најбоља поезија. Утисак ће невероватно појачавати еуритмија, једна сасвим нова уметност, којој је инструмент човечје тело и његови покрети. Сваки од тих покрета има своје значење, и, строго, проведени, та телесна азбука и слогови ванредно оживе, на пример, коју сцену из Гетеова *Фауста*. На представама еуритмије врло је интересантно пратити дејство тога плеса на гледаоце, а нарочито на децу. Кад се рецитује и еуритмијом прати на пример Гетеов *Чаробников ученик*, деца су ван себе од усхићења.

Може се, из овде реченог, цела антропозофија некоме учинити једно велико забавиште... Али има тамо и далеко озбиљнијих ствари. У блиском селу Арлесхајму има болница, завод за справљање лекова и школа за децу рођену са ограниченим душевним способностима. Сваке године педесет-шесет тих несрећника излазе опорављени и развијени толико да могу пратити редовну школску наставу у неколико антропозофских школа, о којима би се могло казати врло много новог, занимљивог и врло похвалног. Антропозофска медицина развија се врло живо, осокољавана својим сталним практичким успесима. Њених оригиналних лекова биће досад око пет стотина. Многи лекари и неантропозофи служе се њима, и о њима говоре ако не са дивљењем, а оно са чуђењем у коме је и много поштовања.

О социологији, филозофији, схватању историје, и још многобројним другим оригиналностима овог покрета нити је овде место опширно писати, нити се писац ових редова осећа за то довољно позван.

Антропозофско Друштво је појава какве није Европа видела од оних идеалних дана кад је у старој Јелади рудила зора данашње наше просвећености и образованости. То уверење стећи, није тешко. Довољно је на лицу места видети, у неколико дана, један сасвим засебан свет, свет заиста нових и виших људи.

Н. Т. П.

Момчило Настасијевић:

Међулушко Благо. Музичка драма. Музика од Светомира Настасијевића. Издање С. Цвијановића, Београд, 1927. Цена 10 дин.

Настасијевићи су готови с једним занимљивим делом.

Писац „Из Тамног Вилајета" написао је музичку драму, а његов брат г. Светомир Настасијевић компоновао музику за њу.

„Међулушко Благо" у ствари је покушај да се продре у тајне које пружају примитивне народне попевке. Другим речима, да се реше многе судбоносности чији су извор и утока у панмузицизму.

Проблем главног јунака „Незнанца" подсећа на Платонову теорију о анамнезису: препознати ранији крај и средину, пробудити ранији живот неким подсвесним напором, рецимо музичким успоменама некада и негде начулим и наслућеним.

На тај начин, ранији покушаји о драмским бајкама добивају своју пуноважнију обраду: романтични текст постаје у ствари само један епифеномен колективног даха — мелоса.

Настасијевићи, дакле, покушавају с једном модерном унијом југословенског логоса и мелоса. По њима, „фатум музикум“ је једна од најважнијих самониклости нашег фолклора, и они се својски труде да царство нашег мелоса озбиљно проуче и негују.

Настасијевићев језик је и даље богат и топао, машта и даље разноврсна.

В. С. — З.

Анте Ковач:

Сентиментална путовања Бога Марса. Издање „Сид“, Загреб 1928.

Књига која је пре кратког времена изашла под горњим насловом приредила нам је једно пријатно изненађење. Иако је Анте Ковач штампао већ радове у сличном жанру, нисмо слутили да ће се он тако брзо усавршити. Било је више површније ироније него дубоког хумора, и све је изгледало тренутно, и сувише фељтонски, написано на брзу руку, и за краткотрајне потребе. Најновија књига Анте Ковача пружа нам читав низ — двадесетипет — ванредно успелих прича, у сваком погледу: по садржају и по форми, а највише по *ведром духу*. Ова ведрина, која чини књигу пријатном, омогућила је и живи, рељефни, концизни стил новела. Анте Ковач прича о ратницима, Србијанцима и добровољцима, о ратницима са којима је био у Одеси, Добруџи, Француској и у Солуну; али он прича о ратницима љубавницима, прича о сентименталним тренутцима ратника. Како је, међутим, Ковач успео да се кристализује, да прича збијено а ипак живо, да каже само најглавније, а ипак не тако да то ствара празнине, како је, дакле, успео да буде сугестиван, — Анте Ковач са овом својом збирком специјалних ратних прича може да се убраја у оне који су Рат врло добро описали. О његовој књизи треба, дакле, водити рачуна из више разлога. Због интересантности сижеа,—с тим у вези као о ратном писцу —, због вредности стила, због ведрине коју уноси у нашу књижевност и, најзад, због самог лаког иронизовања сентименталности. Није потребно посебно анализовати ову или ону новелу, нити говорити у детаљима. Довољно је са неколико речи указати на лепоте и интересантности ове књиге. А ако бисмо хтели класификовати, могли бисмо истаћи оне које су, по нашем мишљењу, најуспелије. То би биле новеле: „Козак на брегу“, „Посилни“, „Медицинарка“, „Гимназискиња“, „Удовице из Оранжа“, „Турско срце“, „Грожђе госпођице Нанет“ и „Гркиња“. Приче на крају књиге, послератне по сижеу, мање су успеле од осталих, ратних, које су права добит за нашу књижевност. Књига је одлично опремљена; Марijан Трепше дао је у њој успели портре аутора и лепе корице.

Б. Токин

Риста Ратковић:

Бутања о Књижевности. Издање аутора. Београд 1928.

Покушај г. Ристе Ратковића има своју важност. Он долази у згодан час, показујући да наши најмлађи књижевници желе да се среде, да испитају сами себе, своје вредности, а у првом реду вредности старијих од себе, или оних са којима су идејно више везани. Покушај треба поздравити у првом реду као такав, иако није сасвим успео, нити могао успети. А треба га поздравити и зато *што значи новост у нашој књижевности.* Ратковић жели да дâ преглед савремених тежња, да групише оно што је постигнуто, што данас има књижевну вредност. Уз тежњу за систематизовањем, кла-

сификацијом, има у књизи и личног, и то у толикој мери да спречава успелу класификацију вредности. Верујемо да ће други, израђенији, успети да дају боље у овом правцу. Сама подела Р. Ратковића није увек тачна, не одговара увек стварним односима, али је углавном успела.

Наслов је мало бизаран. Ако смо га добро схватили, аутор не жели да говори о књижевности, већ о књижевницима, односно о појединим литерарним карактерима. Иначе, наслов не би имао никаква смисла. Начин писања г. Ратковића импресиван је; он даје скице, не студије, набаца идеје врло често тачне, и доста тачне опсервације о појединим књижевницима, па онда, одједном, постаје личан. Често се добија утисак да аутор говори према симпатијама или антипатијама, што је, кад се ради о класификовању, доста незгодно. Књига није, дакле, и не може бити синтетична већ и због тога што г. Р. Ратковић није успео себе да изради. Он је, разуме се, још у развијању, и нема одређеног критеријума. О извесним покретима није добро обавештен, пише нетачно. Појавио се у времену када су ти покрети изгубили од своје снаге; посматрао их је споља, није могао да уђе у њихову срж, па их због тога доста карактерише. Најбоље је схватио надреализам, и „нове романтике", којима и сам припада, али на пример, дадаизам никако не схвата, о филму пише врло површно, нетачно. Извесне људе меће у групе камо не спадају. Тако је, на пример, писца ових редова ставио у групу дадаиста, иако овај није написао ниједну дадаистичку ствар. Г. Ратковић не зна тачно шта је дадаизам. И друге понеке ствари нису му познате, али је то за сада неважно. За њега је важно то, што се књига не може и не сме одбацити, што се, као покушај, може сматрати успелим. Од тако младих аутора, који желе класификације, пуна вредност књиге, дефинитивност не може се тражити. Кристализација се врши постепено.

Бошко Токин

Две нове словачке књиге

Jozef Škultéty: *„Nehaňte lud môj!"* Crty zo slovenskej minulosti. Tlačou Novej knihtlačiarne v Turč. Sv. Martine. Nakladom spisovatelovym.

Milo Urban: *Živy bič.* Roman vo dvoch dialoch. Vydal Svaz slovenskeho študentstva. Nakladom L. Mazáča v Prahe. 1927.

Што се више удаљујемо од Рата, што више има времена да се ради на сређивању унутарњих прилика, то нам словачка књижевност даје све већа, боља и садржајнија дела. То је и разумљиво. Пре Рата, словачки писци нису смели готово ни мислити, а камо ли писати словачки. За време Рата било је уопште немогуће радити на лепој књижевности. Може се рећи да је словачка књижевност после Рата почела да се гради испочетка, да се понова развија, готово без икакве везе са предратном књижевношћу. Послератне године у нашој књижевности јесу године лутања, тражења нових путова, када нити се гледа на циљ књижевности, нити на њен задатак. У таквим временима појавили су се у словачкој књижевности писци и песници који далеко стоје од „l' art pour l' art-a" и када се у словачкој књижевности ствара такозвана комунистичка књижевност, којој је главни циљ пропагирати комунистичке идеје, без обзира у каквом се то облику ради. Што се пак ишло даље од Рата, то словачка књижевност даје вреднија дела. Нарочито је прошла година била плодна. Ми ћемо се сада задржати само на две књиге, од којих је једна изашла већ ове, 1928. године.

Књига *Јозефа Шкултети*-ја научна је, историјска књига. Прва његова историјска књига била је „Sto dvadsať pať rokov zo slovenského života", у којој је реч о словачкој историји од краја XVIII века. Нова књига бави се словачком историјом од ранијих времена, и то од Велике Мораве.

Писац Јозеф Шкултети је, може се рећи, једини писац који се бави словачком историјом систематски, и један је од људи који су свакако најпозванији да раде на словачкој историји. Он је једини Словак који се бави својом националном историјом, и на овом пољу једини стручњак на кога се може потпуно ослонити у питањима словачке прошлости.

Нашој је јавности Јозеф Шкултети познат по чланку који је био штампан у свечаном броју *Летописа* а под насловом „Срби и Словаци", где расправља српско-словачке односе у прошлости. Овај чланак, преведен на словачки, штампан у дневнику *Slovak*, побудио је у словачкој публици велико интересовање.

Друга књига је роман. И то роман који значи највећи добитак словачке послератне књижевности, и мало је дела од пре Рата која би могла да се с њим изједначе. То је уједно и једина књига која је побудила највеће интересовање међу словачким критичарима, те о којој се у словачкој јавности највише говорило. То је велика добит, кад се зна да поједине књиге пролазе готово неопажене.

Књига *Мила Урбана Živy bič* је дело о којем су се досад сви критичари сложили да је најбоља словачка књига издата после Рата. Млади писац, може се рећи најмлађи словачки писац, издао је досад две своје књиге. Прва, „Za vyšnym mlynom", мањи роман, пун филозофских разматрања, дао је повода, већ тада, многим критичарима да младога писца означе као велику добит словачке књижевности. По његовој другој књизи види се да се нису у њему преварили.

Радња овог романа одиграва се на словачком селу за време Рата, у забаченом крају Словачке, у Орави. То је у доба када су сви људи били у Рату, па је какав било бележник био све и сва у селу. Урбан је психолог, и његов роман називају и психолошким романом. Он је дубоко ушао у психологију оних ратних времена и људи, и дао словачкој књижевности нов правац психолошких романа.

Било би од велике користи како за словачку тако и за српску књижевност да се из словачке књижевности у првом реду преведе роман Мила Урбана. Млади писац спрема, како већ рекосмо, нов роман, чија се радња одиграва на словачком селу после Рата.

Не варају се словачки критичари који очекују од Урбана да ће дати још многа дела од стварне вредности по словачку књижевност, ако само настави у том правцу. Урбан ће, надајмо се, дати још много боља дела од досадашњих, јер се развитак код њега види на сваком кораку.

Б.

Руско позориште

Михаило Ковачевић: *Историја Позоришта у Русији.* Од почетка до данас. Београд 1927. Цена 10 дин. (Насловни лист израдио Живорад Настасијевић, акад. сликар).

Приказујући г. Чекићево „Позориште", у овом листу, споменули смо главне раднике међу ретким писцима ове струке. Интересантно је да међу њима нисмо споменули ниједног глумца, ма да је међу старијим нашим уметницима било писмених људи, па чак и писаца, и ма да радници на другим уметностима

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

Уредник:
Д-р МАРКО МАЛЕТИН

ГОДИНА CII • КЊИГА 315.

ЈАНУАР-МАРТ 1928.

НОВИ САД
ШТАМПАРИЈА ЈОВАНОВИЋ И БОГДАНОВ

САДРЖАЈ КЊИГЕ 315.

Св. 1. — Јануар

		Страна
Општи Просветни Савез . . .	Р. Врховац	1
Братско питање — Једини (песме)	Иван С. Шајковић . .	6
Привредна Заједница Војводине	Д-р Мијо Мирковић . .	8
О економској обнови земље:		
Занатство	Миленко Гавриловић .	14
Развитак и историја у огледалу социологије	Д-р Р. Селтман . . .	26
Цар Јован Ненад	Д-р Аћимовић, Д-р Никић	33
Кроз васиону и векове (XXII) .	Д-р М. Миланковић . .	55
Златна Зграда (песма)	Ненад Митров	65
Други Тенор	Милета Јакшић	68
Преглед:		
Ватикан и мађарска катол. црква	Д-р Ото Хофман . . .	74
Слобода вољног побачаја у Русији	Д-р Р. Јеремић	80
Музички живот у Београду . . .	Бранко Драгутиновић . .	86
Словеначка Нар. Галерија у Љубљани	К. Добида	91
Борисав Станковић	Милан Кашанин	98
Белешке: Међународна Економска Конференција — Нови Морал — Јеврејски проблем — Руски Правни Факултет у Прагу — Д-р Лав Петражицки		102
Књиге и листови:		
Између Истока и Запада	Васа Стајић	112
Марксизам и сељаштво	А. Видаковић	121
Белешке: Култ Рада — Проблем популације — Обртни Закон — Балкан — Подунавске државе — Русија која долази — Париски Мир 1919 — Сарајевски Атентат — Руске терористе — Инђанка — Психоанализа — Анри Бергзон — А. Шопенхауер — Грчки филозофи — Послератна књижевност у Црној Гори — Радован Кошутић — Д. С. Николајевић — Б. Ковачевић — Ђ. Глумац — К. Н. Милутиновић — Мони де Були — Ј. Д. Туфегџић — В. Глигорић — Једна нова филмска библиотека — Lektira S. S. Kranjčevića — Совјетска литература		128
Страни листови:		
Шта ће бити с репарацијама — Данунцио		157

Св. 2. — Фебруар

		Страна
Правни Факултет у Суботици	Д-р Федор Никић	161
Песма сунцу на исходу	Аница Савић Ребац	169
Антропологија и Југословени	Бранимир Малеш	172
Жива Црква у Русији	С. Троицки	180
Лига Народа и државна суверености	Александар Б. Звекић	198
Кроз васиону и векове (XXIII)	Д-р М. Миланковић	203
За тебе, у пролазу — У долини јада (песме)	Душан Јерковић	212
Редукција Тривуна Росића	Младен Ст. Ђуричић	214
Карло Чапек	Д-р Јелена Холечек	225
Стопа	Карло Чапек	241

Преглед:

Последњи Конгрес наших привредника	Occidentalis	246
Музички живот у Београду	Бранко Драгутиновић	251
Нова музика	Ант. Добронић	258
Кроз Јесењи Салон	Аница Ђукић	264

Белешке: Нови научни податци о нашој храни — Проблем државе — Bauhaus — М. Харден — Толстојева стогодишњица — Фјодор К. Сологуб — Овогод. Нобелова Награда за књижевност — Тестамент А. Нобела — Напомене о језику 268

Књиге и листови:

О цинцарима	В. Стајић	285
Социјализам и фашизам у Италији	Д-р Р. Селтман	292

Белешке: Русија и Румунија — Глад у Русији — Исламски свет — Како је доспео Распућин на царски двор — Диктатор Русије — Научна слобода у Америци — Позориште — Историјски романи М. Алданова — Бетовен — Енглески Роман — Српска лирика на мађарском — Десанка Максимовић 301

Нова Европа и Матица Српска — Д-р М. Малетин . . . 318

Прилози, Књига I, свеска 1. 1-48

Св. 3. — Март

		Страна
Криза наше ликовне уметности .	Мих. С. Петров . .	321
Несрећени савети, песма	Д-р Свет. Стефановић	325
Реформа парламентарног система .	Д-р Урош Круљ . .	328
О економској обнови земље:		
Занатство (III)	Миленко Гавриловић .	347
Кроз васиону и векове (XXIV) . .	Д-р М. Миланковић .	364
Јан Штурса	Коста Страјнић . . .	370
Из „Нових песама о мени“ . . .	Синиша Кордић . . .	393
Издахом набрекле псовке, песма .	Драган Алексић . .	394
Прича, Волим ја девојке.... песме .	Младен Лесковац . .	396
Ћата Јова	Б. Б—вић	399
Преглед:		
Проблеми наше месне самоуправе .	Ал. Вегнер	428
Друштво Народа и систем Локарна — Идеологија и теза акције лорда Ротермира	Д-р Федор Никић . .	434
Фебруарске изложбе у Београду . .	Мих. С. Петров . . .	445
Путови Славка Воркапића	Бошко Токин	452
Белешке: Изложба Хегедушић — Шербан — Послератна премијера Ростанова Сирана од Бержерака — Нови путови руске књижевности — Д-р Милан Хоџа — Томас Харди		458
Књиге и листови:		
Узнемиреност нашег времена . . .	Милан Кашанин . . .	466
Белешке: Београдска Општина — Узроци Светског Рата — Лорд Асквит — Едвард VII — Гледстон — Антропозофија — Момчило Настасијевић — Анте Ковач — Риста Ратковић — Две нове словачке књиге — Руско позориште — Најглавније књиге на енглеском, у 1926. години		471

понекад тумаче и речима свој посао. (Такав је на пример, међу сликарима г. Бранко Поповић, а међу музичарима г. г. Петар Коњевић, Д-р Милоје Милојевић, Петар Крстић, и други). Овај пут, имамо задовољство да у неколико речи прикажемо књижицу једног глумца о нечему из његова позива.

Као руски ђак, Г. Ковачевић је знао о руској позоришној уметности више од нас осталих који јој се дивимо, па нам је једног дана — 30. априла 1927. године — на Народном Универзитету у Београду, у једном предавању, изнео историју позоришта у Русији. То предавање је, ево, отштампао.

Предавање нас је задовољило, али књига не. „Могли смо причекати још који месец, па добити једну праву историју руског позоришта. Ово је мало!" — Тако ће помислити добронамерни читалац кад у једном предаху прочита свих тридесет страна. И помислиће пра̀во, али ипак не сме порећи лепе особине овог предавања. Пре свега, преглед је врло јасан, а све што је главно уочљиво је истакнуто. Од првих почетака па све до Художественог Театра, развој је позоришта приказан поступио и логично. Главни глумци и реформатори у току тих двеста година приказани су врло живо, с дирљивом љубављу предавачевом за ствар с којом нас упознаје. Нису заборављени ни наши земљаци — Далматов и Вавић — који су на руској позорници побрали лаворике. И, напослетку, додирнуто је и данашње стање руских позоришта ван отаџбине и под бољшевицима, где их сад, још у револуцији, има око 6000. Наравно, многа од њих, место чистој уметности, служе идејама које су тамо на власти.

Г. Ковачевић оглашује нови свој спис „Позориште и Глумци". — Било би симпатично да још који глумац обогати ову врсту књижевности.

Има међу њима за то не само способних него и позваних. Овде се мисли на првом месту на оне из „старе гарде", од којих један, г. Милорад Гавриловић, знамо да већ поодавна спрема неку врсту мемоара...

Theatralis

Најглавније књиге на енглеском, у 1926. години

У огромном броју књижевних публикација тешко је данас снаћи се, те ћемо стога у доњем прегледу само укратко назначити оне књиге које су прошле године привукле највећу пажњу енглеске читалачке публике, по својој унутарњој вредности, или по општем интересу.

Од историјских дела, ваља истаћи званичну биографију краља Едварда,[1] и поновну публикацију дневника Лорда Гревила, који је изазвао многе препирке. Велику пажњу привукле су и две књиге Винстона Черчила о „Светској кризи"[2], док су говори Лорда Асквита[1] и Лорда Беркенхеда били мање запажени. Међу економским књигама ваља истаћи дело Сер Алфреда Монда, познатог либералног индустријалца и политичара, „Индустрија и политика" (Mond: Industry and Politics).

У сфери биографија, најважнији биограф Лотон Стречи није објавио ништа, и главна пажња била је обраћена преводима Лудвикових дела, „Бизмарка" и „Наполеона", „Дизраелију" Француза Андре Мороа, као и Толстојевом Дневнику и књигама о Бетовену. Важан документ

---

[1] и [2] Дела означена под 1 приказана су у овој свесци *Летописа*, а она под 2 у ранијим свескама.

је „Живот и писма Џозефа Конрада“ од Жан-Обреа (Jean-Aubrey: Life and Letter of Joseph Conrad), а од интереса је и животопис Шелијев од Волтера Едвин Пека (W. Edwin Peck). Међу биографијама чисто енглеских величина ваља споменути Сер Хенри Вилсона, (Wilson) познатог генерала за време великог Рата, Сер Артура Саливана (Sullivan), енглеског композитора многих успелих оперета, а од политичара и новинара Лорда Риблсдела (Ribblesdale), Џ. А. Спендера (J. A. Spender) и Г. Моберли Бела (Mobberly Bell).

Међу делима од књижевног интереса нарочито ваља истаћи књигу о Леонарду Гђице Речел Ананд Тејлор,[1] која је пожњела високе критичке похвале. Велику сензацију изазвала је и књига о арапској буни, од пуковника Лоренса, који је био њен очевидац (Lavrence: Revolt in the Desert), тако да је потпуно разграбљена. Више популаран успех имала је Етелреда Луис са својим описом златне обале (Ethelreda Lewis: Aloysius Horn), а прави успех као скандал имала су открића Гђице Мајо о животу, нарочито полном, индијске жене.[2] Много је читана и књига Лорда Греја о птичјем животу (Grey: The Charm of Birds).

Од дела посвећених драми ваља истаћи озбиљну студију Проф. Алардиса Никола,[2] и Гранвил-Баркеров „Предговор Шекспиру“ (Granville-Barker: Preface to Shakespeare). И најзад, потпуности ради, међу религиозним књигама, највише су прошле године читана дела епископа бирмингамског и Г. Шепарда (Bishop of Bermingham; The Rev. H. R. L. Sheppard).

У области филозофије важан је прилог, ма да сувише стручан за лајика, Бертран Раселова „Анализа материје“ (Bertrand Russell: The Analysis of Matter).

Важнијим делима у области поезије, романа и драме, посветиће *Летопис* опширнији преглед у наредном броју.

А.

Издаје Матица Српска у Новом Саду Уређује Д-р Марко Малетин

САДРЖАЈ

		Страна
Криза наше ликовне уметности .	Мих С. Петров . . .	321
Несрећени савети, песма	Д-р Свет. Стефановић	325
Реформа парламентарног система .	Д-р Урош Круљ . .	328
О економској обнови земље:		
Занатство (III)	Миленко Гавриловић .	347
Кроз васиону и векове (XXIV) . .	Д-р М. Миланковић .	364
Јан Штурса	Коста Страјнић . . .	370
Из „Нових песама о мени“ . . .	Синиша Кордић . . .	393
Издахом набрекле псовке, песма .	Драган Алексић . . .	394
Прича, Волим ја девојке.... песме .	Младен Лесковац . .	396
Ћата Јова . , ...	Б. Б—вић	399

Преглед:

Проблеми наше месне самоуправе .	Ал. Вегнер	428
Друштво Народа и систем Локарна — Идеологија и теза акције лорда Ротермира	Д-р Федор Никић . .	434
Фебруарске изложбе у Београду . .	Мих. С. Петров . . .	445
Путови Славка Воркапића	Бошко Токин	452

Белешке: Изложба Хегедушић — Шербан — Послератна премијера Ростанова Сирана од Бержерака — Нови путови руске књижевности — Д-р Милан Хоца — Томас Харди 458

Књиге и листови:

Узнемиреност нашег времена . . . Милан Кашанин . . . 466

Белешке: Београдска Општина — Узроци Светског Рата — Лорд Асквит — Едвард VII — Гледстон — Антропозофија — Момчило Настасијевић — Анте Ковач — Риста Ратковић — Две нове словачке књиге — Руско позориште — Најглавније књиге на енглеском, у 1926. години 471

Штампарија Јовановић и Богданов у Новом Саду, 1928.